

Lukáš Turoň

SŇATEČNOST OBYVATELSTVA JABLUNKOVSKA V „DLOUHÉM“ 19. STOLETÍ I.¹

Abstract

The main objective of this study is a description of nuptiality of the population of the region of Jablunkov during the Industrial Revolution. The work presents the development of nuptiality between 1791 and 1910. This study is based on historical demographic research on nuptiality grounded on statistical processing of church marriage registers.

When working with the registers, excerption method was used, which consists of rewriting the individual entries into the pre-printed sheets as they follow in the register, wherein a new sheet is created for each year. By using the agreed signs and abbreviations, a duplicate of the register is then created, which is, however, clear and free of all redundancies. An aggregate method was also used to collect monthly or annual totals of marriages, births and deaths, and these data are monitored in long time series. This allows large population groups to be processed for very long periods of time. It is possible to detect deviations in the number of phenomena observed, to classify the totals by age or, in case of knowledge of the population of the area surveyed, also to evaluate gross rates of marriages, births and mortality. Using this method, we can get a basic idea of population development of a particular area.

The region of Jablunkov was located in a region where agriculture played a substantial economic role throughout the 19th century, and, from the second half of the 19th century, heavy industry began to gradually develop, led by Třinecké Železárny (ironworks), the Košice-Bohumín Railway and the more distant Ostrava-Karviná Coal Mining District and the Vítkovice Ironworks. This economic situation also affected the livelihood and living standard of the region of Jablunkov population especially from the turn of the 19th and 20th centuries; they were just the effects of economic booms or crises, along with war conflicts or epidemics, that had a major impact on the development of nuptiality.

Keywords: *historical demography, gross rate, register, nuptiality, population, the region of Jablunkov, 1791–1910, the “long” 19th century.*

Cílem příspěvku je podat obraz vývoje sňatkových poměrů populace Jablunkovska v období „dlouhého“ 19. století, konkrétně v letech 1791–1910. Jedním z hlavních cílů je prokázání užitečnosti demografické analýzy, díky níž je možné odkrýt hloubku změn, ke kterým došlo v souvislosti s postupujícím procesem průmyslové revoluce. Jablunkovsko se nacházelo v oblasti, ve které hrálo v celém 19. století převážující hospodářskou úlohu zemědělství, postupně od druhé poloviny 19. století, převážně pak až od přelomu 19. a 20. století, měl na rozvoj tohoto regionu vliv těžký průmysl, v jehož čele stály zejména Třinecké železárny, Košicko-bohumínská železniční dráha a vzdálenější Ostravsko-karvinský uhelný revír a Vítkovické železárny. Tato hospodářská situace měla především od přelomu 19. a 20. století vliv také na způsob obživy a životní úroveň obyvatelstva Jablunkovska, byly to právě dopady ekonomických konjunktur nebo krizí společně s válečnými otřesy či epidemiemi, které měly zásadní vliv na vývoj sňatečnosti.

Jablunkovsko se nachází v nejvýchodnějším cípu České republiky, region se nachází na trojmezí tří států – České republiky, Slovenska a Polska. Je obklopen Slezskými a Moravskoslezskými Beskydami, celým územím protéká řeka Olše. Jablunkovský region tvoří celkem 16 obcí (Bocanovice, Bukovec, Bystřice, Dolní Lomná, Horní Lomná, Hrádek, Hřava, Jablunkov, Košařiska, Milíkov, Mosty u Jablunkova, Návsí, Nýdek, Písečná, Písek, Vedryně). Jádrem tohoto území zaujímá správní obvod obce s rozšířenou působností Jablunkov zahrnující 12 obcí, zbylé

1 Tato studie byla zpracována v rámci projektu SGS01/FF/2019 s názvem Ekonomické a sociální dějiny vybraných lokalit Moravy a Slezska v 18. až 20. století II, řešeném na Filozofické fakultě Ostravské univerzity.

čtyři z nich, tj. Košařiska, Bystřice, Vendryně a Nýdek patří do správního obvodu Třince.²

V předkládané studii je výzkum zaměřen na tři teritoria Jablunkovska vzhledem k velikosti jejich populace a rozsáhlosti pramenné základny. Jednotlivé populace těchto tří teritorií byly vybrány tak, aby reprezentovaly rozdílný sociálně-ekonomický charakter zkoumaného slezského regionu (tradiční městské centrum – Jablunkov, lokalita na železniční dráze – Mosty u Jablunkova a horská lokalita s převážně pasekářským osídlením – Nýdek). Výběr lokalit Jablunkovska je doplněn o analýzu sňatečnosti obce Bukovec, jež proběhla již dříve.³ Jablunkov byl hospodářským a kulturním centrem rozsáhlého horského regionu v jižní části Těšínska. Toto slezské městečko bylo například významným tkalcovským centrem, v polovině 18. století zde bylo přibližně 50 tkalců (v Těšíně pak 26), na začátku 19. století z celkového počtu 1600 jablunkovských obyvatel pracovalo za stavem na 600 tkalců. V tomto období zde vznikla řada drobných plátenických závodů a v druhé polovině 19. století i prádelny. V Jablunkově, stejně tak jako v Těšíně, Strumeni či Skočově, byla organizována cechovní textilní výroba. Ve zkoumaném slezském městečku byl rovněž vysoký počet kovářů, v roce 1647 jich tady pracovalo devět, působil zde kovářský mistr, který byl členem živnostenského kovářského společenstva, jež sídlilo vedle Jablunkova také v Těšíně nebo Frýdku. V podhorských či horských lokalitách Jablunkovska, jakými byly Mosty u Jablunkova, Nýdek, Bukovec, Horní a Dolní Lomná, Košařiska nebo Hřava bylo nejvíce rozvinuto salašnictví. Vedle toho mělo například v Nýdku a Mostech u Jablunkova dlouhou tradici hrnčířství. V souvislosti se zánikem mnohých tradičních řemesel v 18. století upadaly živnosti mečířů, nožířů nebo pasířů. Koncem 18. století a ve století následujícím došlo k rozvoji železářství a s ním i k nové organizaci výroby v dílnách a továrnách.⁴ Při výzkumu sňatečnosti v těchto jednotlivých ekonomických lokalitách se s postupem kapitalistické industrializace zejména na nedalekém Třinecku a vzdálenějším Ostravsku prohlubovala nerovnoměrnost jejich vývoje. Vedle tradičních starých oblastí domácí výroby, z nichž některé postihla stagnace či úpadek (Jablunkov), se rozvíjejí nové oblasti, jejichž základnou se stal především těžký průmysl nebo kvalitní napojení na odvětví tohoto průmyslu (Mosty u Jablunkova). Věřím, že představený rozbor sňatečnosti populace Jablunkovska v období „dlouhého“ 19. století prokáže užitečnost demografické analýzy, která pomohla odkrýt hloubku změn, ke kterým došlo v souvislosti s postupujícím procesem průmyslové revoluce.

Prameny a metody

Primárním úkolem této studie je pomocí agregativní metody analyzovat sňatečnost populace Jablunkovska v období 1791–1910. Agregativní metoda byla vyvinuta v Anglii v prostředí tzv. cambridžské skupiny pro sociální dějiny a historickou demografii na čele s historiky Peterem Laslettem, Davidem Everslym a Edwardem Anthonym Wrigleym. Metoda je založena na tzv. globálním či agregativním shromažďování matričních údajů, tedy jedná se o sčítání měsíčních a ročních úhrnů počtu oddaných, narozených a zemřelých a jejich sledování v dlou-

2 Robert BORSKI – Stanislav KUPIEC, *Hrádek – Gródek*, Vendryně 2018, s. 139.

3 Naděžda RACHFALÍKOVÁ, *Demografický vývoj obce Bukovec v letech 1795–1930*, diplomová práce, Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta, Ostrava 1987.

4 Podrobněji k hospodářským poměrům a zdrojům obživy v Jablunkově, Mostech u Jablunkova nebo Nýdku viz např. Jaroslav ŠTIKA – Ivo STOLARÍK – Věra TOMOLOVÁ, *Těšínsko. 1. díl. Přírodní prostředí, dějiny, obyvatelstvo, nářečí, zaměstnání*, Šenov u Ostravy 1997, s. 109–113, 114, 118, 123, 128, 134, 145–147, 153, 159, 160, 175–176, 190, 231, 240, 269–275, 278; Antoni SZPYRC, *Jablunkov*, Český Těšín 1999, s. 82–100 nebo Radim JEŽ, *Politicko-správní vývoj a hospodářské poměry*, in: R. Jež – D. Pindur a kol, *Mosty u Jablunkova včera a dnes*. Mosty koto Jablunkowa wezoraj i dziś, Český Těšín 2014, s. 15–30.

hých časových řadách. Takto je možné zpracovat i velké soubory obyvatel pro velmi dlouhé časové úseky, lze monitorovat výkyvy v množství sledovaných jevů, klasifikovat úhrny podle věku, při znalosti počtu obyvatel ve zkoumané lokalitě rovněž rekonstruovat hrubou míru sňatečnosti, porodnosti a úmrtnosti. I za pomoci této metody můžeme získat základní pojetí o populačním vývoji určitého regionu.

Studium sňatkového vývoje obyvatelstva Jablunkovska je založeno na zpracování záznamů o sňatkových událostech zachycených v církevních matrikách. Celkem bylo pro období 1791–1910 podchyceno 5 466 matričních záznamů o sňatcích obyvatel města Jablunkov a obcí Mosty u Jablunkova a Nýdek, tyto lokality byly pro svůj specifický hospodářsko-sociální charakter vybrány jako reprezentativní vzorek jablunkovského regionu. K výzkumu sňatečnosti v populaci Jablunkovska byly použity oddací neboli sňatkové matriky (Trauungsbuch).⁵ K analýze nuptiality byly v první řadě využity matriky katolických farností Jablunkov, Mosty u Jablunkova, Vendryně a matriky evangelických farností Bystřice nad Olší a Návší. Již od roku 1791 vynikaly tyto matriky kvalitní vypovídací hodnotou, od samého počátku zkoumání totiž nacházíme konkrétní informace o každém sňatku. Těmito informacemi jsou zejména rok, měsíc a den uzavření sňatku. Mezi hlavní rubriky ve sňatkových matričních záznamech patří údaje o ženichovi („Bräutigam“) a nevěstě („Braut“). Dovídáme se jejich jména, bydliště, náboženské vyznání či věk při vstupu do manželství. Samostatná rubrika se dvěma oddíly pro zaškrtnutí dvou možností svobodný / svobodná („unverehelicht“ / „ledig“) nebo vdovec / vdova („Witwer“ / „Witwe“) podává informaci o tom, zda se jedná o ženichův či nevěstin první nebo další sňatek. Od konce 50. let 19. století je pak tato rubrika stavu novomanželů rozdělena do tří oddílů – svobodný či svobodná („ledig“), ovdovělý či ovdovělá („verwitwet“) a rozvedený či rozvedená („getrennt“). Ve sňatkových matričních zápisech se taktéž nachází oddíl pojednávající o jménech a stavu svědků („Beistände“).

Pro prezentování vývoje sňatečnosti na Jablunkovsku bylo nezbytné znát údaje o lidnatosti tohoto regionu Těšínského Slezska v dlouhodobém časovém horizontu od závěru 18. století do prvních let 20. století. Pro sledování vývoje obyvatelstva Jablunkovska byly pramenným východiskem údaje topografické příručky Reginalda Kneifela z roku 1803,⁶ záznamy o počtech obyvatel obcí Těšínského Slezska k roku 1825⁷ a informace z rakouských sčítání a soupisů obyvatelstva z let 1869, 1880, 1890, 1900 a 1910.⁸ Pro velkou část slezského teritoria jsou k dispozici i záznamy pro léta 1845, 1849 a 1851.⁹ Za východisko pro zkoumání

5 Zemský archiv v Opavě (dále ZA v Opavě), sbírka matrik, Římskokatolický farní úřad Jablunkov, sign. Ja-I-15, matrika oddací (1753–1813); sign. Ja-I-16, matrika oddací (1814–1869); sign. Ja-I-17, matrika oddací (1870–1904); sign. Ja-I-24, matrika oddací (1905–1926); sign. Ja-III-3, matrika oddací (1786–1901); sign. Ja-III-9, matrika oddací (1902–1947); sign. ET-II-2, matrika oddací (1753–1813); sign. ET-II-8, matrika oddací (1844–1858); sign. ET-II-9, matrika oddací (1859–1882); sign. ET-II-21, matrika oddací (1883–1905); sign. ET-II-29, matrika oddací (1906–1928); sign. Ja-IX-16, matrika oddací (1797–1886); sign. Ja-IX-32, matrika oddací (1891–1949).

6 Reginald KNEIFEL, *Topographie des kaiserl. königl. Antheils von Schlesien (Theil 2)*, Brünn, 1806.

7 Alois KAUFMANN, *Gedebkbuch geographisch-statistischen Beschreibung des Herzothums Teschen und der übeigen zum Teschner Kreisse gehörigen Ortschaften, Teschen s. d.*

8 *Special-Orts-Repertorium von Mähren und Schlesien. Neubearbeitung auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1880*, Wien 1885; *Special-Orts-Repertorium von Mähren und Schlesien. Neubearbeitung auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1890*, Wien 1894; *Gemeindelexikon von Schlesien. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1900*, Wien 1906; *Ortschaten-verzeichniss. Schlesiens nach der Volkszählung vom 31. Dezember 1910*, Troppau 1912.

9 *Provinz Schlesien, Kreis Teschen. Tabellarische Beilage zur statistisch topographischen Beschreibung für den 19. Schätzungs District, Teschen, 10. 4. 1845, Gemeindevliste des Teschner Kreises... von 17. 3. 1849; Těšínská komora*

lidnatosti Jablunkovska nelze považovat přehled z konskripce Těšínského Slezska z roku 1790, jenž prezentuje počty obyvatel ve shodě s feudálním uspořádáním převážně podle jednotlivých dominií.¹⁰ Jelikož se v pramenech nacházelo velmi málo těchto absolutních dat o počtu obyvatel vybraných obcí, bylo nutné přistoupit k odhadu počtu obyvatel a využít tak metodu interpolace. O interpolaci lze uvažovat pouze tehdy, když leží příslušný rok, pro který odhadujeme chybějící početní údaj, uvnitř časové řady dvou nepřilíživě vzdálených známých a přesných počtů obyvatel.¹¹

Tabulka 1: Počty obyvatel ve třech vybraných lokalitách Jablunkovska – vedle počátečního roku 1803 uvedeno každých pět let v období 1805–1910

Počet obyvatel ve vybraných lokalitách Jablunkovska			
Rok	Město/obec		
	Jablunkov	Mosty u Jablunkova	Nýdek
1803	1660	1254	606
1805	1704	1272	631
1810	1815	1318	693
1815	1927	1364	756
1820	2038	1410	818
1825	2149	1455	881
1830	2260	1501	943
1835	2371	1547	1005
1840	2482	1593	1068
1845	2593	1639	1130
1850	2704	1684	1193
1855	2815	1730	1255
1860	2927	1776	1317
1865	3038	1822	1380
1870	3149	1867	1442
1875	3260	1913	1505
1880	3371	1959	1567
1885	3425	2018	1605
1890	3478	2076	1643
1895	3500	2135	1674

gr:XXVIa, Věstník vlády zemské v Markrabství Moravském, 15. prosince 1854.

10 *Spis ludności na Śląsku Cieszyńskim z roku 1790*, Biblioteka Szersznika Cieszyn, sign. DD IX 2.

11 Zdeněk PAVLÍK – Jitka RYCHTAŘÍKOVÁ – Alena ŠUBRTOVÁ, *Základy demografie*, Praha 1986, s. 65; Eduard MAUR, *Základy historické demografie*, Praha 1978, s. 84 nebo Ivan ŠOTKOVSKÝ, *Úvod do studia demografie*, Ostrava 1996, s. 92.

1900	3521	2193	1705
1905	3658	2256	1726
1910	3892	2318	1747

Poznámka: Uvedeny počty obyvatel na základě pramenů představených a citovaných výše, pro zbylá léta vlastní výpočty pomocí metody interpolace.

Charakteristika literatury

Předkládaný rozbor sňatečnosti je možné opřít taktéž o další studie věnované tomuto regionu nebo jeho blízkému okolí. Nejdůležitější informace nejen k vybranému regionu předkládá práce Lumíra Dokoupila, Ludmily Nesládkové a Radka Lipovského „Populace Rakouského Slezska a severovýchodní Moravy v éře modernizace“¹² Již dříve vznikla celá řada lokálních sond mapujících populační poměry, především pak přirozenou měnu daného obyvatelstva. Obzvláště na katedře historie Pedagogické fakulty a následně na katedře historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě byly ve formě bakalářských, diplomových či disertačních prací bádány různé regiony v české části Slezska,¹³ rovněž některé obce na Jablunkovsku či Trinecku.¹⁴ Historickodemografickému výzkumu byly podrobeny i mnohé lokality v Čechách a na Moravě. Kompletní výčet těchto regionálně zaměřených studií zde není možné podat, avšak řada z těchto výzkumů byla buď přímo publikována, nebo přinejmenším bibliograficky citována ve sborníku Historická demografie, případně v periodiku Demografie. Mnohé z těchto studií se pak staly podkladem pro syntetizující práce snažící se postihnout demografický vývoj větších územních celků. Pro české země a Prahu publikovala několik studií jednotlivých demografických úkazů zvláště Ludmila Fialová,¹⁵ výsledky těchto výzkumů pak zúročila

- 12 Lumír DOKOUPIL – Ludmila NESLÁDKOVÁ – Radek LIPOVSKI, *Populace Rakouského Slezska a severovýchodní Moravy v éře modernizace*, Ostrava 2014.
- 13 František PAVEŠIČ, *Vývoj přirozené měny obyvatelstva evangelické farnosti Dolní Bludovice v 19. století*, diplomová práce, Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, Ostrava 2017; Petr ZATLOUKAL, *Vývoj přirozené měny obyvatelstva města Jeseníku v období průmyslové revoluce*, diplomová práce, Filozofická fakulta, Ostrava 2014 a mnoho dalších.
- 14 Z mnoha historickodemografických prací zaměřených na region Těšínského Slezska zmiňme kupříkladu následující: Miroslav BIALOŇ, *Obyvatelstvo vybraných obcí Těšínska na přelomu 19. a 20. století*, Ostrava 1986; Věra CYBELOVÁ, *Důsledky hladových let 1845–1855 pro vývoj obyvatelstva na Těšínsku*, Ostrava 1972; Lenka KRÁLOVÁ, *Vývoj obyvatelstva Frýdlantu n. O. před I. světovou válkou*, diplomová práce, Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, katedra historie, Ostrava 1992; Radomíra KURKOVÁ, *Vývoj sňatečnosti ve farnosti Dolní Lutyně v letech 1673–1850*, diplomová práce, Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, katedra historie, Ostrava 1999; Radek LIPOVSKI, *Populační vývoj frýdecko-místecké aglomerace od poloviny 17. století do završení průmyslové revoluce*, disertační práce, Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, katedra historie, Ostrava 2008; Zuzana LITNEROVÁ, *Demografický vývoj Trinecka v letech 1839–1900 na příkladě Trince, Vendryně a Písečné (příspěvek k regionálnímu sledování průběhu demografické revoluce)*, Ostrava 1988; N. RACHFALIKOVÁ, *Demografický vývoj obce Bukovec*.
- 15 Z široké bibliografie autorky jmenujme kupříkladu: Ludmila FIALOVÁ, *Hlavní rysy vývoje obyvatelstva v českých zemích v roce 1915*, in: J. Láník – T. Kykal a kol.: *Léta do pole okovaná 1914–1918*, svazek II. Noví nepřátelé, nové výzvy, Praha 2017, s. 199–210; Táž: *Vývoj obyvatelstva Prahy v letech 1650–1800 na základě matrik*, *Historická demografie* 30, 2006, s. 219–276; Táž: *Vývoj sňatečnosti a plodnosti obyvatelstva českých zemí v 19. století*, *Historická demografie* 12, 1987, s. 207–224; Táž: *Příspěvek k možnostem studia sňatečnosti v českých zemích za demografické revoluce*, *Historická demografie* 9, 1985, s. 89–121; Táž: *Změny ve vývoji plodnosti v českých zemích za demografické revoluce*, *Historická demografie* 15, 1991, s. 143–189; Táž: *Demografická situace a vývoj do 1. světové války*, *Demografie. Revue pro výzkum populačního vývoje* 35/1, 1993, s. 3–5; Táž: *Hlavní*

v celkových syntézách „K vývoji obyvatelstva přirozenou měnou v českých zemích v 17. a 18. století“¹⁶ nebo v kolektivních dílech „Dějiny obyvatelstva českých zemí“¹⁷ a „Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století.“¹⁸ Množství dalších studií pro Čechy shrnuli Eduard Maur,¹⁹ Josef Grulich²⁰ nebo Eliška Čáňová.²¹ O prozkoumání populačního vývoje Moravy a české části Slezska se zasloužili obzvláště Lumír Dokoupil²² a Ludmila Nesládko-

trendy demografického vývoje křesťanského obyvatelstva Prahy v letech 1650–1800, in: Pocta Elišce Čáňové. Sborník k životnímu jubileu, Praha 2003 s. 27–38; Táž: *Charakteristiky pražských příměstských usedlostí a jejich vývoj*, Praha 1973, s. 27–52; Táž: *Možnosti historickodemografického výzkumu porodnosti v podmínkách českých zemí v 18. a 19. století*, Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity 14, Ostrava 2007, s. 69–80; Táž: *Poznámky k možnostem studia úmrtnosti obyvatelstva českých zemí v 18. století*, Historická demografie 24, 2000, s. 163–188; Táž: *Regionální rozdíly ve vývoji obyvatelstva českých v letech 1650–1800*, Regionální demografie. Sborník příspěvků XXXVII. výroční demografické konference České demografické společnosti, Olomouc 2007, s. 13–24; Táž: *Sezónnost demografických událostí v Českých zemích v 17. až 20. století*, Demografie 37/1, 1995, s. 9–21; Táž: *Sňatečnost obyvatelstva v Českých zemích v 19. století*, Studie k sociálním dějinám 19. století. Studien zur Sozialgeschichte des 19. Jahrhunderts 7/1, 1997, s. 45–58; Táž: *Vývoj sňatečnosti a plodnosti obyvatelstva českých zemí v 19. století*, Historická demografie 12, 1987, s. 207–224.

- 16 Táž: *K vývoji obyvatelstva přirozenou měnou v českých zemích v 17. a 18. století*, Historická demografie 18, 1994, s. 127–166.
- 17 Ludmila FIALOVÁ – Pavla HORSKÁ – Milan KUČERA – Eduard MAUR, *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1998.
- 18 Lumír DOKOUPIL – Ludmila FIALOVÁ – Eduard MAUR – Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*, Praha 1999.
- 19 Z prací autora například: Eduard MAUR, *Populační důsledky třicetileté války*, Historická demografie 12, 1987, s. 137–152; Týž: *K demografickému vývoji Čech v 17.–18. století* 8, Hradec Králové 1995, s. 29–41.
- 20 Výběrově například: Josef GRULICH, *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*, České Budějovice 2008; Týž: *Migrace městského a vesnického obyvatelstva, České Budějovice 2013*; Týž: *Migrační strategie: Město, předměstí a vesnice na panství České Budějovice ve druhé polovině 18. století*, České Budějovice 2018; Týž: *Obyvatelstvo chýnovského panství po třicetileté válce*, in: Příspěvky ke každodenní kultuře novověku, České Budějovice 1995, s. 125–143; Týž: *Demografický vývoj jižních Čech v 17. a 18. století*, Regionální demografie. Sborník příspěvků XXXVII. výroční demografické konference České demografické společnosti. Olomouc 2007, s. 25–39.
- 21 Z publikací autorky třeba: Eliška ČÁŇOVÁ, *Populační vývoj od poloviny 17. do konce 18. století*, Historická demografie 12, 1987, s. 153–175; Táž: *Výzkum úmrtnosti na Broumovsku. (Příspěvek k metodice historickodemografického výzkumu)*, Archivní časopis 26/4, 1976, s. 197–208; Táž: *Vývoj úmrtnosti od poloviny 17. do poloviny 19. století*, Archivní časopis 27/4, 1977, s. 222–225; Táž: *Úmrtnost šestinedělek ve farnosti Broumov v letech 1632–1700*, Historická demografie 26, 2002, s. 29–35.
- 22 Z rozsáhlé bibliografie autora zmiňme kupříkladu: Lumír DOKOUPIL, *Demografický vývoj ostravské průmyslové oblasti v období její geneze a počátečního vývoje*, Závěrečná vědecká zpráva, Pedagogická fakulta v Ostravě, Ostrava 1972; Týž: *Demografický vývoj ostravské průmyslové oblasti před první světovou válkou (mikroanalýza)*, Závěrečná vědecká zpráva úkolu VIII-3-10/1. Postavení a úloha průmyslových oblastí v přeměnách struktury a dynamiky výrobních sil společnosti, Slezský ústav ČSAV v Opavě-Pedagogická fakulta v Ostravě, Ostrava 1975; Týž: *Přirozený pohyb obyvatelstva a jeho úloha v populačním vývoji ostravské průmyslové oblasti v období její geneze a počátečního vývoje*, Praha 1972; Týž: *Demografický vývoj ostravské aglomerace za průmyslové revoluce*, Ostrava 1967; Týž: *Obyvatelstvo ostravské průmyslové oblasti do sčítání 1869*, Spisy Pedagogické fakulty v Ostravě 57, 1987; Týž: *Důsledky hladových let v polovině 19. století pro vývoj populace Těšínských Beskyd*, Sborník prací Pedagogické fakulty v Ostravě 45, Řada C-10. Historica-Geographica, 1975, s. 59–82; Týž: *Změny v demografickém vývoji Moravské Ostravy za průmyslové revoluce*, Sborník prací Pedagogické fakulty v Ostravě 1. Řada/Seria C-1. Historica-Geographica, 1966, s. 5–45; Týž: *Příspěvek k demografickému vývoji Vítkovic v letech 1820–1879*, Slezský sborník 64/2, 1966, s. 179–189; Týž: *Vývoj obyvatelstva ostravské průmyslové oblasti při jejím vzniku a v počátcích jejího rozvoje*, Historická demografie 7, 1974, s. 136–165; ve spolupráci s Ludmilou Nesládkovou pak vznikly třeba následující práce: Lumír DOKOUPIL – Ludmila NESLÁDKOVÁ, *K základním tendencím vývoje populace Moravy od třicetileté války do revoluce 1848*, Historická demografie 18, 1994, s. 105–114; Tiž: *Demografická revoluce-předpoklad a důsledek stárnutí populace v ostravském průmyslovém regi-*

vá,²³ byly pak využity především jejich demografické výzkumy ostravské průmyslové oblasti, touto problematikou se pak zabýval rovněž historik hospodářských a sociálních dějin Ostravska Milan Myška, pro účely této studie byly využity jeho dvě práce.²⁴

Dodnes podnětná a v mnohém aktuální práce přinášející celozemské údaje o počtu obyvatel a přirozené méně představuje starší syntetizující dílo Ludmily Kárníkové.²⁵ Publikace se neomezuje pouze na demografický výzkum, postihuje totiž populační vývoj českých zemí na pozadí složitých sociálně-ekonomických změn, především v období kapitalistické industrializace.

Studie se v případě metodického základu pro agregativní analýzy a další historickodemografické výzkumy opírala především o práce Eduarda Maura „Základy historické demografie“,²⁶ Vladimíra Roubíčka „Úvod do demografie“,²⁷ Vladimíra Srba „Úvod do demografie“,²⁸ Ivana Šotkovského „Úvod do studia demografie“²⁹ a rozsáhlejší publikace „Základy demografie“³⁰ trojice autorů Zdeňka Pavlíka, Jitky Rychtaříkové a Aleny Šubrtové. Zasazení do určitého kulturního rámce bylo učiněno prostřednictvím jak celozemské,³¹ tak regionální literatury.³²

onu za průmyslové revoluce, *Historická demografie* 13, 1989, s. 161–173; Tíž: *Vývoj přirozené měny obyvatelstva severní a severovýchodní Moravy v protostatistickém období*, Sborník prací Pedagogické fakulty v Ostravě/Acta Facultatis paedagogicae Ostraviensis 66, Řada/Series C-14, *Historica-Geographica*, 1979, s. 3–36; Tíž: *Úmrtnost kojenců a mladších dětí v českých zemích na sklonku feudalismu*, *Historická demografie* 11, 1987, s. 141–158 nebo Tíž: *Charakteristické rysy vývoje úmrtnosti obyvatelstva českých zemí v 19. století*, *Historická demografie* 12, 1987, s. 193–206.

- 23 Výběrově například: Ludmila NESLÁDKOVÁ, *K některým aspektům populačního vývoje beskydské pasekářské obce Čeladná*, *Historická demografie* 9, 1985, s. 161–173; Táž: *Demografickohistorická charakteristika židovské minority z okruhu ostravské náboženské obce v 19. a 20. století*, Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity. *Historie. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis. Historica* 1, 1993, s. 73–84; Táž: *Obyvatelstvo střední Moravy od třicetileté války do poloviny 19. století*, Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity 175, *Historie* 6, 1998, s. 37–70; Táž: *Reprodukce kulturně odlišných skupin obyvatelstva jižní Moravy v novověku na příkladu křesťanů a židů*, *Acta demografica* XVI., 2003; Táž: *Reprodukce obyvatelstva českého Slezska od třicetileté války do poloviny 19. století*, in: *Slezsko v dějinách českého státu – sborník příspěvků z vědecké konference k 50. výročí Slezského ústavu Slezského zemského muzea v Opavě*, Opava 1998, s. 193–199.
- 24 Milan MYŠKA, *Region a industrializace, studie k dějinám industrializace Slezska (1800–1918)*, Ostrava 2014; Tíž: *Soumrak domácího průmyslu na Těšínsku*, *Těšínsko* 56/4, 2013, s. 1–8.
- 25 Ludmila KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*, Praha 1965.
- 26 E. MAUR, *Základy historické demografie*.
- 27 Vladimír ROUBÍČEK, *Úvod do demografie*, Praha 1997.
- 28 Vladimír SRB, *Úvod do demografie*, Praha 1965.
- 29 I. ŠOTKOVSKÝ, *Úvod*.
- 30 . PAVLÍK – J. RYCHTAŘÍKOVÁ – A. ŠUBRTOVÁ, *Základy demografie*.
- 31 Milena LENDEROVÁ – Tomáš JIRÁNEK – Marie MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*, Praha 2011; Milena LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě. Žena devatenáctého století*, Praha 2016; Jiří KAŠNÝ, *Manželství v západní tradici: soubor kanonických studií*, České Budějovice 2006; Hana STOKLASOVÁ, *Katolické přechodové rituály v českých zemích v „dlouhém“ 19. století*, Pardubice 2017; Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*, Praha 2012; Irena KORBELÁŘOVÁ a kol., *Svatby, oddávky, veselí. Příspěvky k tématu*, Opava 2018, zde pak i další literatura k tématu.
- 32 Z většího množství regionální literatury týkající se Těšínského Slezska a Jablunkovska a užitě v této studii zmiňuji kupříkladu: Karel GAURA, *Bystřice nad Olší. Od minulosti k přítomnosti jedné z největších obcí na Těšínsku*, Bystřice nad Olší 2007; Karol Daniel KADŁUBIEC, *Phyniesz Olzo. Monografia kultury ludowej Śląska Cieszyńskiego*, Czeski Cieszyn 2016; Tíž: *Śpiywo Anna Chybidziurowa a její sómsiedzi*, Bystřice nad Olší 2018; Miroslava KŘENKOVÁ, *Dolní Lomná v historii a současnosti: Lomna Dolna w historii i współczesności*, Dolní Lomná 2016; Karol MICHEJDA, *Dzieje kościoła ewangelickiego w Księstwie Cieszyńskim*, Cieszyn 1909; Tíž: *Kronika ewangelického zboru augsburského wyznania w Bystrzycy*, Cieszyn 1911; Grzegorz STUDNICKI, *Lidové zvyky a obyčeje na Těšínském Slezsku. Obrzędowość doroczna i rodzinna na Śląsku Cieszyńskim*, Český Tě-

Ve studii byly také využity polské práce zabývající historickodemografickým vývojem v současné polské části Slezska,³³ významnou syntézou prezentující populační vývoj polské části Slezska přináší studie „Ruch naturalny ludności Śląska w latach 1816–1849,³⁴ historický, hospodářský, sociální, politický, kulturní a populační vývoj pak přináší rozsáhlá několikasvazková publikace „Historia Śląska.³⁵ Souhrnný demografický vývoj i s mnohými přínosnými metodologickými, teoretickými a analytickými statěmi přináší rozsáhlá práce „Demografia Rzeczypospolitej Przedrozbiorowej.³⁶ Dějinám Těšínského Slezska se věnoval kupříkladu polský učitel a historik Franciszek Popiołek,³⁷ ze současných badatelů se pak tomuto regionu věnují soustavněji například Janusz Spyra a Idzi Panic.³⁸ Historickodemografický výzkum v Polsku má dlouhou, již více než padesátiletou, tradici, k nejdůležitějším centrům patří pracoviště ve Vratislavi, Bělostoku, Toruni, Štětíně, Krakově, Zelené Hoře, Lublině, Lodži, Poznani nebo Varšavě. Výzkum přirozené měny prošel v Polsku značným vývojem, zpočátku byly prováděny výzkumy větších územních celků, převážně pak historických území, jako např. Slezsko, Velkopolsko, Pomoří, Halič atp. Postupem času se tyto historickodemografické výzkumy posunuly směrem ke zkoumání mnohem menších územních komplexů, a sice jednotlivých měst, obcí či farností. V této oblasti je třeba zmínit úspěchy středisek ve Vratislavi (Tadeusz Ładogórski, Marek Górny, Krystyna Górna, Mikołaj Szotysek, Konrad Rzemieniecki, Zbigniew Kwaśny), Lublinu (Zygmunt Sułowski, Janina Gawrysiakowa, Janina Kowalczyk, Piotr Rachwał. Bolesław Kumor) a Krakově (Krzysztof Zamorski, Bartosz Ogórek, Mateusz Wyźga, Konrad Wnęk). Zejména ve spojení s přirozeným pohybem obyvatelstva se vyvinuly studie o manželství, rodině a její domácnosti, včetně otázek plodnosti. Centrem takto zaměřených prací byla nejdříve Poznaň (Stanisław Borowski), v současnosti hrají v tomto směru významnější roli střediska v Bělostoku (Cezary Kuklo, Piotr Guzowski, Marzena Liedke) a Vratislavi (Krystyna Górna, Konrad Rzemieniecki), v menší míře Toruň (Agnieszka Zielińska). Otázka úmrtnosti a trvání lidského života je relativně skromnější v polských historickodemografických výzkumech, těší se většímu zájmu v Poznani (Stanisław Borowski, Mieczysław Kędelski) a ve Vratislavi (Krystyna Górna, Edmund Piasecki).³⁹ Již od roku 1967 vychází v Polsku

šínTěšín 2011; Jaroslav ŠTIKA – Ivo STOLAŘÍK – Věra TOMOLOVÁ, Těšínsko. 3. díl. Rodina, obyčej, lidové léčitelství, Český Těšín – Rožnov pod Radhoštěm 2001; Tíž: Těšínsko. 1. díl; Veronika TOMÁŠOVÁ, Evangelici na Těšínsku v tolerančním období, Český Těšín 2018.

- 33 Ryszard WÓJTOWICZ, *Z badań nad rozwojem demograficznym ludności parafii Siolkowice w latach 1766–1799*, Śląski Kwartalnik Historyczny „Sobótka“ 46/4, 1991; Konrad RZEMIENIECKI, *Ludność parafii radzionkowskiej w latach 1801–1850*, Przeszość Demograficzna Polski 23, 2002.
- 34 Tadeusz ŁADOGÓRSKI, *Ruch naturalny ludności Śląska w latach 1816–1849*, Przeszość Demograficzna Polski 4, 1971.
- 35 Stanisław MICHALKIEWICZ (ed.), *Historia Śląska. TOM III 1850–1918. Część II 1891–1918*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1985; Týž (ed.), *Historia Śląska. TOM II 1763–1850. Część II 1807–1850*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1970; Týž (ed.), *Historia Śląska. TOM III 1850–1918. Część I 1850–1890*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1976.
- 36 Cezary KUKLO, *Demografia Rzeczypospolitej Przedrozbiorowej*, Warszawa 2009.
- 37 Franciszek POPIOŁEK, *Dzieje Śląska Austriackiego*, Cieszyn 1913; Kazimierz POPIOŁEK, *Historia Śląska. Od pradziejów do 1945 roku*, Katowice 1972 nebo Týž: *Studia z dziejów Śląska Cieszyńskiego*, Katowice 1958.
- 38 Z rozsáhlé bibliografie obou autorů například: Idzi PANIC (ed.), *Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych*, Svazky I–VI, Cieszyn 2009–2016. [autor svazků II. i III., redaktor celku]; Janusz SPYRA, *Historiografia a tożsamość regionalna w czasach nowożytnych na przykładzie Śląska Cieszyńskiego w okresie od XVI do początku XX wieku*, Częstochowa 2015.
- 39 Podrobněji k přehledu a historickodemografickém bádání v Polsku za poslední desetiletí viz Cezary KUKLO, *Problematyka badawcza i środowiska naukowe demografii historycznej na lamach Przeszości Demograficznej*

periodikum věnované historické demografii *Przeszłość Demograficzna Polski*. V posledních letech vzniklo i na Slovensku více prací zabývajících se populačním vývojem, demografickými procesy nebo strukturami obyvatelstva, tyto výzkumy se pak soustředí především na meziválečné období⁴⁰ nebo na 19. století,⁴¹ pro potřeby prezentované studie byly využity poznatky z některých regionálních výzkumů.⁴²

Svatba v životě člověka

Život každého člověka se od narození po smrt uskutečňuje v životních cyklech, tedy ve specifických uzavřených biologicko-sociálních obdobích. Na jejich vrcholech, v bodech, kdy jedna životní etapa přechází v druhou, se nacházejí přechodové rituály, jež symbolizují určitou bránu do další životní fáze. Právě sňatek byl jedním z nejvýznamnějších přechodových rituálů, protože při něm docházelo k ukončení jednoho a zahájení nového úseku života člověka. Smysl uzavřeného manželství byl veskrze praktický, hlavní náplní bylo trvalé společné soužití manželů a zplodění potomstva.⁴³ Manželství bylo jediným legálním prostorem, ve kterém mohl člověk uspokojovat své sexuální potřeby.⁴⁴ Ve společnosti ještě docela nedávno platilo, že nevstupovat do manželství je nepřirozené a abnormální. Příliš dlouhé setrvávání ve svobodném stavu nebo nepřítomnost dětí byly hodnoceny velmi negativně.⁴⁵

S uzavřením manželství bylo obyčejně spjato mnoho tradičních zvyků a obyčejů, často místně a etnicky úplně rozdílných.⁴⁶ Rovněž do slezské svatby byly zakomponovány mnohé svatební obřady a obyčeje běžné i v jiných regionech, na Těšínsku pak měly zvláštní nářeční pojmenování, zálety (zolyty), zásnuby (namowy), veřejné oznámení svatby (ohlášky neboli ogłoški), čepení nevěsty (czepiny nebo oczepiny) aj. V osobitém nářečí na Jablunkovsku se sňatek mnohokrát označovala slovem „vēšeli/vēseli“, církevní obřad pak polským výrazem „ślub“.⁴⁷

Slavnostní svatební ceremoniál v kostele měl v celé soustavě lidových svatebních obřadů a tradic spíše druhořadé postavení, protože svatba, která byla uzavřena v období před tridentským koncillem (1545–1563), neznamenal církevní doživotní závazek před Bohem, ale spíše

Polski 1967–2016, Przeszłość Demograficzna Polski 39, 2017, s. 11–29.

- 40 Branislav ŠPROCHA – Pavol TIŠLIAR, *Náčrt vývoja sobášnosti na Slovensku v rokoch 1919–1937*, Bratislava 2008; Tiž: *Vývoj úmrtnosti na Slovensku v rokoch 1919–1937*, Bratislava 2008; Tiž: *Plodnosť a celková reprodukcia obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919–1937*, Bratislava 2008; Tiž: *Štruktúry obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919–1940*, Bratislava 2009; Tiž: *Populačný vývoj Podkarpatskej Rusi I. Demografická reprodukcia*, Bratislava 2009; Tiž: *Populačný vývoj Podkarpatskej Rusi II. Štruktúry obyvateľstva*, Bratislava 2009.
- 41 Zuzana KRUPOVÁ, *K demografickému vývoju na území Zvolenskej tupy v rokoch 1787–1921*, Banská Bystrica 2015; Ján GOLIAN, *Vývoj pôrodnosti vo farnosti Detva v rokoch 1781–1920*, *Historická demografie* 40/2, 2016, s. 227–257; Tíž: *Vývoj úmrtnosti vo farnosti Detva v rokoch 1781–1920*, *Historická demografie* 41/1, 2017 s. 39–72; Tíž: *Vývoj sobášnosti vo farnosti Detva v rokoch 1781–1920*, *Historická demografie* 40/1, 2016, s. 49–92.
- 42 Ján GOLIAN, *Konfesionálne a sociálne determinanty demografického vývoja na Podpoľaní v dlhom 19. storočí*, disertační práce, Katolícka univerzita v Rožomberku, Filozofická fakulta, katedra histórie, Rožomberok 2014.
- 43 L. DOKOUPIL – L. NESLÁDKOVÁ – R. LIPOVSKI, *Populace*, s. 67; L. DOKOUPIL – L. FIALOVÁ – E. MAUR – L. NESLÁDKOVÁ, *Přirozená měna*, s. 76; J. KAŠNÝ, *Manželství*, s. 13.
- 44 M. LENDEROVÁ, *K hříchu*, s. 96–105.
- 45 G. STUDNICKI, *Lidové zvyky*, s. 29.
- 46 Henryka WESOŁOWSKA, *Kultura ludowa*, in: S. Michalkiewicz (ed.), *Historia Śląska. TOM III 1850–1918. Część II 1891–1918*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1985, s. 694–696.
- 47 Podrobněji o svatebních zvycích na Těšínsku viz J. ŠTIKA – I. STOLARÍK – V. TOMOLOVÁ, *Těšínsko. 3. díl*, s. 124–153 nebo G. STUDNICKI, *Lidové zvyky*, s. 29–51.

světský veřejný projev právního závazku obou snoubenců. Ještě v 16. století bylo zcela běžnou praxí uzavírání manželství mimo farní kostel a bez přítomnosti kněze, pouze soukromě v domě za oboustranného souhlasu snoubenců a před úzkým shromážděním nejbližších příbuzných. K uzavření sňatku v období před tridentským koncilem zpravidla docházelo během svatební hostiny, jež se konala v domě nevěsty, manželský svazek byl potvrzen vzájemným navléknutím snubních prstenů. Církevní požehnání v kostele obvykle následovalo až teprve po svatební noci, kterou novomanželé prožili v domě rodičů nevěsty.⁴⁸ Až tridentský koncil v roce 1563 zařadil dekretem o sňatkové reformě „De reformatione matrimonii“, nazývané též podle svého prvního slova „Tametsi“, sňatek mezi „sedm svátostí“, čímž oficiální představitelé římskokatolické církve prosadili stvrzování manželských svazků v kostele a před Bohem, což přineslo důkladnější kontrolu nad věřícími a omezování přibývajících sňatků katolíků s protestanty.⁴⁹

Hrubá míra sňatečnosti a absolutní počty sňatků

Jako demografický ukazatel odráží sňatečnost nejbezprostředněji všechny změny v životě společnosti, především v ekonomickém vývoji.⁵⁰ V letech krizí, válek, neúrod a epidemií, tedy v období nejistoty, docházelo ke snižování počtu uzavřených sňatků, docházelo k jejich odkládání do příštích let, naopak v dobách příznivého vývoje v zemědělství či průmyslu zaznamenáváme vyšší počty uzavřených manželství. Hrubá míra nuptiality vykazovala v českých zemích po celé 19. století poměrně stálou úroveň, trvale se pohybovala kolem osmi uzavřených sňatků na 1000 přítomných obyvatel.⁵¹ I když je výzkum hrubé míry sňatečnosti populace Jablunkovska omezen chybějícími počty obyvatel zkoumaných obcí a měst do roku 1802, lze konstatovat, že vývoj nuptiality populace Jablunkovska tuto tezi potvrzuje, v letech 1803–1910 totiž dosahoval rekonstruovaný demografický ukazatel 7,8 až 8,3 sňatků na 1000 obyvatel. Sňatečnost sledovaného jablunkovského regionu však byla nižší například vůči údajům pro Pruské Slezsko,

48 Josef GRULICH, „Slavnostní okamžiky“ – svatební a křestní obřad v období raného novověku (*Závěry tridentského koncilu a pražské synody ve světle jihočeských matričních zápisů z 2. poloviny 17. století*), *Historická demografie* 24, 2000, s. 70–71, rozdílnost pojetí svatby v období raného novověku je řešena např. v díle: Jean-Claude BOLOGNE, *Svatby: Dějiny svatebních obřadů na Západě*, Praha 1997 nebo Richard van DÜLMEN, *Fest der Liebe. Heirat und Ehe in der frühen Neuzeit*. in: *Armut, Liebe, Ehre. Studien zur historischen Kulturforschung*, Frankfurt/Main 1988, s. 67–106; Jack GOODY, *The development the family and marriage in Europe*, Cambridge 1984, s. 145, 147–149, 151, 153, 167, 192, k manželství a sňatku také viz J. KAŠNÝ, *Manželství*; A. NAVRÁTILOVÁ, *Namlouvání*; H. STOKLASOVÁ, *Katolické přechodové rituály*, s. 153–193; Hana LINHARTOVÁ, *Církev a manželství ve druhé polovině 19. století*, diplomová práce, Jihočeská univerzita, Pedagogická fakulta, Historický ústav, České Budějovice 1999 nebo I. KORBELÁŘOVÁ a kol., *Svatby*, zde pak i další literatura k tématu.

49 Například na Těšínském Slezsku se stal sňatek nástrojem pro převýchovu evangelíků, tedy „špatně vychovaných katolíků“ neboli „zle vychovaných“ a přivádění „odpadlíků od víry“ čili „odszczepieńców od wiary“ zpět do „lůna“ katolické církve. Největší omezení každodenního života příslušníků evangelické církve v období raného novověku představovala kupříkladu v 18. století tzv. licenční karta. Evangeličtí pastoři měli zakázáno vykonávat jakýkoli z církevních úkonů (jednalo se především o křest, pohřeb a sňatek) bez oznámení svého záměru katolickému faráři v příslušné oblasti, následného zaplacení poplatku a získání tohoto písemného dokumentu, jenž opravňoval nekatolické duchovní k vykonání daného úkonu. „Licenční karty“ problematizovaly praktický život evangelíků až do poloviny 19. století, kdy nařízením císaře Františka Josefa I. z ledna 1849 vydávání těchto listin skončilo. Podrobněji viz K. MICHEJDA, *Dzieje kościoła ewangelickiego*, s. 117, 134, 196–199, 202–205, 214, 222–223, 225, 260–261 a 263–265 nebo V. TOMÁŠOVÁ, *Evangelici*, s. 13–16, 20–38.

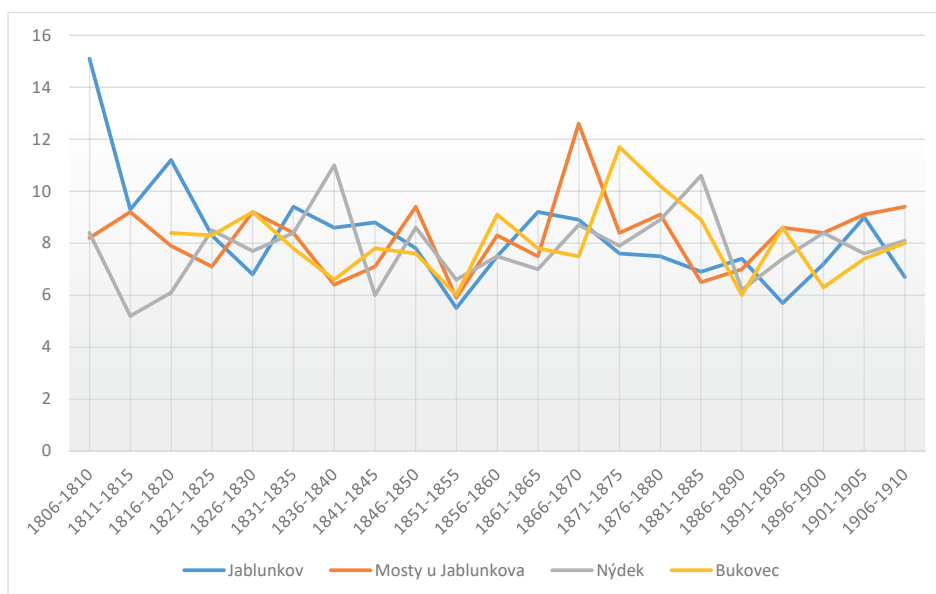
50 Lumír DOKOUPIL, *Přirozený pohyb obyvatelstva a jeho úloha v populačním vývoji ostravské průmyslové oblasti v období její geneze a počátečního vývoje*, Praha 1972, s. 11.

51 L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj*, s. 69.

kde se nuptialita v průběhu 19. století ustálila na úrovni kolem 9 ‰⁵² nebo vzhledem k míře sňatečnosti v nedaleké frýdecko-místecké aglomeraci, která se zde vyšplhala na průměrných 9,6 ‰.⁵³ Na Jablunkovsku byla nejnižší hrubá míra nuptiality v 19. století ve vesnicích Nýdek a Bukovec, dosáhla 7,8 ‰, respektive 8 ‰. V Mostech u Jablunkova a v samotném Jablunkově byla tato míra nepatrně vyšší, průměr činil v obou lokalitách 8,3 ‰. Počty sňatků vykazovaly v celém zkoumaném období značné výkyvy, a to jak v ročních úhrnech, tak také v jednotlivých pětiletích.

Graf 1: Hrubá míra sňatečnosti na Jablunkovsku v jednotlivých pětiletích 1806–1910 (v promilích)

Zdroje: ZA v Opavě, Římskokatolické fary Jablunkov, Mosty u Jablunkova, Vendryně, Evangelické fary a. v. Bystřice nad Olší, Návsi, matriky oddaných 1806-1910, vlastní výpočty.

Počty sňatků vykazovaly na Jablunkovsku na přelomu 18. a 19. století určité výkyvy v pětiletých i ročních úhrnech, které byly zřejmě zapříčiněny přirozeným průběhem sňatečnosti. V období 1791–1795 zaznamenáváme nižší počty svateb ve všech oblastech zkoumaného regionu. Avšak již v následujícím pětiletí evidujeme na Jablunkovsku nárůst uzavřených manželství, kupříkladu v Mostech u Jablunkova či v Jablunkově, v obou případech se jednalo o druhý nejvyšší počet svateb v letech 1791–1850 za pětiletí. V horském Nýdku bylo naopak ve zkoumaných pětiletích v období 1791–1820 uzavřeno nejméně sňatků v celém 19. století. Příčinou nízké úrovně hrubé míry nuptiality zejména v prvních pěti letech 90. let 18. století mohla být napjatá situace vycházející z dlouholetých sporů mezi obyvateli Jablunkovska a úředníky

⁵² T. ŁADOGÓRSKI, *Ruch*, s. 63.

⁵³ R. LIPOVSKI, *Populační vývoj frýdecko-místecké aglomerace*, s. 139.

Těšínské komory o využívání rozlehlých horských a podhorských oblastí. Konflikt, jenž měl mnohé sociální a ekonomické dopady na obyvatele zkoumaného regionu, se vlekl již od počátku 18. století, zesílil pak v jeho druhé polovině, vše měla nakonec vyřešit regulační smlouva uzavřená roku 1800, ve které se „horalé“ vzdali přibližně 8 % ploch výměnou za libovolné vysekávání křoví kolem pastvin či pasení neomezeného množství dobytka.⁵⁴ Obyvatelé slezského regionu se však soustředili na jiné způsoby obživy, což je jedním z eventuálních vysvětlení vysokých hodnot v letech 1796–1800, ve kterých mohli třeba obyvatelé Mostů u Jablunkova a Jablunkova najít své uplatnění a zdroj obživy například při výstavbě císařské neboli též Jablunkovské či Uherské silnice dostavěné v roce 1802.⁵⁵

Celý region Jablunkovska vykazoval na počátku 19. století poměrně vysokou sňatečnost, například v letech 1806–1810 se v průměru uzavíralo více než 10 sňatků na 1000 obyvatel.⁵⁶ Avšak již v dalších letech registrujeme v tomto slezském regionu snížení nuptiality, které bylo zapříčiněno nejistou ekonomickou situací způsobenou napoleonskými válkami,⁵⁷ dalším impulsem pro tento pokles sňatečnosti byl bezpochyby státní bankrot Rakouského císařství v roce 1811.⁵⁸ Tyto události vyvolaly inflaci, která způsobila zhoršení sociálních poměrů obyvatel Těšínského Slezska a dalších regionů. Na představitele nejchudších vrstev dopadlo nejtěživěji břemeno zvyšující se především daňové zátěže nebo drahoty,⁵⁹ během napoleonských válek došlo v celém Slezsku rovněž k úpadku řemesel.⁶⁰ V důsledku těchto změn ekonomických podmínek mohlo dojít ke krátkodobému poklesu sňatečnosti, o čemž rovněž svědčí výzkumy R. Lipovského a L. Kárníkové.⁶¹ K nepříznivému ekonomickému stavu přispěla také hladová krize a epidemie v letech 1816–1817.⁶² Svůj negativní vliv mohly mít rovněž pokračující

54 Důkladněji k tomuto tématu viz Gustaw MORCINEK, *Śląsk. Cuda Polski*, Poznań 1933, s. 35–37; Janusz SPYRA, *Życie gospodarcze*, in: J. Spyra: *Śląsk Cieszyński w okresie 1653-1848*, Cieszyn 2012, s. 140–149; Milan ŠMERDA, *Císař Josef II. na Těšínsku v roce 1766*, *Těšínsko* 48/3, 2005, s. 1–7; Blanka PITRONOVÁ, *Těšínské Beskydy na sklonku feudalismu. Salašnictví a lesní hospodářství v Těšínských Beskydách na přelomu 18. a 19. století*, Publikace Slezského ústavu Československé akademie věd v Opavě 55, Brno 1968; Karel GAURA, *Mosty u Jablunkova v letech 1648–1848*, *Těšínsko* 24/4, 1981, s. 17–20 nebo I. STOLÁŘÍK – J. ŠTIKA – V. TOMOLOVÁ, *Těšínsko. 1. díl*, s. 146–150.

55 Mosty u Jablunkova vedla Jablunkovská nebo také Uherská silnice, která představovala významnou silniční spojnici mezi Rakouským Slezskem a Uherskem, mj. pro obchodní výměnu a transport soli. Již k roku 1779 nacházíme zmínky o stavebních činnostech nebo o vyplácených příspěvcích z 80. a 90. let 18. století. Práce poddaných z Mostů u Jablunkova spočívala v dovážení dřeva z komorních lesů a vyložení silničního úseku kládami. Celá Jablunkovská silnice byla dokončena roku 1802. Podrobněji viz Martin KRŮL, *Komunikační význam Jablunkovského průmysku a jeho vliv na život obce*, in: R. JEŽ – D. PINDUR a kol., *Mosty u Jablunkova včera a dnes. Mosty kolo Jablonkova wczoraj i dziś*, s. 77–78.

56 Kupříkladu městečko Jablunkov mělo v pětiletí 1806-1810 nejvyšší zaznamenanou hrubou míru nuptiality v celém 19. století, konkrétně 15,1 %.

57 Ludmila FIALOVÁ, *Vývoj sňatečnosti*, *Historická demografie* 12, 1987, s. 208 nebo Józef CHLEBOWCZYK – Stanisław MICHALKIEWICZ, *Stosunki polityczne i ruchy społeczne w latach 1807–1815*, in: S. Michalkiewicz (ed.), *Historia Śląska. TOM II 1763-1850. Część II 1807-1850*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1970, s. 70.

58 B. PITRONOVÁ, *Těšínsko v letech 1653–1848*, s. 57.

59 Józef CHLEBOWCZYK, *Nad Olzą*, Katowice 1971, s. 13–14; Janusz SPYRA, *Dzieje polityczne*, in: J. Spyra, *Śląsk Cieszyński w okresie 1653–1848*, Cieszyn 2002, s. 99–100 nebo K. MICHEJDA, *Kronika ewangelickiego zboru*, s. 21.

60 Stanisław MICHALKIEWICZ, *Rozwój przemysłu i rzemiosła*, in: S. Michalkiewicz (ed.), *Historia Śląska. TOM II 1763–1850. Część II 1807–1850*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1970, s. 258–261.

61 Radek LIPOVSKI, *Lidé poddanských měst Frýdku a Místku na sklonku tradiční společnosti (1700-1850)*, Ostrava 2013, s. 108 a L. KÁRNÍKOVÁ: *Vývoj*, s. 72–73.

62 Ve zkoumaném regionu byla jedna z nejhorších situací v Jablunkově a Mostech u Jablunkova, kde v roce 1817 pro-

rozpory mezi jablunkovskými horaly a Těšínskou komorou o odlesňování beskydských lesů a rozšiřování pasteveckých pozemků, jež vrcholily rokem 1812, kdy došlo k odebrání rozsáhlých pastevních lesů pro účely zalesňování, respektive k vydání zákazu pastvy koz, které byly důležitým zdrojem obživy.⁶³ Propad nuptiality však nesouvisel jen s ekonomickou situací, ale také se změnami demografickými. V tomto období totiž docházelo nejen v českých zemích, ale např. i v Pruském Slezsku k odkládání sňatků do poklidnějších let, což se mimo jiné projevilo zvýšením sňatkového věku o tři až čtyři roky.⁶⁴ Pokles sňatečnosti v tomto období však neprobíhal ve všech oblastech regionu ve stejnou dobu, zatímco v letech 1811–1815 dosáhla hrubá míra nuptiality v obci Mosty u Jablunkova 9,2 ‰, v horské obci Nýdek byla tato míra ve stejném období o rovné tři promilové body nižší (5,2 ‰), ve městě Jablunkov pak evidujeme výraznější pokles sňatečnosti ve 20. letech 19. století, v zapadlém Bukovci se zkoumaná míra např. od roku 1816 do konce 30. let v průměru pohybovala kolem 8,4 ‰. Z představeného výzkumu se lze domnívat, že některé odlehlejší, zejména horské oblasti Jablunkovska byly se špatnými ekonomickými a sociálními podmínkami konfrontovány rychleji, což se projevilo bezprostředním poklesem sňatečnosti (Nýdek), avšak jiné podhorské, pasekářské či zemědělské oblasti (Bukovec) nemusely být krizí ekonomickou a sociální dotčeny tak razantně. Hrubá míra sňatečnosti Jablunkovska se v letech 1811–1820 pohybovala průměrně kolem 8,2 ‰, v lokálním měřítku byl pak region Jablunkovska v tomto desetiletí co se výše nuptiality týče méně produktivní než textilní frýdecko-místecká aglomerace o 1,2 promilových bodů.⁶⁵

Po tomto kratším útlumu sňatečnost opět postupně rostla ve 20. a 30. letech a příznivý trend byl zastaven až krizí tzv. hladových let na přelomu 40. a 50. let 19. století, kdy se hrubá míra nuptiality zkoumaného regionu propadla na nejnižší hodnoty za celé 19. století. Sňatečnost oblasti Jablunkovska se ve 20. a 30. letech pozvolně srovnala s hodnotami pro celé české území, v rámci celozemského pozorování zůstávala jen nepatrně nižší (v letech 1821–1830 byl průměr českých zemí o 0,2, v letech 1831–1840 o 0,1 promilových bodů vyšší).⁶⁶ Vyšší rozdíly zaznamenáme po komparaci s údaji pro ostravskou průmyslovou oblast, kde se od 30. let 19. století objevuje stabilně vyšší nuptialita populace jádra průmyslové oblasti i po srovnání s českými zeměmi,⁶⁷ nebo s industriálnějším regionem Frýdecko-Místecka, ve kterém byla míra sňatečnosti vyšší než v tradičním jablunkovském regionu ve 20. letech o 1,3 promilových bodů, ve 30. letech dokonce o 2,6 promilových bodů.⁶⁸ Rovněž ve srovnání s Pruským Slezskem vykazoval zkoumaný region nižší úroveň tohoto ukazatele, např. ve 30. letech činil rozdíl 0,5 promilových bodů.⁶⁹

Zcela mimořádné období na Jablunkovsku představují hladová léta v polovině 19. století,

pukla epidemie úplavice, hrubá míra úmrtnosti dosahovala v těchto lokalitách 77,9 ‰, respektive 66,0 ‰. Podle M. Livi Bacciho došlo v této době k poslední existenční krizi celoevropského rozsahu. Podrobněji viz Massimo Livi BACCI, *Populace v evropské historii*, Praha 2003, s. 169.

63 M. KŘENKOVÁ, *Dolní Lomná*, s. 37–38 nebo Irena CICHÁ, *Beskydské gruně nad Olzou a Wislou. Beskidzkie gronie nad Olzą i Wisłą*, Český Těšín 2007, s. 24–28.

64 L. FIALOVÁ, *Vývoj sňatečnosti a plodnosti*, s. 209 nebo Tadeusz ŁADOGÓRSKI, *Ludność*, in: S. Michalkiewicz (ed.), *Historia Śląska. TOM II 1763–1850. Część II 1807–1850*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1970, s. 100–101.

65 R. LIPOVSKI, *Populační vývoj frýdecko-místecké aglomerace*, s. 139.

66 L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj*, s. 336.

67 Lumír DOKOUPIL, *Demografický vývoj ostravské průmyslové oblasti v období její geneze a počátečního vývoje*, Závěrečná zpráva úkolu VIII-3-10/1, s. 19.

68 R. LIPOVSKI, *Populační vývoj frýdecko-místecké aglomerace*, s. 139.

69 T. ŁADOGÓRSKI, *Ludność*, s. 102.

kteřá znamenala ve vývoji populace Teřinskych Beskyd poslední katastrofický zásah starého typu. Trvale nepřeznive klimatické podmínky, které přetrvávaly jiz od podzimu roku 1844,⁷⁰ zapřeznivily zničení úrody, což mělo velmi negativní dopad na vyzivu obyvatel Jablunkovska. Lidé museli jíst nezdravá a nevydatna jídla, např. nezralé ovoce a zeleninu nebo dokonce trávu, kopřivy, kořnky rostlin, řaludy, bukvice nebo kuru stromů. Obzvláště ve zkoumané jiznı části Teřinskeho Slezska se ve velkém množství začaly objevovat na polích a kolem cest mrtvolý lidí zemřelých hladem.⁷¹ Napřezklad obyvatelé Bukovce se vydávali pro obilí až na území dnešního Slovenska do Topořčianek u Nıtry, ale ani tam nebylo možné obilí koupit.⁷² Důsledkem hladu a bídy bylo řızenı různorodých epidemií, jejichž ohniskem byly zprvu nejziznejšı hornaté části Teřinska, odkud se však řıřily do dalších oblastí.⁷³ Krize hladových let znamenala pro zdešı obyvatelstvo jen tezko představitelné utrpení, přinesla bídu a hlad v celém regionu, vedla k výraznému snızenı populace. Hladová léta nezasáhla do poměrů obyvatelstva Teřinskych Beskyd jen extrémním zvryšenım úmrtnosti,⁷⁴ ale také významnými zmenami ve vývoji porodnosti a sňatečnosti. Krize přelomu 40. a 50. let 19. století přinesla znacne vykvy vývoje nuptiality, měla nepřeznivy vliv nejen na celkový vývoj populace, ale rovnez také na vyvazenost jeho biologických struktur.⁷⁵ Tato agrární krize (suchá hniloba brambor), která vyvolala hladomor,⁷⁶ byla prohloubena prvnı velkou krizí domáckého prumyslu (zasáhla textilní odvětví, zejména lnarstvı) na Teřinsku v polovině 40. až 50. let 19. století. Rovnez i tato skutecnost měla vliv na zhoršení zivotnıch podmínek obyvatel Jablunkovska. Krize domáckého prumyslu měla nadregionální charakter (zasáhla i další části Slezska, také Moravu nebo Čechy), byla vyvolana konkurencí v podobě nastupujícího továrního prumyslu. Na Jablunkovsku se domácký prumysl provozoval napřezklad v Bukovci, Nýdku, Kořaršiskach či Jablunkově. V roce 1856 bylo na tkalcovství v rámci domáckého prumyslu na Teřinsku odkázáno na 30 000 obyvatel.⁷⁷

Jiz před samotným zaatkem prvnı vlny epidemií v letech 1847–1848 obyvatelstvo obı v Teřinskych Beskydech vyrazne zaostávalo výší porodnosti a sňatečnosti za prumernymi hodnotami populace eskych zemí. Zvláště na Jablunkovsku byly registrovány daleko nızšı hodnoty nuptiality (kolem 5 ‰) a v souvislosti s tímto stavem také natality (30 ‰).⁷⁸ Avšak jiz v následujícím roce se míra sňatečnosti v Nýdku zvryřila na rovných 7 ‰, naproti tomu kupřezkladu v městečku Jablunkov či v obci Mosty u Jablunkova dořlo v roce 1847 ke snızenı hrubé míry sňatečnosti oproti roku 1846 o 5,2, respektive 0,6 promilových bodů. Specifické postavení zaujímá v podhorském prostředı lokalizovaná obec Bukovec, kde v letech 1846

70 Blıze viz Andelın GROBELNÝ, *Hladová léta ve Slezsku 1846-1856*, Slezský sborník 56/1–2, 1958, s. 55–78 a 193–214 nebo Józef CHLEBOWCZYK, *O komornikach i o „głodnych rokach“*, in: Tyż, *Cieszyńskie szkice historyczne II*, Katowice 1984, s. 39–50.

71 A. GROBELNÝ, *Hladová léta*, s. 55 a 66–69 nebo K. GAURA, *Bystřice nad Olší*, s. 49.

72 Antoni SZPYRC, *Historie obce do roku 1990*, in: J. Byrtus – R. Czepczor – Bronislav Ondraszek – Antoni Szpyrc a kol., *Bukovec – nejvýchodnější obec eske republiky*. Bukowiec – znad krana Republikı Czeskiej, Vendryně 2013, s. 19.

73 Lumír DOKOUPIL, *Důsledky hladových let v polovině 19. století pro vývoj populace Teřinskych Beskyd*, Sborník prací Pedagogické fakulty v Ostravě, řada C-10, Ostrava 1975, s. 60.

74 Hrubá míra úmrtnosti dosáhla napřezklad v roce 1847 v obci Mosty u Jablunkova 92,9 ‰.

75 L. DOKOUPIL, *Důsledky hladových let*, s. 59–60.

76 Odhaduje se, ře v období tzv. hladových let zemřelo na Teřinskem Slezsku kolem 25 000 lidí. Podrobnejši viz K. POPIOLEK, *Historia řlaska*, s. 157.

77 M. MYřKA, *Region a industrializace*, s. 199–207.

78 L. DOKOUPIL, *Důsledky hladových let*, s. 65.

a 1847 dosahovala hrubá míra nuptiality průměrně vysoké úrovně 9,5 ‰, naopak v letech 1848 a 1849 rapidně klesla na 4,7 ‰, respektive 5,9 ‰.⁷⁹ Rovněž na nedalekém Třinecku registrujeme ve druhé polovině 40. let 19. století značně rozkolísaný vývoj hrubé míry sňatečnosti, například v roce 1848 dosahovala hladina této míry v samotném hutnickém Třinci 2,7 ‰, v sousední Vendryni 7,8 ‰.⁸⁰ Ve spojení s nižšími hodnotami nuptiality registrujeme také nižší hodnoty natality, ve všech zkoumaných lokalitách na Jablunkovsku došlo k poklesu hluboko pod hranici 40 ‰, v některých případech v roce 1847 až k 20 ‰ (Hrádek, Písek, Mosty u Jablunkova aj.). V Bukovci se míra porodnosti v roce 1848 propadla dokonce na 9,5 ‰.⁸¹ Nejhlubší propad porodnosti se však dostavil až v následujícím roce, v některých oblastech zkoumané části Slezska kolísala hrubá míra porodnosti mezi 12 až 15 narozenými dětmi na tisíc obyvatel. Získané údaje pouze potvrzují tezi, že sňatečnost velice rychle reagovala nejen na společenské a sociální změny, ale též na probíhající epidemie. V celozemském porovnání vykazoval sledovaný jablunkovský region v letech 1846–1850 totožnou úroveň sňatečnosti s českými zeměmi 8,4 ‰,⁸² avšak v lokálním srovnání s hutnickým Třineckem⁸³ či textilním Frýdecko-Místecem⁸⁴ byla zkoumaná míra převážně zemědělského Jablunkovska ve druhé polovině 40. let nižší o 0,6, respektive 1,8 promilových bodů.

Pozoruhodným úkazem je nápadné zvýšení sňatečnosti v letech 1848–1851. Jestliže dosahovala v tomto období hrubá míra sňatečnosti populace českých zemí v průměru 8,4–8,6 ‰,⁸⁵ sňatečnost obyvatelstva Jablunkovska překračovala v některých oblastech hranici 14 nebo 16 promile (např. Nýdek, Mosty u Jablunkova). Výjimku představuje populace města Jablunkova nebo obce Bukovec, kde se nuptialita v letech 1848 a 1849 pohybovala v rozmezí od 5 ‰ do 6,2 ‰, respektive od 4,7 ‰ do 5,9 ‰.⁸⁶ Tento krátkodobý vzestup v některých lokalitách Jablunkovska souvisel se zlepšením životních podmínek po sklizni roku 1848 a s realizací odkládaných sňatků v předchozích letech, avšak hlavně s výrazným navýšením podílu druhých a dalších sňatků, jejichž předpokladem byly katastrofické důsledky epidemií v letech 1847–1848. Podíl druhých a dalších sňatků převýšil ve zkoumaném slezském regionu v roce 1848 polovinu všech uzavřených manželství (kupříkladu Nýdek, Mosty u Jablunkova). Výjimečný růst míry sňatečnosti, jenž kulminoval ve frýdecké části Beskyd již v roce 1848 (18 promile), v jablunkovské části Beskyd v roce 1850 (17 promile), předpovídal zvýšení porodnosti v příštích letech.⁸⁷

Se začátkem 50. let 19. století však nastává pokles nuptiality, který je charakteristický pro obyvatelstvo jednotlivých obcí na Jablunkovsku, avšak v každé lokalitě měl jiný průběh a odlišnou intenzitu. Už rok 1851 signalizoval postupné snižování sňatečnosti, ale v některých lokalitách se v tomto roce zkoumaná hrubá míra držela na poměrně vysokých hodnotách (např. v Hrádku, Návsí, Lomné či Písku dosahovala v průměru 12–14 ‰, v Nýdku či Jablunko-

79 N. RACHFALÍKOVÁ, *Demografický vývoj obce Bukovec*, s. 119.

80 Z. LITNEROVÁ, *Demografický vývoj Třinecka*, s. 106.

81 N. RACHFALÍKOVÁ, *Demografický vývoj obce Bukovec*, s. 116.

82 L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj*, s. 336.

83 Z. LITNEROVÁ, *Demografický vývoj Třinecka*, s. 37.

84 R. LIPOVSKI, *Populační vývoj frýdecko-místecké aglomerace*, s. 139.

85 L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj*, s. 336.

86 N. RACHFALÍKOVÁ, *Demografický vývoj obce Bukovec*, s. 119.

87 L. DOKOUPIL, *Důsledky hladových let*, s. 65–70.

vě 8–9,4 ‰, naopak v Mostech u Jablunkova kolem 7 ‰, v Bukovci pak 5,5 ‰).⁸⁸ Všeobecně klesající tendence se na Jablunkovsku projevuje především od roku 1852. Křivka nuptiality beskydské populace se stále více odchylovala od celozemských průměrů, v letech 1854 a 1855 pak registrujeme nejnížší hodnoty nejdříve na Frýdecku, pak také na Jablunkovsku, ve kterém hrubá míra sňatečnosti činila 4 ‰ (např. v lokalitě Lomná dosáhla v roce 1852 dokonce 16 ‰, avšak hned v následujícím roce prudce klesla na 5 ‰, v letech 1854 a 1855 zaznamenáváme nejhorší situaci kupříkladu v Hrádku, Jablunkově, Lomné či Návsí, míra sňatečnosti se zde pohybuje i v rozmezí 1–4 ‰, naopak v obcích Nýdek či Písek neklesá pod hranici 5,5 ‰).⁸⁹ Představený rapidní pokles v celé první polovině 50. let lze vysvětlit hned několika skutečnostmi. Snížení souvisí s nepříznivou hospodářskou a sociální situací, která nastala po prodloužení hladových let na Těšínsku, toto krizové období bylo doprovázeno neúrodou, bídou, hladem a nezaměstnaností,⁹⁰ projevily se v něm taktéž nové vlny epidemií (cholera, neštovice, úplavice), rovněž se do něj promítla deformace struktur populace podle věku, způsobená epidemiemi nejen z počátku hladových let, ale také z 30. let 19. století, kdy zejména na Jablunkovsku strmě vzrostla úmrtnost, došlo též k poklesu porodnosti.⁹¹ Hrubá míra zkoumaného slezského regionu se na počátku druhé poloviny 19. století stejně jako v celé ostravské aglomeraci⁹² pohybovala pod úrovní celozemských hodnot. Pokud se hrubá míra sňatečnosti celých českých zemí v letech 1851–1855 držela na úrovni 8,6 ‰,⁹³ byla míra sňatečnosti beskydské populace na Jablunkovsku nižší přibližně o 2,6 promilových bodů. Pokles nuptiality v těchto letech byl doprovázen snížením porodnosti, jejíž křivka se v některých oblastech zkoumaného slezského teritoria dostala i pod hranici 20 ‰ (např. Hrádek nebo Návsí).⁹⁴

Tabulka 2: Počty sňatků ve vybraných lokalitách Jablunkovska v jednotlivých pětiletích 1791–1910

Období	Počty sňatků			
	Jablunkov	Mosty u Jablunkova	Nýdek	Celkem
1791–1795	103	38	27	168
1796–1800	118	69	23	210
1801–1805	85	55	25	165
1806–1810	133	53	28	214
1811–1815	87	62	19	168
1816–1820	110	55	24	189
1821–1825	86	51	36	173
1826–1830	74	68	35	177

88 N. RACHFALÍKOVÁ, *Demografický vývoj obce Bukovec*, s. 119.

89 L. DOKOUPIL, *Důsledky hladových let*, s. 67–71.

90 Krize tzv. hladových let trvala na Těšínsku až do roku 1856. Podrobněji viz A. GROBELNÝ, *Hladový léta*, s. 205–210. Též K. GAURA, *Bystřice nad Olší*, s. 51.

91 L. DOKOUPIL, *Důsledky hladových let*, s. 70–71.

92 L. DOKOUPIL, *Demografický vývoj ostravské průmyslové oblasti*, s. 28.

93 L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj*, s. 336.

94 L. DOKOUPIL, *Důsledky hladových let*, s. 71.

1831–1835	107	64	42	213
1836–1840	103	50	57	210
1841–1845	110	57	33	200
1846–1850	101	78	50	229
1851–1855	74	50	40	164
1856–1860	105	72	48	225
1861–1865	134	67	47	248
1866–1870	134	116	61	311
1871–1875	118	79	58	255
1876–1880	121	88	68	277
1881–1885	114	64	83	261
1886–1890	124	71	50	245
1891–1895	97	90	61	248
1896–1900	123	91	71	285
1901–1905	160	101	65	326
1906–1910	128	107	70	305
1791–1910	2649	1696	1121	5466

Zdroje: ZA v Opavě, Římskokatolické fary Jablunkov, Mosty u Jablunkova, Vendryně, Evangelické fary a. v. Bystřice nad Olší, Návsí, matriky oddaných 1791–1910.

Od druhé poloviny 50. let 19. století registrujeme pozvolný růst sňatečnosti v populaci Jablunkovska, který přes menší výkyvy vrcholí na konci 60. let. Zajímavým jevem je pětiletí 1866–1870, křivka nuptiality populace jablunkovského regionu činila v průměru 9,4 %. Výjimečnou situaci v tomto období představuje obec Mosty u Jablunkova, v druhé polovině 60. let zde bylo dosaženo vysoké nuptiality 12,6 %.⁹⁵ Po komparaci s jinými oblastmi zkoumaného území, například s populací města Jablunkov nebo horské obce Nýdek zjišťujeme, že hrubá míra sňatečnosti obyvatelstva Mostů byla v obou případech o 3,9 promilových bodů vyšší, sňatečnost zapadlé zemědělské obce Bukovec pak převyšovala dokonce o 5,1 promilových bodů.⁹⁶ Křivka nuptiality populace Mostů u Jablunkova převyšovala zejména nýdeckou či jablunkovskou až do konce 70. let. K podobným výsledkům dojdeme, srovnáme-li vývoj sňatečnosti populace vybrané obce s průměrem českých zemí v těchto letech.⁹⁷ Zjistíme totiž, že míra nuptiality obyvatelstva této slezské obce převyšovala celozemskou o 3,7 promilových bodů. Lze se domnívat, že vyšších úrovní hrubé míry sňatečnosti bylo v Mostech u Jablunkova dosaženo díky probíhající intenzivní industrializaci, konkrétně díky výstavbě Košicko-bohumínské drá-

95 V jednotlivých letech druhé poloviny 60. let 19. století byla nejvyšší hrubá míra sňatečnosti populace vesnice Mosty u Jablunkova zaznamenána v letech 1867 (14,8 ‰), 1869 (16,8 ‰) a 1870 (15,7 ‰). Vysoké sňatečnosti odpovídala i poměrně vysoká porodnost (např. v roce 1870 dosáhla 54,5 ‰).

96 N. RACHFALÍKOVÁ, *Demografický vývoj obce Bukovec*, s. 39.

97 L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj*, s. 336.

hy, železničního spojení z Bohumína do Košic s prodloužením do Prešova, výstavba probíhala právě v letech 1867–1872. Tato železniční tepna se výraznou měrou podílela na rozvoji zdejších průmyslových podniků, poskytla také pracovní příležitosti obyvatelstvu celého regionu,⁹⁸ čímž vedla ke zlepšení životních podmínek. Taktéž ve Vendryni, obci na Třinecku ležící rovněž na Košicko-bohumínské dráze, evidujeme na přelomu 60. a 70. let vysoké hodnoty hrubé míry sňatečnosti, kupříkladu od roku 1868 do roku 1871 neklesla zkoumaná míra pod hranici 9 ‰, v roce 1869 pak dosahovala 15,6 ‰.⁹⁹ Rovněž v obcích ostravské průmyslové aglomerace lze v 60. letech 19. století, zejména pak v jejich závěru, pozorovat znatelný vzestup hrubé míry sňatečnosti. V západní části jádra ostravské průmyslové oblasti dosahovala v průměru k roku 1869 rovných 13 ‰, čímž byla o 4,1 promilových bodů vyšší než celozemský průměr, který v tomto období vykazoval rovněž vzrůstající tendenci.¹⁰⁰ Též nuptialita frýdecko-místecké průmyslové aglomerace vykazovala v 60. letech a v prvním pětiletí 70. let vysokou průměrnou úroveň 9,6 ‰, v letech 1866–1875 převyšovala míru sňatečnosti jablunkovského regionu o 0,9 promilových bodů a to i přes to, že v této době byla realizována na Jablunkovsku výstavba Košicko-bohumínské dráhy, která mohla pro mnoho rodin zkoumaného regionu znamenat zlepšení ekonomických a sociálních možností. Hlavní příčinou relativně vysoké sňatečnosti na přelomu 60. a 70. let 19. století (v letech 1866–1870 v Místku až 12,3 ‰) byl rovněž velký „boom“ staveb v období velké konjunktury trvající do hospodářského krachu v roce 1873.¹⁰¹ Rovněž průmyslový Lískovec u slezského Frýdku evidoval v 60. a 70. letech příznivý vývoj nuptialitních poměrů, v některých letech dosahovala hrubá míra sňatečnosti 14–16 ‰.¹⁰² Celé údobí od roku 1856 lze považovat v českých zemích za poměrně klidné, hlavně díky velké konjunktře na přelomu 60. a 70. let 19. století dochází k delšímu vzestupu sňatečnosti, jejíž míra se v tomto období konce šedesátých a začátku sedmdesátých let pohybovala v celozemských průměrech kolem 9,2 ‰.¹⁰³

Charakteristickou tendencí závěru 19. a počátku 20. století bylo snižování hrubé míry sňatečnosti v mnoha regionech českých zemí. Například v Čechách na počátku 70. let převyšovala 9 ‰, na začátku 80. let a na přelomu 19. a 20. století dosáhla přes 8 ‰, na Moravě, když pomineme zvýšení na 9,1 ‰ z počátku 70. let, se stále udržovala pod hranicí 8 ‰, v Rakouském Slezsku se pohybovala v rozmezí 7,5–8,8 ‰, pokles nastává přibližně od roku 1901. Rovněž politický okres Těšín měl velice podobné míry sňatečnosti, ve sledovaném období to bylo v průměru 8,5 ‰, mírnější pokles nastává v prvních letech 20. století.¹⁰⁴ Žilo zde vedle venkovského, převážně zemědělského, také průmyslové dělnické obyvatelstvo, vedle zbylého

98 Nejen mnoho obyvatel obce Mosty u Jablunkova našlo zdroj obživy při realizaci této železnice. Podrobněji k celému tématu viz Jan WOJTYLA, *Pamětní kniha Mostů u Jablunkova*, 1. díl, Mosty u Jablunkova, 1953–1975, 1977, str. 14. Online: http://www.archives.cz/zao/media/fm/06_kroniky/Mosty_u_J/dil_1/index.html. Citováno ke dni 16. 1. 2018; M. KRŮL, *Komunikační význam*, s. 79; Vojtěch HERMANN, *Jablunkovské tunely*, Vendryně 2013, s. 50–113, Petr POPELKA, *Zrod moderní dopravy. Modernizace dopravní infrastruktury v Rakouském Slezsku do vypuknutí první světové války*, Ostrava 2013, s. 164–169.

99 Z. LITNEROVÁ, *Demografický vývoj Třinecka*, s. 39.

100 L. DOKOUPIL, *Demografický vývoj ostravské průmyslové oblasti*, s. 28.

101 R. LIPOVSKI, *Populační vývoj frýdecko-místecké aglomerace*, s. 139 a 142.

102 Alena ŠILBACHOVÁ, *Demografická revoluce ve vývoji obyvatelstva území ostravské průmyslové oblasti (na příkladě populace Lískovce)*, diplomová práce, Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta, Ostrava 1984, s. 39.

103 L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj*, s. 126, 131 a 336.

104 Ještě na začátku 20. století však atakovala hrubá míra nuptiality hranici 9 promile, například v roce 1901 to bylo konkrétně 9,5 ‰. Mírnější pokles nastává až v letech před první světovou válkou. Podrobněji viz L. DOKOUPIL – L. NESLÁDKOVÁ – R. LIPOVSKI, *Populace*, s. 77–80 a 349.

městského. Ve vybraných lokalitách Jablunkovska měl vývoj sňatečnosti diferencovaný průběh. Ve městě Jablunkov se v celém vymezeném období hladina hrubé míry nuptiality držela pod úrovní nejen okolních obcí, ale též Rakouského Slezska nebo Těšínska. Sňatečnost v tomto městečku na jihu Těšínského Slezska dosahovala v 70. letech maximálně 7,6 promile, až na zvýšení na 9 ‰ v prvních pěti letech 20. století se pohybovala na velmi nízkých mírách 5,7–7,6 ‰. Značnou rozkolísanost i v pětiletých průměrech představuje nuptialita horské obce Nýdek, její křivka se rostla až do první poloviny 80. let (10,6 ‰), aby se hned v následujícím pětiletí propadla o více než 4 promilové body, od počátku 90. let do roku 1910 činil její rozsah 7,4–8,4 ‰. Naopak poměrně stabilní průběh měla hrubá míra sňatečnosti v podhorské obci Bukovec, kde sice v průběhu 70. let vyšplhala v průměru až na 11 ‰, od 80. let však začala její úroveň postupně klesat na 7,5 ‰, na této výši pak zůstává až do roku 1910.¹⁰⁵ V Mostech u Jablunkova, lokalitě nacházející se na železniční dráze, dosahovala nuptialita do konce 70. let 9,1 ‰, v následujícím desetiletí nastal pokles na míry v rozmezí 6,5–7 promile, avšak postupné zvyšování sňatečnosti se dostavilo již od počátku 90. let, v prvních deseti letech 20. století pak křivka nuptiality oscilovala mezi 9,1–9,4 manželství na 1000 obyvatel, čímž byla vyšší než průměry pro české země a Rakouské Slezsko.¹⁰⁶ Obec Mosty u Jablunkova se touto vysokou úrovní hrubé míry nuptiality na přelomu 19. a 20. století rovnala větším průmyslově se rozvíjejícím městům na čele s Třincem, Bilskem či Frýdkem, v nichž sňatečnost v tomto období kolísala přibližně kolem hranice 9,1 promile.¹⁰⁷

Lze předpokládat, že společným jmenovatelem nízkých úrovní hrubých měř sňatečnosti na Jablunkovsku v 80. letech 19. století byla agrární krize, která zasáhla nejen území soustředěné na obilnářství, ale taktéž úrodné zemědělské nížiny s cukrovarnictvím, řepářstvím či zelinářstvím. Tato táhnoucí se agrární krize, jejíž následky se projevily i v 90. letech 19. století, vedla v zemědělství k poklesu počtu pracovních sil a následně i mezd.¹⁰⁸ Nadto došlo v tomto období k dalekosáhlým změnám v technologických postupech v provozech Třineckých železáren (zejména přechod na černé uhlí),¹⁰⁹ díky tomu se snížil odbyt palivového dříví, což vedlo ke krizi v těžbě dřeva, která znamenala pro mnoho obyvatel Jablunkovska zdroj obživy. Mnoho rodin se vrátilo k pěstování lnu, tkalcovství nebo vyrábění předmětů ze dřeva či kamene.¹¹⁰ Kromě těchto změn v oblasti zemědělství a průmyslu mohla k nižší nuptialitě v 80. letech přispět v souvislosti s rozvojem hutního komplexu v Třinci počínající migrace. Například obyvatelé Nýdku, Bystřice či Jablunkova se stěhovali do Třince či jeho blízkého okolí, zejména mladé obyvatelstvo se přemisťovalo z odlehlých koutů beskydských hor více do údolí. S rozmachem třineckých hutí se na přelomu 19. a 20. století rozvíjely především ty obce, které se nacházely

105 N. RACHFALÍKOVÁ, *Demografický vývoj obce Bukovec*, s. 37–45.

106 Srov. L. DOKOUPIL – L. NESLÁDKOVÁ – R. LIPOVSKI, *Populace*, s. 78 a L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj*, s. 336.

107 Z. LITNEROVÁ, *Demografický vývoj Třinecka*, s. 37 a L. DOKOUPIL – L. NESLÁDKOVÁ – R. LIPOVSKI, *Populace*, s. 78.

108 L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj*, s. 191 a 213–216.

109 K modernizaci výroby v Třineckých železárnách v 80. letech 19. století viz například Stanislava HAUEROVÁ – Jiří WAWRZACZ, *160 let Třineckých železáren*, Třinec 1999, s. 22–30; Stanisław ZAHRADNIK, *Třinecké železářny v 19. století*, Opava 1961; Blanka PITRONOVÁ, *Třinecké železářny na přelomu 19. a 20. století. Ekonomické problémy*, Studie o Těšínsku 8, 1980; M. MYŠKA, *Region a industrializace*, s. 165–167 nebo Antoni ZAJĄC, *Przemysł ciężki*, in: S. Michalkiewicz (ed.), *Historia Śląska, TOM III 1850–1918. Cześć I 1850–1890*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1976, s. 166–167.

110 R. JEŽ, *Politicko-správní vývoj*, s. 24–25.

v jejich bezprostřední blízkosti, jednalo se především o Lyžbice, Vendryni a Oldřichovice.¹¹¹

Naopak vyšší míry nuptiality v některých oblastech Jablunkovska v 90. letech či na počátku 20. století jsou výsledkem na přelomu 19. a 20. století probíhající intenzivní industrializace a vytváření těžkého průmyslu, s čímž souvisely nové pracovní příležitosti a zvýšení životní úrovně. Významným mezníkem byla výstavba Košicko-bohumínské železniční dráhy, jež propojila převážně zemědělsko-lesnický region kolem města Jablunkova s regiony rychle se rozvíjejícího těžkého průmyslu, zejména pak s Trineckými železárnami a Ostravsko-karvinskými doly, což s sebou přineslo lepší ekonomické a sociální možnosti.¹¹² Dokladem jsou obce ležící na této dráze, kromě Vendryně nebo Bystřice to jsou také Mosty u Jablunkova, kde se vedle lesních dělníků a pastevců živilo muží také jako dělníci v hutích a dolech, sňatečnost v této obci od 90. let 19. století až do konce sledovaného období vzrůstala. Nejen výdělky trineckých dělníků, ale též docela vysoké mzdy pracovníků zaměstnaných u Košicko-bohumínské dráhy přispěly ke zlepšení především bytových poměrů na Jablunkovsku. Někteří z dělníků si mohli na konci 19. a hlavně na počátku století následujícího dovolit zakoupit parcelu a vybudovat na ní rodinný domek. Zkvalitnil se také stavební materiál, místo dřeva se začaly používat cihly. Od roku 1901 k tomuto účelu sloužila např. cihelna, kterou v Bystřici založil na svých pozemcích Pawel Kowala (v cihelně se pracovalo do roku 1925).¹¹³ Velké strojní cihelny byly již na konci 19. století také v Jablunkově, Těšíně, Bílsku a Frýdku. Vyrábělo se zde mnoho typů cihel, zvláště plných cihel, dále pak dlaždice, obkládačky, střešní krytiny (nejvíce bobrovky a kabřince vedle prejzů) a drenážky.¹¹⁴ Košicko-bohumínská železniční dráha přispěla také k rozvoji kamenictví. Na konci 19. století vznikají v Hrádku, Návsi či Mostech u Jablunkova velké kamenolomy, ve kterých je výroba organizována továrním způsobem, stálí dělníci dostávají pravidelnou mzdu. Například pískovec se používal jako stavební materiál, tesaly se z něj kupříkladu kvádry, sokly, dlaždice, patníky, schody nebo chodníkové okrajníky. Díky železnici bylo možné vyvážet kamenivo z Jablunkovska do vzdálených zemí. Ve zcela jiné situaci se v tomto období ocitlo město Jablunkov, které sice v 70. letech zaznamenalo poměrně stabilní a vyšší sňatečnost, od 80. let však sledujeme jen výrazně nižší hrubé míry nuptiality. Jablunkov byl jedním z center tradičního domácího průmyslu, který se však od přelomu 60. a 70. let 19. století dostal do krize, jež se nejtěživěji projevovala v textilnictví. Nejhorší situace nastala na přelomu 19. a 20. století, kdy hlavně pro náročné pracovní podmínky, rychle klesající výši mezd a rostoucí nezaměstnanost opouštělo mnoho lidí Jablunkov a jiná centra domácího průmyslu a nacházelo uplatnění v provozech rozvíjejícího se těžkého průmyslu, případně se stěhovali do těchto nově vznikajících průmyslových oblastí a jejich okolí.¹¹⁵ Pracovní možnosti v Jablunkově představovaly v této době například nábytkářská továrna Jacoba a Josefa Kohnových, prádelny Inu J. M. Glasse a syna, Franze Kuchejdy and Co., J. M. Calase nebo pila, která na počátku 20. století byla velkým závodem zaměstnávajícím 330 dělníků.¹¹⁶ V blízkém průmyslově se rozvíjejícím Trinci setrval počet sňatků uzavřených na 1000 oby-

111 K. MICHEJDA, *Kronika ewangelického zboru*, s. 99–100 a 130–107.

112 M. MYŠKA, *Region a industrializace*, s. 196 a 205.

113 K. GAURA, *Bystřice nad Olší*, s. 55–57.

114 I. STOLARÍK – J. ŠTIKA – V. TOMOLOVÁ, *Těšínsko. 1. díl*, s. 278.

115 Ke krizi tradičního domácího průmyslu podrobněji viz Milan MYŠKA, *Soumrak domácího průmyslu na Těšínsku*, *Těšínsko* 56/4, 2013, s. 1–8; Antoni SZPYRC, *Jablonków 1435-1939*, Vendryně 2010, s. 92–93 nebo Antoni SZPYRC – Jan SZYMIK, *O rzemiośle na Śląsku Cieszyńskim*, *Czeski Cieszyn* 1993, s. 12–28.

116 M. MYŠKA, *Region a industrializace*, s. 32, 87, 150, 179 a 197.

vatel dlouho na nízkých hodnotách, v druhé polovině 70. let 19. století dosahoval průměrně 7,8 ‰,¹¹⁷ v 80. letech se dokonce snížil (7,3 ‰). Zcela protikladný vývoj hrubé míry nuptiality v tomto městě lze pozorovat v posledním desetiletí 19. století, kdy v letech 1891–1895 vzrostla zkoumaná míra na průměrných 8,3 ‰, v letech 1896–1900 dokonce na 11 promile, přičemž v roce 1900 dosahovala vysoké míry 12,4 ‰.¹¹⁸ Tímto vývojem převyšovala populace hutnického Třince celozemské průměry let 1896–1900 o 2,9 promilových bodů,¹¹⁹ průměry pro Rakouské Slezsko a Těšínsko ve stejném období o 2,5, respektive 2,1 promilových bodů¹²⁰ nebo o 3,4 promilové body průměr pro celý region Jablunkovska. Tento vývoj Třince přesahoval rovněž úroveň hrubé míry sňatečnosti jiných obcí ostravské průmyslové oblasti. Hlavní příčinu této rozdílnosti je možné spatřovat v odlišné struktuře obyvatelstva podle věku v železárenském centru v Třinci, která je důsledkem imigrace za pracovními příležitostmi, jež vedla v závěru 19. století k vytvoření výhodnější skladby populace s vyšším zastoupením produktivních věkových skupin v Třinci. Toto zjištění se však plně projevilo ve vývoji sňatečnosti hutnického města až v 90. letech a je dokladem toho, že populace Třince byla sice imigracemi v důsledku industrializace zasažena, avšak do vývoje přirozené měny se vliv této skutečnosti promítl až mnohem později a s daleko menší intenzitou, než tomu bylo v jádru ostravské průmyslové aglomerace.¹²¹ V celkovém měřítku se v Třinci realizovala hlavně imigrace cizího obyvatelstva ze vzdálenějších zemí rakousko-uherské monarchie (Morava, Halič, Horní Uhry atd.), přistěhovalectvím z blízkých lokalit byly více zasaženy okolní třinecké obce, např. Vendryně.¹²² V samotném hutnickém městě Třinec došlo na přelomu 19. a 20. století k enormnímu zvýšení počtu obyvatel, z celkového počtu 1612 v roce 1880 na 3604 v roce 1910.¹²³ Na celém Těšínském Slezsku, jehož je zkoumaný jablunkovský region nedílnou součástí, žilo v roce 1890 celkem 300 150 obyvatel, roku 1900 to bylo 369 354 a v roce 1910 pak 434 821 osob, v průběhu těchto dvaceti let vzrostl počet obyvatel Těšínského Slezska o 134 671 obyvatel, což je nárůst o přibližně 45 ‰.¹²⁴ Tyto údaje vysoce předčily data získaná pro celé Slezsko, protože v této historické zemi se ve vybraném období 1890–1910 zvýšil počet obyvatel o přibližně milion (ze 4 224 500 v roce 1890 na 5 226 000 roku 1910), což znamenalo zvýšení o 23,6 ‰.¹²⁵ Tento poměrně rychlý růst populace na Těšínsku byl důsledkem intenzivního procesu industrializace v této části Slezska na přelomu 19. a 20. století, což rovněž dokládá podíl průmyslu na obživě obyvatel, který byl v roce 1900 poprvé v dějinách Těšínského Slezska vyšší než podíl agrárního sektoru (průmysl 41,5 ‰, zemědělství 40,5 ‰). Pokud k ekonomicky aktivním připočítáme i na nich závislé osoby, získáme ještě větší rozdíl (sektor průmyslu 49,2 ‰, zemědělský sektor 34,2 ‰).¹²⁶

117 Pro období 1851–1877 není možné komplexně určit výši hrubé míry sňatečnosti v Třinci, neboť evangelické matryky se nedochovaly. Hodnoty pro léta 1875–1877 byly stanoveny pouze pro katolickou část populace.

118 Z. LITNEROVÁ, *Demografický vývoj Třinecka*, s. 37.

119 Srov. L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj*, s. 336.

120 Srov. L. DOKOUPIL – L. NESLÁDKOVÁ – R. LIPOVSKI, *Populace*, s. 78.

121 Z. LITNEROVÁ, *Demografický vývoj Třinecka*, s. 39–41.

122 M. BIALOŇ, *Obyvatelstvo*, s. 19–20.

123 Stanisław ZAHRADNIK, *Národnostní struktura na Záolží podle výsledků sčítání (1880–1991)*, in: *Nástin dějin Těšínska*, Praha-Ostrava 1992, s. 244.

124 Kazimierz PIĄTKOWSKI, *Stosunki narodowościowe w Księstwie Cieszyńskim*, Cieszyn 1918, s. 9.

125 Stanisław ŻYGA – Antoni ZAJĄC, *Ludność*, in: S. Michalkiewicz (ed.), *Historia Śląska. TOM III 1850–1918. Część II 1891–1918*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1985, s. 22–24.

126 *Österreichische Statistik, Bd. 66: Berufsstatistik nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. Dezember 1900*,

Summary

Nuptiality of the population of the region of Jablunkov in the “long” 19th century

This work deals with the study of nuptiality development of the region of Jablunkov population in the period of the „long“ 19th century (1791 to 1910). The main objective was to create a demographic microanalysis of the region of Jablunkov population and to determine the impact of agricultural and industrial production, wars, epidemics, etc. on the development and transformation of the local population. Agricultural production was the prevailing source of livelihood in this region, and the subsequent transformation to industrial production was slow.

The analysis of the marriage registers of the municipalities or towns in the region of Jablunkov dating from the period of 1791 to 1910 showed that it is possible to work with marriage registers of the Protestant or Catholic parishes of the respective municipalities and towns in the region of Těšín, and the data acquired can then be used for demographic research of the population in the specific period.

The gross nuptiality rate of the Czech lands showed a relatively constant level throughout the 19th century; it steadily fluctuated around eight marriages per 1,000 people present. The trend in the nuptiality rate of the region of Jablunkov confirms this trend since the number of marriages per 1,000 inhabitants in the period from 1803 to 1910 was on average between 7.7 ‰ and 8.3 ‰. In general, gross marriage rates were higher in rural areas rather than in towns during the specified period. This is evidenced, despite minor differences, by partial research on municipalities in the region of Jablunkov, for example, in the villages of Nýdek, Bukovec and Mosty u Jablunkova, the average nuptiality rate in the 19th century was 7.8 ‰, 8 ‰ and 8.3 ‰ respectively, but, in the town Jablunkov, the rate was slightly lower, the average was 7.7 ‰.

In total, for the period from 1791 to 1910, 5 466 registry records of marriages of the inhabitants of the town of Jablunkov and the municipalities of Mosty u Jablunkova and Nýdek were processed. The registers of the Catholic parishes of Jablunkov, Mosty u Jablunkova, Vendryně and the registers of the Protestant parishes of Bystřice nad Olší and Návší were used to analyze the development of nuptiality in the region of Jablunkov.

Marta Š o p á k o v á

LIDÉ A POLITIKA: SRPEN 1968 A NÁSLEDKY POSRPNOVÉHO VÝVOJE V PODNIKU STÁTNÍ LESY (SEVEROMORAVSKÉ STÁTNÍ LESY) V KRNOVĚ I.¹

Památce PhDr. Blaženy Przybylové, dlouholeté ředitelky Archivu města Ostravy

Abstrakt

The first part of the study, which describes the situation in the company Státní lesy (state forests) in Krnov (North-Moravian state forests) in the period from 1967 to 1970, deals especially with the consequences of the political events of August 1968 on the operation of the company and the fate of its employees. The starting point is the situation in the period from 1967 to 1968, which was characterized by openness and criticality; the study concludes with the beginnings of the normalization process at the turn of 1968 and 1969.

Keywords: North Moravian Region, Silesia, Moravia, Krnov, Státní lesy (state forests) in Krnov, North Moravian State Forests, 1968, August 1968, Skills Competition - Silver Saw, Forestry and hunting days in Rýmařov, normalization process

Ačkoliv politické a ekonomické situaci Československa v letech 1967–1970 byla pozornost věnována nejednou,² sledujme situaci Státních lesů v Krnově podrobněji se záměrem upozornit na některá fakta, jimiž lze problematiku, v poslední době obohacenou o řadu výzkumů, ještě doplnit. Důsledky Srpna 1968 na chod podniku byly několikeré: vedle hmotných škod způsobených okupačními vojsky³ šlo o změny ve fungování podniku a samozřejmě zejména o následky postojů, které zaměstnanci zaujíмали v letech 1967–1969.

Podniky Státních lesů byly zřízeny v jednotlivých krajích, jak byly definovány reorganizací územní samosprávy v roce 1960. Tím, jak se z Ostravského, Olomouckého a zčásti z Gottwaldovského kraje vytvořil Severomoravský kraj, vznikla k 1. srpnu 1960 státní hospodářská organizace Státní lesy v Krnově jako nástupkyně Krajských správ lesů v Ostravě a v Olomouci a zčásti Krajské správy v Gottwaldově. Dne 1. června 1973 byla přejmenována na Severomoravské státní lesy, nadále se sídlem v Krnově. Základním předmětem její činnosti byla správa

- 1 Příspěvek vznikl v rámci řešení projektu v rámci Program na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní kulturní identity (NAKI II.) Velký historický atlas českého Slezska – identita, kultura a společnost českého Slezska v procesu společenské modernizace s dopadem na kulturní krajinu, č. DG18P02OVV047.
- 2 Růžena KRÍŽENECKÁ – Zdeněk ŠEL, *Československo 1968. Přehled událostí*, Praha 1969, 241 s.; Antonín BENČÍK – Josef DOMAŇSKÝ, *21. srpen 1968*, Praha 1990, 156 s.; Jiří VANČURA, *Naděje a zklamání. Pražské jaro 1968*, Praha 1990, 157 s.; Karel KAPLAN, *Československo v letech 1967–1969*, 4. část, Praha 1993, 81 s.; Václav KURAL a kolektiv, *Československo roku 1968. 1. díl: obrodný proces*, Praha 1993, 207 s.; Jindřich MADRY, *Sovětská okupace Československa, jeho normalizace v letech 1969–1970 a role ozbrojených sil*, Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR 16, Praha 1994, 169 s.; Karel KAPLAN, *Kořeny československé reformy 1968. I. Československo a rozpory v sovětském bloku. II. Reforma trvale nemocné ekonomiky*; Brno 2000, 326 s.; Václav PRŮCHA a kolektiv, *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992, 2. díl období 1945–1992*, Brno 2009, 600 s.; Jiří PETRÁŠ – Libor SVOBODA (eds.), *Jaro '68 a nástup normalizace Československo v letech 1968–1971*, České Budějovice – Praha 2017, 478 s. (zejména Drahomír JANČÍK, *Státní moc a ekonomika v období československého jara, posrpnové „konsolidace“ a nástupu normalizace*, s. 306–332); Jiří PETRÁŠ – Libor SVOBODA (eds.), *Předjaří. Československo 1963–1967*, České Budějovice – Praha 2016, 406 s. (zde především: Drahomír JANČÍK, *Mocenské centrum, direktivní plánování a hospodářská realita Pražského jara*, s. 212–225).
- 3 Marta ŠOPÁKOVÁ, *Škody způsobené okupačními vojsky podniku Státní lesy (Severomoravské státní lesy) v Krnově v roce 1968 a v letech následujících*, ČSZM-B 67/1-3, 2018, s. 127–146.

lesního majetku státu, obhospodařování lesů podle lesního zákona a s tím související činnosti. Státní lesy Krnov se členily na organizační jednotky: šlo o podnikové ředitelství se sídlem v Krnově, o lesní závody (LZ) (na území zvláště poškozených exhalací a těžbou označené účelové LZ), o stavební závody a o závody lesotechnických meliorací (zajišťující hrazení bystřinných toků, úprav a meliorací). V roce 1968 tvořilo podnik 24 lesních závodů,⁴ jeden účelový lesní závod,⁵ dva stavební závody⁶ a jeden závod lesotechnických meliorací.⁷ Větší organizační změny nastaly v polovině sedmdesátých let, kdy došlo u několika závodů k zániku sloučením s jinými, zásadní změna nastala 30. června 1992, kdy podnik ukončil svoji činnost. Od té doby obhospodařuje lesy na celém území naší republiky státní podnik Lesy České republiky.⁸

Budova podnikového ředitelství v Krnově, Revoluční č. 55 (stav v roce 1984).
ZA v Opavě, SmSL Krnov, V. (výstavba), sign. V/3 (V/3), fotodokumentace budov podnikového ředitelství v Krnově, prozatímní karton V-6.

- 4 Lesní závody (dále LZ) Bílovec, Bruntál, Frenštát pod Radhoštěm, Frýdek-Místek, Hanušovice, Hradec u Opavy (od roku 1974 přeneseno sídlo do Opavy a podle něho přejmenován), Jablunkov, Janovice, Javorník, Jeseník, Karlovice ve Slezsku, Krnov, Litovel, Loučná nad Desnou, Město Albrechtice, Olomouc, Ostravice, Rožnov pod Radhoštěm, Ruda nad Moravou, Šternberk, Velké Karlovice, Vítkov, Vsetín a Zábřeh na Moravě.
- 5 Účelový lesní závod Šenov.
- 6 Stavební závod (dále SZ) Frýdek-Místek a SZ Olomouc.
- 7 Závod lesotechnických meliorací Frýdek-Místek.
- 8 Archivní fond Severomoravské státní lesy Krnov (dále SmSL Krnov) je uložen v Zemském archivu v Opavě (dále ZA v Opavě) pod evidenčním číslem listu NAD 891. V současné době probíhá jeho reinventarizace, tj. sloučení dokumentů z archivní pomůcky z roku 1987 s rozsáhlými nezpracovanými dodatky. Protože v době psaní tohoto článku nebyl ještě nový inventář hotov, je fond považován za nezpracovaný a citace zde uvedené jako prozatímní – ve tvaru: spisový znak agendy (poprvé i její název), signatura, stručný regist a prozatímní číslo kartonu v rámci daného spisového znaku, případně podrobnější popis dokumentu, který je zde uložen. Pokud jsou citovány články z podnikového časopisu Severomoravské lesy, pak tento je uložen také v tomto fondu viz ZA v Opavě, SmSL Krnov, XVII. (propagace), sign. XVII/3(XVII/3), periodický tisk podnikový 1961 a 1964–1978 (dvojčíslo září–říjen 1968 ve formě kopie z knihovny Slezského zemského muzea Opava, říjen 1969 chybí), prozatímní karton XVII-4.

Lesní hospodářství bylo a je závislé na přírodních podmínkách a klimatických vlivech; neplánované kalamity ovlivňují sestavování plánů i jejich plnění. Vyznačuje ho prostorová rozptýlenost lesní výroby či dlouhodobé plánování vyplývající z dlouhého výrobního cyklu v závislosti na růstu stromů.⁹ Druhá polovina šedesátých let 20. století znamenala pro podniky Státních lesů změny v hospodaření, byla zavedena nová soustava řízení a plánování, s tím související kontrola a zvýšená hmotná zainteresovanost a odměňování pracovníků. Rok 1967 byl přelomový. Především došlo ke změně nadřízeného orgánu a vzniku mezičlánku v řízení. V době ustavení Státních lesů bylo jejich nadřízenou institucí ministerstvo zemědělství, lesního a vodního hospodářství, od roku 1965 přejmenováno na ministerstvo zemědělství a lesního hospodářství. V roce 1967 bylo rozděleno na ministerstvo zemědělství a ministerstvo lesního a vodního hospodářství, do čela druhého byl jmenován Josef Smrkovský, dosavadní předseda zrušené Ústřední správy vodního hospodářství. Dále byly zřízeny trusty podniků Státních lesů, jeden pro Čechy a jeden pro Slovensko. Každý trust byl členěn na oborové ředitelství a jemu podřízené podniky Státních lesů.

Námi sledovaný podnik byl od 1. února 1967 do roku 1970 řízen Oborovým ředitelstvím státních lesů v Praze v čele s generálním ředitelem Bohuslavem Pospíšilem. Pomineme-li objektivní potíže, vyplývající z odstraňování následků kalamitních stavů,¹⁰ rok 1967 vyznačuje zavedením *zdokonalené soustavy* řízení v lesním hospodářství, načež o rok později podnik přijal nová vnitropodniková pravidla.¹¹ Souhlas a uspokojení se změnami v hospodaření byly patrné z ohlasů v podnikovém časopise. Nadšeně byl například popisován 6. červenec 1967 – první den porady podnikového ředitele s řediteli závodů, kdy byly účastníkům ukázány úspěchy Lesního závodu Jeseník – velkoškola se skleníkem pro pěstování sazenic, pila v Mikulovicích, dřevosklad v Písečné, kvalitní lesní komunikace či práce univerzálního buldozeru S-100 s adaptéry.¹² Kladně hodnotil rok 1967 podnikový ředitel Antonín Zendulka¹³ i hlavní inženýr podniku Jiří Macek.¹⁴ Bylo navrženo předávat si zkušenosti s novou soustavou řízení formou diskuze na stránkách podnikového časopisu.¹⁵ O tom, že tato výzva nezůstala bez odezvy, svědčí kupříkladu názor J. Kovářika z Lesního závodu Vsetín, týkající se způsobu, jak zvyšovat tržby za dříví,¹⁶ či vedoucího polesí z Lesního závodu Krnov Jana Metzla ohledně snižování nákladů na pěstební činnost.¹⁷ Navzdory pozitivním reakcím se objevila kritika nové soustavy řízení.¹⁸ Výhrady měli pracovníci manipulačního skladu v Mořkově, spadajícího

9 Souhrnně např. Vladimír SIMANOV, *České lesy v datech a číslech*, Praha 2016, 398 s.

10 Leoš HĚL, *Znovu vážné starosti s kalamitou!*, Severomoravské lesy, březen 1967, s. 1.

11 ZA v Opavě, SmSL Krnov, I. (vedení podniku), sign. I/5 (I/6), vnitropodniková a vnitrozávodová pravidla řízení a plánování platná od 1. 1. 1967, prozatímní karton I-25, I-26. Zmiňují se o tom i články v podnikovém časopise, například: Leoš HĚL, *Nastupujeme do roku 1967*, Severomoravské lesy, leden 1967, s. 1; (šifra) –ík, *Nové řízení lesního hospodářství*, Severomoravské lesy, únor 1967, s. 1; [anonym] –, *Měníme vnitropodniková pravidla*, Severomoravské lesy, leden 1968, s. 1; SL PŘ KRNOV, *Z porady předsedů ZO KSC*, Severomoravské lesy, únor 1968, s. 1; (šifra) –l, *Nová vnitropodniková pravidla*, Severomoravské lesy, leden 1969, s. 1.

12 (šifra) –ček, *Nové řízení = nové myšlení*, Severomoravské lesy, červenec 1967, s. 4.

13 Antonín ZENDULKA, *Na prahu roku 1968*, Severomoravské lesy, leden 1968, s. 1.

14 Jiří MACEK, *Končíme mimořádně náročný rok*, Severomoravské lesy, prosinec 1967, s. 1.

15 [anonym], *Co se zkušenostmi v nové soustavě řízení?*, Severomoravské lesy, prosinec 1967, s. 2.

16 J. KOVÁŘÍK, *I využít všechny možnosti!*, Severomoravské lesy, 1. května 1968, s. 2.

17 Jan METZL, *Jak snižovat náklady na nevýrobní činnost*, Severomoravské lesy, 20. května 1968, s. 4 a červen 1968, s. 4.

18 O kritice Ing. Görlicha viz [anonym] –, *Z diskuze na podnikové konferenci*, Severomoravské lesy, 20. kvě-

do Lesního závodu Frenštát pod Radhoštěm, to když dne 8. dubna 1968 přerušili na dopoledne práci a diskutovali s vedením závodu a předsedou závodního výboru ROH o své nespokojenosti s rozdělením podílů za zlepšený hospodářský výsledek.¹⁹ Sdělování názorů, poznatků z praxe a předkládání návrhů na změny bylo považováno za žádoucí; k diskusi na pracovištích vyzýval ministr Josef Smrkovský dopisem ze dne 10. září 1967, určeným pro ředitele závodů. Dochovala se odpověď ředitele Lesního závodu Javorník Evžena Kadláče ze dne 6. října 1967. Ten nesouhlasil se současnou organizací podniků Státních lesů, neboť v podnikových ředitelstvech viděl zbytečnou administrativu. Jako zástupce velkého – co do výměry obhospodávané lesní půdy i uskutečněné těžby – lesního závodu se přikláněl k jeho osamostatnění, a to na úrovni tehdejších podniků, a k jeho přímému podřízení Oborovému ředitelství státních lesů, s možností spojit LZ s pilařskými závody a rozšířit přidruženou výrobu. Další Kadláčův dopis ministrovi, psaný v podobném duchu, je datován 12. června 1968. Z téže doby je i patrně další odezva z řad závodů, i když opožděná, a to od ředitele Lesního závodu Město Albrechtice Oldřicha Báči, kterou spolu s ním dne 10. června 1968 podepsali zástupce závodní organizace KSČ a závodního výboru ROH. V něm vyjadřují svůj nesouhlas s přerozdělováním hospodářského výsledku z hlavní výroby i přidružené výroby mezi ostatní závody v rámci podniku, neexistenci objektivních podmínek pro stanovení kvantifikace odvodů, nemožnost závodů integrovat se s podniky zpracovávající dřevní hmotu, nemožnost vytvářet LZ různých velikostí podle ekonomických kritérií atd.²⁰

Otevřenost a kritičnost se v roce 1968 ještě stupňovala. Schvalování kolektivní smlouvy na III. podnikové konferenci (tj. členské schůzi ROH) dne 22. března 1968 již podnikový tisk popisuje jako *bouřlivou* diskusi a v přijatém usnesení se objevila otevřená kritika nečinnosti a vyčkávání ze strany Ústřední rady odborů a současně požadavek na vytvoření samostatného odborového svazu pracovníků lesního a vodního hospodářství.²¹ Následující měsíc duben byl v podnikovém tisku popisován jako „*měsíc nabitý řadou událostí. Demokratizační proces, který otevřelo lednové plénum ÚV KSČ, podnítil vysokou aktivitu také u pracovníků našeho podniku. Projevilo se to také na řadě schůzí a aktivů ... Naši pracovníci na nich kriticky hodnotili práci svých politických i hospodářských orgánů. Na třech závodech, LZ Karlovice, Hanušovice a Vítkov, přinesla dokonce tato kritika nedůvěru stávajícím odborovým orgánům a bylo nutno volit nové závodní výbory. Byla utvořena u podniku komise, která zpracovala návrh našeho akčního programu. (...) Akční program kriticky rozebírá potíže podniku a obsahuje řadu námětů na další postup. Jedním z důležitých jeho opatření je také další přenesení operativy na závody, zatím co na podnikovém ředitelství budou soustředěny především koncepční a další otázky, jež nelze řešit na závodech. ... Není pochyby, že většina požadavků vnesených na členských schůzích, konferencích nebo aktivech je plně oprávněná. Není však také pochyb, že řešení řady z nich není v našich silách, protože závisí na rozhodnutí nadřazených nebo centrálních orgánů a v neposlední míře závisí na stavu celé naší ekonomiky a našich celostátních možnostech.*“²² Budoucí vývoj ukázal, že autor tohoto článku byl o situaci dobře informován a měl na ni reálný názor.

na 1968, s. 3.

19 ZA v Opavě, SmSL Krnov, I., sign. I/5 (I/6), vnitrozávodová pravidla řízení a plánování platná od 1. 1. 1967 pro Lesní závod Frenštát, prozatímní karton I-26.

20 ZA v Opavě, LZ Javorník, nezpracováno, sign. I, složka různé 1968, prozatímní karton 62. Zde uložen i dopis ředitele LZ Město Albrechtice Oldřicha Báči ze dne 10. června 1968 (v kopii zasláný řediteli LZ Javorník na vědomí).

21 B. VYMĚTALÍK, *K výsledkům našeho sněmování*, Severomoravské lesy, duben 1968, s. 1-2; *Usnesení III. podnikové konference Státních lesů v Krnově, konané 22. 3. 1968*, Severomoravské lesy, duben 1968, s. 2.

22 PRAVOSLAV, *Náš komentář*, Severomoravské lesy, 20. května 1968, s. 1.

Akční program podniku, zveřejněný v červnu 1968, hodnotil současný stav lesního hospodářství v Severomoravském kraji a obsahoval dva směry opatření, jež mají být realizována. Jeden se týkal postavení, úlohy a řízení podniku. Požadovalo se, aby podnik v rámci resortu vystupoval jako samostatná hospodářsko-ekonomická jednotka, ta aby byla rentabilní a aby si svůj rozvoj zabezpečovala vlastními zdroji. To znamená, že měly být přehodnoceny odvody do státního rozpočtu, dále se kladl větší důraz na celospolečenskou funkci lesa, z čehož vyplývala potřeba dlouhodobého plánování a financování akcí s tím související, požadovalo se zlepšení financování lesních závodů v pohraničních okresech, měl být upraven export surového dříví do zahraničí, kladl se důraz na podporu bytové výstavby a v rámci mzdové koncepce bylo požadováno zrušení katalogu technicko-hospodářských funkcí. Směr druhý obsahoval náměty určené k realizaci již ve druhé polovině roku. Nejdůležitějšími požadavky byly nová dlouhodobá koncepcí podniku, zaměření podnikového řízení na koncepční činnost a kontrolu, zvýšení samostatnosti závodů, omezení zásahů podniku do závodových ročních prováděcích plánů, specifikace vztahů mezi závody a podnikovým řízením, určení náplně jednotlivých útvarů podnikového řízení a ústředí závodů a systemizace míst, vypracování technicko-ekonomických ukazatelů jednotlivých závodů, aby každý závod byl hodnocen podle svých výsledků hospodaření, dodržování schválených lesních hospodářských plánů, rozšíření obchodních vztahů s odběrateli a zvýšení informovanosti o nových technologiích zpracování dřeva, dopravě nebo skladování.²³ Návrh akčního programu podniku obdrželi ředitelé závodů k připomínkování na konci dubna. Současné byli vyzváni, aby zpracovali akční programy také na svých závodech s ohledem na jejich specifika.²⁴ V souvislosti s navrhovaným přesunem operativního řízení na závody byl vytvořen i návrh na změnu vnitřní struktury a činnosti podnikového řízení.²⁵ Snahy o osamostatnění měl například LZ Javorník, jak dokládá dopis ze dne 4. června 1968 adresovaný podnikovému řediteli.²⁶ Svůj akční program připravovalo Oborové řízení státní lesů²⁷ i ministerstvo, teze ministerského akčního programu byly schváleny na celostátní konferenci delegátů základních organizací ROH a ředitelů organizací lesního hospodářství konané ve dnech 24. a 25. června 1968 v Gottwaldově.²⁸

V červnu 1968 byla podnikovým ředitelem zřízena sedmičlenná podniková komise pro re-

- 23 (šifra) -I-, *Připravujeme akční program*, Severomoravské lesy, 20. května 1968, s. 2; (šifra) -I-, *Akční program podniku*, Severomoravské lesy, červen 1968, s. 1; (šifra)-ik, *Akční program podniku*, Severomoravské lesy, červen 1968, s. 2; (šifra) -I-, *Co bude s akčním programem?*, Severomoravské lesy, září - říjen 1968, s. 1.
- 24 ZA v Opavě, LZ Javorník, nezpracováno, sign. I, složka korespondence s podnikovým řízením 1968, prozatímní karton 62.
- 25 Návrh již ze dne 18. května 1968 viz ZA v Opavě, SmSL Krnov, I., sign. I/12 (I/15), korespondence technického náměstka 1968–1969, prozatímní karton I-96; PRAVOSLAV, *Náš komentář*, Severomoravské lesy, červen 1968, s. 1.
- 26 ZA v Opavě, LZ Javorník, nezpracováno, sign. I, složka korespondence s podnikovým řízením 1968, prozatímní karton 62.
- 27 (šifra) -I-, *Akční program Oboru*, Severomoravské lesy, červenec 1968, s. 1; Text Akčního programu Oborového řízení státních lesů Praha ze dne 5. 6. 1968 je uložen ve fondu ZA v Opavě, KSČ – závodní výbor Severomoravské státní lesy, s. p., podnikové řízení Krnov (dále ZV KSČ při podnikovém řízení SmSL Krnov, evid. č. listu NAD 3060), nezpracováno, složka korespondence z roku 1968.
- 28 PRAVOSLAV, *O akčním programu ministerstva*, Severomoravské lesy, červenec 1968, s. 1; J. HAMRSKÝ, *K výsledkům celostátní konference*, Severomoravské lesy, červenec 1968, s. 1; Účastníci konference, *Rezoluce účastníků celostátní konference delegátů základních organizací ROH a ředitelů organizací lesního hospodářství konané ve dnech 24. a 25. června 1968 v Gottwaldově*, Severomoravské lesy, červenec 1968, s. 2; [anonym] -, *Otevřený dopis k plnění akčního programu ministerstva lesního a vodního hospodářství a k plnění rezoluce z konference v Gottwaldově, zasláný všem základním organizacím*, Severomoravské lesy, prosinec 1968, s.1–2.

habilitaci pracovníků, kteří byli „v minulých letech obětí nezákonností, nebo byli postiženi tvrdostí v oblasti pracovního práva a kádrové politiky“. Jejím předsedou byl sám podnikový ředitel Antonín Zendulka, tajemníkem právní referent podnikového ředitelství Bedřich Vymětalík, členy Jiří Janáček a Milan Jařabáč, oba z podnikového ředitelství, dále ředitel Závodu lesotechnických meliorací Arnošt Matýsek, Alois Koutňák z Lesního závodu Krnov a Antonín Tesař z Lesního závodu Vsetín. Komise měla do vydání zákona o rehabilitaci pouze dokumentovat jednotlivé případy, s výjimkou těch, které bylo možné vyřešit ihned přeřazením do jiné funkce, platové třídy či morální satisfakcí. V březnu 1969 obdržel podnikový ředitel zásady zákona o mimosoudní rehabilitaci k posouzení; text zásad se dochoval celý, ze stanoviska vedoucích pracovníků podniku jen průvodní dopis.²⁹ Pakliže zákon o soudní rehabilitaci byl ve sledovaném období vydán (zákon č. 82/1968 ze dne 25. července 1968, nahrazen zákonem č. 119/1990 ze dne 23. dubna 1990), zákona o mimosoudní rehabilitaci se lidé dočkali až po listopadu 1989 (zákon č. 87/1991 ze dne 21. února 1991).

Co se týče personálních změn, dne 1. srpna 1968 vystřídal Jana Patkoše ve vedení Lesního závodu Ostravice Zdeněk Domes. Změna nastala po jistých neshodách mezi zaměstnanci, vedením závodu a závodních organizací.³⁰ Dne 9. července odešel na vlastní žádost z funkce hlavního ekonoma (ekonomického náměstka) podniku Miloš Berka a na jeho místo nastoupil Miroslav Šimík.³¹

V písemnostech závodní organizace KSČ lze sledovat reakce na usnesení Ústředního výboru KSČ vydávaná od konce roku 1967. Z reakcí na tyto materiály zaujme dopis, jenž vzešel z členské schůze konané dne 18. března 1968: „*Vážení soudruzi, z usnesení dnešní členské schůze ZO KSČ při podnikovém ředitelství Státních lesů v Krnově Vám zasíláme jednomyslné stanovisko komunistů určené ÚV KSČ, KV KSČ, OV KSČ. Jednomyslně vyjadřujeme svůj souhlas, důvěru a podporu k postoji a postupu progresivních sil ÚV KSČ v čele se s. A. Dubčekem v procesu demokratizace. Tento proces se stává životní nutností i kredem nás všech. Plně se stavíme za závěry lednového pléna ÚV KSČ a pokládáme za nutné, aby o postavení zdiskreditovaných představitelů dogmatických a konzervativních sil na všech stupních našeho politického, veřejného a hospodářského života bylo spravedlivě rozhodnuto. Práci čest!*“ Tento text vycházel z rezoluce sepsané stranickou skupinou útvaru Technická kancelář při podnikovém ředitelství a po jeho úpravě vyjadřoval názor celé závodní organizace k tehdejšímu dění ve straně a státu. Dále se na této členské schůzi projednávalo zaslání dopisu Okresnímu výboru KSČ v Bruntále s názorem, aby volby do všech stupňů národních výborů byly uskutečněny „*až po novelizaci volebního zákona, kterým by mělo být zaručeno demokratické vyjádření a skutečná vůle občanů našeho státu.*“ Pisatelé se chtěli připojit k iniciativě městského výboru KSČ v Krnově a společně pozvat ministra Josefa Smrkovského do Krnova na besedu s mládeží. Také ze členské schůze konané 27. května vzešlo usnesení „*vypracovat a odeslat ÚV KSČ rezoluci podporující současný demokratizační proces a podporu progresivním silám ÚV KSČ se současným požadavkem okamžitého odvolání těch členů ÚV KSČ, kteří se podíleli na minulých deformacích.*“³²

29 [anonym] -, *Rehabilitace u podniku*, Severomoravské lesy, červenec 1968, s. 2; Dopis podnikového ředitele ze dne 28. 6. 1968 o ustavení rehabilitační komise viz ZA v Opavě, SZ Frýdek-Místek, inv. č. 242, sign. I/15, karton 69; ZA v Opavě, SmSL Krnov, I., sign. I/12 (I/15), korespondence s KSČ a orgány státní správy 1961–1973, prozatímní karton I-105.

30 (šifra) -I-, *Změna na LZ Ostravice*, Severomoravské lesy, srpen 1968, s. 2.

31 [anonym] -, *Změna ve vedoucích funkcích*, Severomoravské lesy, červenec 1968, s. 1.

32 ZA v Opavě, ZV KSČ při podnikovém ředitelství SmSL Krnov, nezpracováno, složka zápisy z členských schůzí z roku 1968.

Pochopitelně tak jako v celé společnosti, také mezi zaměstnanci podniku Státní lesy v Krnově, straníky i nestraníky, existovala názorová diferenciacce. Vyhrotila se v dubnu 1968. Jednu skupinu tvořil závodní výbor KSČ při podnikovém řízení, který se po zveřejnění *Akčního programu KSČ*, přijatém na plenárním zasedání ÚV KSČ (5. duben 1968), pustil do diskusí na výborových a členských schůzích s cílem vypracovat svůj program. Ve dnech 4. a 5. dubna probíhal v Čeladné za účasti zástupců Severomoravského Krajského výboru KSČ v Ostravě (dále Sm KV KSČ) *Aktiv předsedů závodních organizací KSČ lesního hospodářství Severomoravského kraje*. Z jednání vzešel velmi kritický otevřený dopis určený zaměstnancům jednotlivých závodů. Jeho autoři odmítli novou soustavu řízení, zavedenou k 1. lednu 1967, vytkli neexistenci dlouhodobé koncepce rozvoje lesního hospodářství, absenci politických, organizačních, kádrových a z toho vyplývajících materiálových předpokladů pro její správné fungování. Nové soustavě řízení neodpovídala ani tehdejší organizační struktura, neboť každý podnik státních lesů měl být z hlediska výrobně-ekonomického samostatnou rentabilní jednotou. Mezičlánkem řízení v podobě Oborového řízení státních lesů považovali za zbytečný a jmenovitě kritizovali generálního ředitele Pospíšila, naopak připomínali již řadu let diskutované návrhy na řízení podniků lesního hospodářství a dřevařských závodů z jednoho centra. Kritika se dotkla i obchodních vztahů s podniky zahraničního obchodu Ligna a Čedok, kádrového obsazování vedoucích funkcí, nárůstu administrativních pracovníků, nevyhovujících pracovních a sociálních podmínek zaměstnanců, stagnace bytové výstavby a údržby stávajícího bytového fondu, které přímo souvisely s problémy ve stabilizaci pracovních sil. K procesu zavedení nové soustavy řízení a jejího hodnocení byl podobně kritický Akční program závodní organizace KSČ Lesního závodu Buchlovice, začleněného do podniku Státní lesy v Brně, dochovaný v písemnostech závodního výboru KSČ při podnikovém řízení Státních lesů v Krnově. Tento text není datován, proto není zřejmé, zdali se jim inspirovali účastníci Aktivu v Čeladné, nebo naopak, pravděpodobnější je ale první varianta. Cenné je na něm to, že pouze nepopisuje a nehodnotí, nýbrž zároveň navrhuje řadu opatření, je daleko konkrétnější a podrobnější.³³

Text aktivu v Čeladné reprezentuje názory „zdola“, z řad závodů. Jiný pohled na věc jistě mělo vedení podniku a zaměstnanci podnikového řízení. Na text otevřeného dopisu z aktivu v Čeladné reagovali formou dopisu, jež dne 9. dubna 1968 patrně osobně předal zemědělskému tajemníkovi Severomoravského KV KSČ v Ostravě Aloisi Michnovi, a počítali s rozesláním jeho kopie všem závodním organizacím KSČ a ROH v rámci podniku. Reagovali na situaci uvážlivěji a nesouhlasili se způsobem řešení problémů. Upozornili, že řada problémů se již podniku řeší, avšak řešení vyžaduje čas a především vypracování objektivního technicko-ekonomického rozboru současné situace. Vytkli účastníkům aktivu v Čeladné, že požadují od závodů odpověď na svůj otevřený dopis do jednoho týdne a v případě nepodání připomínek ve stanovém termínu že mají za to, že s textem plně souhlasí; dále že nevedli jmenovitě členy komise, kteří mají připomínky závodů zpracovat, a členy delegace, která má text předat centrálním orgánům. Zástupci závodních organizací při podnikovém řízení požadovali, aby jim byly zaslány texty vypracované čtyřmi pracovními komisemi, na Aktivu ustanovené, které mají být podkladem pro diskusi příspěvek Ing. Müllera, delegáta okresu Bruntál, přednesený na krajské konferenci KSČ. Tento požadavek byl Sm KV KSČ splněn jejich zasláním až dne 3. června. Mezi tím ale došlo k další výměně názorů, jak dokumentuje dopis z 11. dubna, když postup domluvený s tajemníkem krajského výboru KSČ nebyl dodržen a pracovník oddělení zemědělského hospodářství a výživy Ing. Baránek stál za názory, jež zazněly na jednání

33 ZA v Opavě, ZV KSČ při podnikovém řízení SmSL Krnov, nezpracováno, složka korespondence z roku 1968.

v Čeladné a na poradě ředitelů závodů a podnikového ředitele je prezentoval jako názor Severomoravského krajského výboru KSČ v Ostravě.

Jelikož v té době ještě neexistoval stranický podnikový výbor, který by sdružoval závodní výbory jednotlivých závodů, práci nejnižších organizačních jednotek koordinovaly i řídily okresní výbory KSČ. Bylo ale otázkou času, kdy členy závodního výboru KSČ při podnikovém ředitelství bude podnikový stranický výbor založen, což se stalo usnesením sekretariátu ÚV KSČ ze dne 27. listopadu 1968. Trináctičlenný výbor v čele s předsedou Ferdinandem Müllerem z Lesního závodu Frenštát pod Radhoštěm byl zvolen až na ustavující celopodnikové konferenci konané dne 14. května 1969. V době ustavení sdružoval 1560 komunistů v 31 základních organizacích. Podnikový výbor převzal úlohu koordinovat a sjednocovat; nešlo tedy o nadřazenou organizaci a on sám byl řízen Severomoravským krajským výborem KSČ v Ostravě.³⁴

Podobná situace nastala již dříve u odborové organizace. Podnikový výbor ROH sice již existoval, avšak nebyly v něm zastoupeny všechny závody. Na diskriminující situaci bylo upozorněno mimo jiné na stránkách podnikového časopisu v dubnu, načež byl podnikový výbor ROH rozšířen a 14. června 1968 se sešel poprvé v počtu 34 členů.³⁵

Jak vypadal 21. srpen 1968 v podniku Státní lesy v Krnově? Podnikový časopis nám situaci onoho dne neodhaluje, bezpochyby z důvodu cenzury;³⁶ periodikum nereagovalo na srpnové události ani později. Záříjové číslo nevyšlo jako obvykle, ale o měsíc později formou dvojčísla. Redakce v něm zveřejnila noticku, jíž ujistila, že časopis bude vycházet i nadále a objevilo se standardní ujištění, že „v uplynulých týdnech osvědčili všichni pracovníci podniku jednotný a rozvážný postoj, dokázali vysokou uvědomělost, dokázali, že i ve složitých podmínkách dovedou se správně rozhodovat a dovedou najít správná a účinná opatření.“³⁷ Abychom události mohli rekonstruovat, musíme přihlédnout k dochovaným písemnostem. Z těch dnes dostupných vyniká dopis z 21. srpna 1968, adresovaný prezidentu republiky, Ústřednímu výboru KSČ, předsednictvu Národního shromáždění a Městskému výboru KSČ v Krnově. Původně mělo jít o telegram, odeslaný 21. srpna 1968 v osm hodin, ale „vzhledem ke skutečnosti, že pošta nemůže telegram odeslat a doručit, odesílá se dopisem“. Jeho text zní: „Dvanáct tisíc pět set pracujících Severomoravských Státních lesů se staví plně za právoplatně a ústavně zvolené zástupce našich národů, plně stojí za prohlášením předsednictva ÚV KSČ v čele se s. Dubčekem a za prezidentem s. Ludvíkem Svobodou. Žádáme o okamžitý odchod cizích armád z území naší republiky. Socialismus ve své vlasti si uhájíme a vybudujeme sami.“ Text podepsali za podnikový výbor ROH Jiří Hamrský, za vedení podniku podnikový ředitel Antonín Zendulka a za stranický výbor pracovník, jehož jméno je na originálu dokumentu nečitelné. 26. srpna proběhla schůze 28 ředitelů závodů, 23 členů podnikového výboru ROH, 26 zástupců závodních výborů ROH jednotlivých závodů a 15 pracovníků podnikového ředitelství. Podnikový

34 J. BARÁNEK, *Podnikový výbor KSČ zahájil činnost*, Severomoravské lesy, červen 1969, s. 1.

35 (šifra) J.H. [Jiří HAMRSKÝ], *Jak dál v odborové práci*, Severomoravské lesy, duben 1968, s. 2; (šifra) J.H. [Jiří HAMRSKÝ], *Reorganizujeme podnikový výbor*, Severomoravské lesy, 20. května 1968, s. 1; (šifra) -I-, *Nový podnikový výbor*, Severomoravské lesy, červen 1968, s. 1.

36 Cenzura tisku byla daná zákonem č. 127/1968 Sb., o některých přechodných opatřeních v oblasti tisku a ostatních hromadných informačních prostředků ze dne 13. září 1968, jednak výnosy Úřadu pro tisk a informace; Jiří PERNES, *Cas obětí. Odpor československé veřejnosti proti sovětské okupaci od srpna 1968 do srpna 1969*, in: H. Fajmon (ed.), *Sovětská okupace Československa a její oběti*, Brno 2005, s. 17-18; Jiří HOPPE, *Pražské jaro v médiích. Výběr z dobové publicistiky. Prameny k dějinám Československé krize 1967–1970*. Díl 11. Praha – Brno 2004, s. 396-400.

37 Redakce, *Naším čtenářům*, Severomoravské lesy, září–říjen 1968, s. 1.

ředitel ji zahájil informací o odeslané rezoluci, kterou přítomní jednomyslně schválili, a informoval o společném prohlášení podnikového ředitelství a Lesního závodu Krnov. Dalšími body programu schůze bylo přijetí opatření k zajištění provozu podniku ve ztížených podmínkách vzniklých po obsazení území Československa vojsky Varšavské smlouvy, což se projevilo v zastavení exportu, tedy bylo nutno hledat odbytiště na tuzemském trhu nebo zřídít náhradní skládky pro zatím nevyexpedovanou dřevní hmotu. Dále se řešil nedostatek pohonných hmot pro vozidla i pily a tudíž i otázka zaměstnanosti těch, kteří z důvodu nedostatku benzínu či nafty nemohou vykonávat svou práci. Velkou pozornost věnovali účastníci jednání otázce komunikace mezi závody a podnikem; předali si telefonní kontakty, jež by fungovaly i mimo pracovní dobu, a dohodli se na způsobu předávání informací v případě přerušení telefonního spojení. Obsahem hlášení měly být především informace o problémech v zásobování, plnění dodávek či výplatě mezd, o škodách způsobených okupačními vojsky a jak okupanti ovlivňují provoz závodů. Následně někteří ředitelé závodů seznámili ostatní se současnou situací na jejich závodech, ve většině případů se opakovaly výše uvedené problémy související s obsazením území vojskem, se zásobováním a odbytem. Závěrečným bodem programu byly informace o činnosti odborových orgánů. Jiří Hamrský mimo jiné „zdůraznil, že nyní je nutno zaměřit politickou činnost na uvědomění a sjednocení všech pracovníků proti okupaci“ a přečetl návrh prohlášení, které přítomní opět jednomyslně schválili. Text prohlášení byl zevrubnější obdobou telegramu z 21. srpna. Následně dopisem ze dne 28. srpna adresovaným Alexandru Dubčekovi, ÚV KSČ, KV KSČ v Ostravě, OV KSČ v Bruntále a Městskému výboru KSČ v Krnově bylo rozesláno stanovisko k současné situaci, které vycházelo z před dvěma dny přijatého prohlášení. Bylo podepsáno za podnikový výbor ROH Jiřím Hamrským, za závodní výbor ROH při podnikovém ředitelství Jiřím Janáčkem, za závodní organizaci KSČ při podnikové výboru jejím předsedou Jiřím Vlěkem a za vedení podniku Antonínem Zendulkou.³⁸ Na schůzi závodního výboru ROH při podnikovém ředitelství konané dne 29. července 1968 se projednával souhlas závodních výborů ROH i KSČ s podpisovou akcí pro podporu stanoviska ÚV KSČ při jednání s delegací Sovětského svazu, a to nejen na podnikovém ředitelství, ale i na závodech.³⁹

Výsledkem společné aktivity vedení podniku, závodní organizace KSČ při podnikovém ředitelství, stranické skupiny KSČ při Lesním závodě Krnov a vedení Lesního závodu Krnov byla nedatovaná *Výzva ke všem komunistům a občanům republiky!*. Její radikální text stojí za ocitování: „*Okupace naší republiky je důsledkem politiky konzervativních sil našeho ÚV KSČ. Důkazem toho je skutečnost, že progresivní síly ÚV, vedené s. Dubčekem jsou okupantů internovány. Rozhlasové stanice okupační armády vysílají zprávy o spolupráci s některými členy ÚV. Jsme rozhořčeni zrádným postupem jednotlivých členů ÚV – Indry, Bilaka, Koldera, Barbíka. Vysílají se dokonce výzvy ke spolupráci a navázání styků s okupačními armádami. Výzýváme proto k věrnosti té části ÚV, která je vedena s. Dubčekem. Každý občan, který bude spolupracovat s okupační armádou nebo jejími přísluhovači, musí být prohlášen za kolaboranta. Hlavní nebezpečí nám nehrozí od okupačních armád, ale od zrádců a kolaborantů, které se okupanti pokusí nastolit do vedení našich stranických a vládních orgánů. Budme proto plně ve střehu. Kdekoliv se setkáme s případem, že by některý občan naší republiky navázal spolupráci s okupační armádou nebo jejími přísluhovači, ihned všemi dosažitelnými prostředky informujeme veřejnost, abychom se mohli od těchto kolaborantů distancovat. Tito zrádci*

38 ZA v Opavě, LZ Javorník, nezpracováno, sign. I, složka korespondence s podnikovým ředitelstvím 1968, proza-tímní karton 62.

39 ZA v Opavě, ROH – závodní výbor Severomoravské státní lesy, s. p., podnikové ředitelství Krnov (dále ZV ROH při podnikovém ředitelství SmSL Krnov, NAD 3058) nezpracováno, zápisy ze schůze ZV ROH ze dne 29. 7. 1968.

a kolaboranti musí zůstat osamoceni, proto je musíme znát! Vyzýváme městské výbory KSČ, aby na dobu okupace vytvořily akční výbory, složené ze zástupců všech stranických organizací NF. Tyto akční výbory by koordinovaly politickou činnost organizací všech politických stran ve městech, zejména jednotný postup při bojkotu okupační správy, případně okupanty nastoleného vedení. Naše mimořádná výzva má sloužit k semknutí našich řad dříve, než se pokusí samozvanci nastolit okupační správu. Ať žije svobodná a demokratická Československá socialistická republika v čele se Svobodou, Dubčekem, Smrkovským!"⁴⁰

Jednou z odpovědí na tuto společnou výzvu je dopis Lesního závodu Javorník ze dne 26. srpna 1968 podepsaný za závodní organizaci KSČ jistým Blechtou a za závod ředitelem Evženem Kadláčem. LZ Javorník po obvyklých projevech důvěry Dubčekovi a nesouhlasu s okupací Varšavskými vojsky svůj dopis uzavírá: „Víme, že dlouhodobá okupace se může zdařit jen za předpokladu kolaborace s okupanty. Nevěříme však, že hlavní nebezpečí hrozí od kolaborantů. I když jsme bezmocni bez zbraní proti tankům, s kolaboranty se však vypořádat dovedeme. Věříme proto, že Vaše výzva k tvoření akčních výborů nemá provokační pozadí, že je jen neuváženou formulací vycházející z dobrých vlasteneckých úmyslů. Vaši výzvu k tvoření akčních výborů v tomto směru odmítáme, pokud by nebyla tato vyhlášena našimi legálními orgány, které svou funkci plní a mají důvěru národa. Národní čest, hrdost a jednota je naší hlavní zbraní.“ Nešlo o jedinou aktivitu Lesního závodu Javorník, dalšími byly telegramy ze dne 21. a 23. srpna pražské a ostravské redakci Československé televize a rozhlasu či dopis ze dne 27. srpna, v němž se ztotožňují se společným prohlášením místního výboru KSČ a Rady MNV v Javorníku.⁴¹

Dalším dokumentem je dopis sepsaný zástupci závodní organizace KSČ, závodního výboru ROH a vedení Lesního závodu Velké Karlovice a dne 28. srpna 1968, adresovaný ÚV KSČ: „Vážení soudruzi, s pohnutím vyslechli naši zaměstnanci projevy prezidenta republiky soudruha Ludvíka Svobody a prvního tajemníka Ústředního výboru KSČ soudruha Alexandra Dubčeka. K současné situaci zaujímáme následující stanovisko: Budeme všemi silami podporovat další práci legálně zvolených zástupců našeho lidu, soudruha prezidenta Ludvíka Svobody, prvního tajemníka ÚV KSČ soudruha Alexandra Dubčeka, předsedy vlády Ing. Oldřicha Černíka a předsedy národního shromáždění Josefa Smrkovského, i když víme, že byli nuceni pod nátlakem učiniti při jednání v Moskvě určité ústupky. O poctivosti těchto soudruhů jsme pevně přesvědčeni a mají podporu celého národa.“⁴²

Dne 23. listopadu 1968 se konala v Krnově – Kostelci podniková konference ROH. Při její propagaci v podnikovém tisku se předseda podnikového výboru ROH Jiří Hamrský nadále hlásil k zásadám, obsaženým v rezolucích závodů i podniku, totiž že „se plně stavíme za polednový vývoj v naší republice, že přispějeme k naplňování moskevských dohod jako jediného reálného východiska ze současné složité situace a že (...) stojíme za vedoucími představiteli našeho státu a Komunistické strany Československa – za soudruhy Dubčekem, Svobodou, Smrkovským a ing. Černíkem.“⁴³ Také v tomto období probíhala akce Dubčekovy směny, jejíž výtěžek byl připsán na Fond republiky.⁴⁴

40 ZA v Opavě, LZ Javorník, nezpracováno, sign. I, složka různé 1968, prozatímní karton 62.

41 Tamtéž.

42 ZA v Opavě, LZ Velké Karlovice, inv. č. 195, sign. XVIII-6, karton 67.

43 Jiří HAMRSKÝ, *Zdravíme delegáty podnikové konference*, Severomoravské lesy, listopad 1968, s. 1; *Tyto myšlenky i v Usnesení z podnikové konference ROH Státních lesů v Krnově*, Severomoravské lesy, listopad 1968, s. 2–3.

44 Milan BAŤA – St. KRNOŠ, *Na fond republiky*, Severomoravské lesy, srpen 1968, s. 2; *Pracovníci LZ Jablunkov, Dubčekovy směny*, Severomoravské lesy, listopad 1968, s. 1.

Ministerstvo lesného a vodného hospodárstva, Ústredný výbor odborového sväzu ROH a Generálne riaditeľstvo vojenských lesov a hospodárstiev Praha

Sobota 14., nedeľa 15. septembra 1968 na polesí Trojanovice
– oblasť Lesného závodu Frenštát pod Radhoštěm (okres Nový Jičín)

III. CELOŠTÁTNE PREBORY

o titul majstra ČSSR v ťažbe, približovaní a odvozu dreva

Súčasťou hlavného programu budú ďalšie atraktívne súťaže dotované cenami pre verejnosť: v strel'be ● sekanie sekerou na cieľ ● rezanie ručnou pilou ● v dvojiciach rezanie pilou bruchatkou ● ukladanie rovnaneého dreva do hraníc ●

Mimo súťaž budú závodíť vybrané kolektívy lesníckych škôl a učilíšť

Zahájenie súťaží v sobotu 14. septembra o 8. hod.

Lesnícke hudby ● krmelce s občerstvením
● „ľščie nory“ ● špeciality poľovníckej kuchyne ● lomboly ● programy pri táborákoch ● výstavy samorastov a upomienkových predmetov z dreva a porožia ● expozície závodov ● spústa ďalších prekvapení a atrakcií ● v sobotu večer veselica

min. 24 1965

Plakát celostátní soutěže zručnosti lesních dělníků v těžbě, přibližování a odvozu dříví Dřevorubec v roce 1968, která se nekonala.

ZA v Opavě, SmSL Krnov, XVI. (kádry), sign. XVI/13 (XVI/9), Dřevorubec 1968–1984, prozatímní karton XVI-20.

Srpnové události ovlivnily i akce, jejichž konání bylo na tyto dny předem dlouhodobě naplánováno. V roce 1965 započala u podniku tradice soutěží zručnosti lesních dělníků pod názvem *Stříbrná pila*. Tyto soutěže se konaly u všech podniků Státních lesů a vítězné kolektivy tzv. krajských kol postupovaly do *Celostátních přeborů lesních dělníků v těžbě, přibližování a odvozu dříví*, později nazvaných *Dřevorubec*. V roce 1968 se měla *Stříbrná pila* konat již počtvrté, přičemž nejdříve měly proběhnout na lesních závodech oblastní soutěže, jejichž vítězové postupovali do krajského kola. Konání krajského kola v podniku Státní lesy Krnov bylo naplánováno na 31. srpen. Den před vstupem vojsk Varšavské smlouvy (20. srpna) odeslal podnikový ředitel Antonín Zendulka pozvánku na tuto akci ministru lesního a vodního hospodářství Juliu Hanusovi, generálnímu řediteli Oborového ředitelství státních lesů Praha Bohuslavu Pospíšilovi, vedoucímu odboru lesního hospodářství MLVH Karlu Urbanovi, náměstkovi ministra MLVH Ladislavu Hrušíkovi (shodou okolností šlo o prvního podnikového ředitele Státních lesů Krnov v letech 1960–1962), předsedovi Severomoravského KNV Janu Mušalovi, vedoucímu tajemníkovi KV KSČ v Ostravě Leopoldovi Kovalčíkovi či tajemníkovi pro zemědělství při krajském výboru strany Aloisi Michnovi a dalším. Tím ale vše skončilo, neboť akce byla

v souvislosti se srpnovou okupací zrušena.⁴⁵ Příčiny dokládají dobové dokumenty, především dopis ředitele Lesního závodu Hradec adresovaný podnikovému řediteli, jenž uvedl, že „v důsledku okupace naší vlasti vojsky Varšavské smlouvy dal jsem příkaz k zastavení přípravných prací na pořádání soutěže zručnosti lesních dělníků o Stříbrnou pilu Severomoravských lesů. Domnívám se, že jakákoliv koncentrace lidí v těchto kritických dnech není vhodná. Prosím Vás o souhlas s tímto rozhodnutím.“⁴⁶ Neuskutečnilo se ani celostátní kolo, naplánované na 14. a 15. září 1968, jehož pořadatelem měly být protentokrát Státní lesy Krnov.⁴⁷ V následujícím roce se soutěž již konala, ovšem nikoliv v podzimním termínu, jako tomu bylo doposud, ale již 28. června, a to v rámci *Lesnických a mysliveckých dnů* v Rýmařově. Tradice této prezentační akce započala v roce 1967 – v roce změn v organizaci řízení lesního hospodářství – a s určitými obměnami se organizuje pod názvem *Dřevořádky, lesnické a myslivecké dny* dodnes. Datum konání bylo pro rok 1967 stanoveno na první týden měsíce září a jako místo konání zvolen park v Rýmařově a zejména zámecký areál v Janovicích, v němž tehdy sídlilo vedení LZ. Akce určená odborné a laické veřejnosti sledovala propagaci lesního hospodářství, přírodního bohatství Hrubého Jeseníku a současně měla obohatit společenský život v pohraniční oblasti.

Co se týče *Stříbrné pily* v roce 1969, výběr soutěžících nebyl obvyklý: zúčastnili se jí vítězové krajského kola z roku 1967, vítězné kolektivy z oblastních soutěží konaných v roce 1968, pokud byly v tomto roce vůbec uspořádány, a pro LZ Město Albrechtice, Bruntál, Janovice, Karlovice a Krnov, u kterých se v roce 1968 oblastní kolo soutěže nekonalo, proběhlo dodatečně 14. června 1969 na LZ Karlovice.⁴⁸ V roce 1969 se *Stříbrná pila* konala i jako celostátní soutěž – třetí v pořadí – ve dnech 6. a 7. září na LZ Frenštát v oblasti polesí Trojanovice, tedy tam, kde měla proběhnout již v roce 1968. V rámci deníku *Nová svoboda* vyšlo při této příležitosti zvláštní číslo.⁴⁹

Upozorníme, že na první ročník *Lesnických a mysliveckých dnů* v roce 1967 byl pozván Josef Smrkovský, tehdejší ministr lesního a vodního hospodářství – a jak se později ukázalo také jeden z mužů Pražského jara – jemuž bylo u této příležitosti uděleno čestné občanství města Rýmařova (10. září 1967). Totéž se opakovalo následujícího roku. Na oslavy konané ve dnech 1. až 8. září 1968 byl Smrkovský opět pozván – tehdy ovšem již jako předseda Národního shromáždění a pozvání se dočkal také nový ministr lesního a vodního hospodářství Július Hanus. Akci ovšem stihl stejný osud jako *Stříbrnou pilu*: nekonala se. V podnikovém periodiku o jejím zrušení nenalezne ani zmínku, pouze v článku o přípravě této akce v roce 1969 je uvedeno, že se jedná o druhý ročník a že „loni je [tj. Lesnické a myslivecké dny] nebylo možné konat“. V roce 1969 byl – jako v případě *Stříbrné pily* – přeložen termín konání na konec června.⁵⁰

45 ZA v Opavě, SmSL Krnov, XVI. (kádry), sign. XVI/13 (XVI/9), Stříbrná pila 1967–1981, prozatímní karton XVI-17; (šifra) -r-, *Příprava na Stříbrnou pilu 1968*, Severomoravské lesy, 1. května 1968 s. 2; J. BOJANOVSKÝ, *Připravujeme Stříbrnou pilu*, Severomoravské lesy, srpen 1968, s. 1.

46 ZA v Opavě, LZ Opava (Hradec) II, inv. č. 201, karton 108.

47 (šifra) -I-, *Celostátní soutěž bude u nás*, Severomoravské lesy, srpen 1968, s. 4; ZA v Opavě, SmSL Krnov, XVI., sign. XVI/13 (XVI/9), Dřevorubec 1969–1984, prozatímní karton XVI-20 (včetně výtisku *Nová svoboda*. Deník Severomoravského KV KSČ 25, zvláštní vydání pro Státní lesy, 1. srpen 1968, kde na s. 4 jsou uveřejněny výsledky 1. celostátní soutěže konané ve Štemberku v roce 1966 a 2. ročníku ve Svatce v roce 1967).

48 ZA v Opavě, SmSL Krnov, XVI., sign. XVI/13 (XVI/9), Stříbrná pila 1967–1981, prozatímní karton XVI-17; (šifra) -K-, *Znova Stříbrná pila*, Severomoravské lesy, květen 1969, s. 1; (šifra) -k-, *Stříbrná pila 1969*, Severomoravské lesy, červenec 1969, s. 1.

49 V. POKORNÝ, *Celostátní přebor bude u nás*, Severomoravské lesy, Časopis lesního hospodářství Severomoravského kraje, srpen 1969, s. 4; ZA v Opavě, SmSL Krnov, XVI., sign. XVI/13 (XVI/9), Dřevorubec 1969–1984, prozatímní karton XVI-20 (včetně výtisku *Nová svoboda*. Deník Severomoravského KV KSČ, ročník 25, zvláštní vydání pro Státní lesy, 1. srpen 1968, s. 1-8).

50 Štěpán MÜLLER, *Lesnické a myslivecké dny v Rýmařově*, Severomoravské lesy, srpen 1967, s. 4; Redakce, *Se*

Podnikové ředitelství Státních lesů v Krnově
spolu s PV RCH, dovolují si Vás pozvat na

KRAJSKOU SOUΤĚŽ ZRUČNOSTI LESNÍCH DĚLNÍKŮ O

STŘÍBRNÁ PILA

Soutěž se koná v rámci lesnických a mysliveckých
dnů Rýmařova dne 26. června 1969 v oblasti
lesního závodu Janovice u Rýmařova.

Soutěžít budou vítězné kolektivy lesních dělníků
z oblastních soutěží 1968, 1969, jakož i vítězné
kolektivy krajské soutěže 1967.

LESNICKÉ SOUΤĚŽE:

TĚŽBA DŘÍVÍ - soutěž dvoučlenné skupiny
s jednomístnou motorovou pilou libovolné značky
v kácení a odčtvěrování stromů, v sestavení rozložené
motorové pily a ve zkoušce řezu.

PŘIBLIŽOVÁNÍ DŘÍVÍ - soutěž dvou-
členné posádky s kolovým traktorem ZETOR 50 v přibli-
žování kmenů po vyznačené trase, s jejich uložení
a v provedení výměny vzdušnice na předním kole.

ODVOZ DŘÍVÍ - soutěž tříčlenné posádky
s autem PRAGA V3S v naložení kmenů, jízdě po vyzna-
čené trase, v uložení kmenů na skládce a ve výměně
vzdušnice vnějšího kola

ATRAKTIVNÍ SOUΤĚŽ OBČANSTVA O CENY:

Střelba z malorážky, střelba ze vzduchovky na cíl,
střelba na asfaltové houbly (jen držitelé loveckých
lístků), řezání dřeva ruční pilou, sekání sekýrou
na cíl.

P R O G R A M

27. června 1969

- do 12.00 hodin - příjezd soutěžících v odvozu dříví
do restaurace Anenská Huť ve Staré
vsi u Rýmařova
- do 18.00 hodin - příjezd ostatních soutěžících do
restaurace Anenská Huť

26. června 1969

- 6.30 - 7.00 - presentace v restauraci Anenská Huť
ve Staré Vsi u Rýmařova
- 7.00 - 7.45 - snídaně
- 8.00 - 8.30 - zahájení soutěží
- 8.30 - 15.00 - celokrajská soutěž lesních dělníků
a atraktivní soutěže občanstva
- 12.00 - 14.00 - oběd v restauraci Anenská Huť
- 15.00 - 16.00 - přesun do Řídičlína k vyhodnocení
soutěže (Kulturní dům)
- 16.00 - 17.30 - vyhodnocení soutěží, vyhlášení
vítězů a předání cen a odměn
- 17.30 - 19.00 - společná večeře
- od 19.00 hodin - účast na zahájení Lesnických a Mysli-
veckých dnů v parku n.p. Hedva v Rýmařově

Pozvánka na krajské kolo zručnosti lesních dělníků v těžbě, přibližování a odvozu dříví Stříbrná pila v roce 1969.

ZA v Opavě, SmSL Krnov, XVI. (kádry), sign. XVI/13 (XVI/9), Stříbrná pila 1967–1981, proza-
tímní karton XVI-17.

Srpnová okupace se promítla i do řady omezení v pracovním procesu. Jako příklad jednoho z mnoha bylo opatření vydané Oborovým ředitelstvím státních lesů v Praze ke služebním cestám do zahraničí. Podnikový ředitel ve svém dopise ze dne 5. srpna 1969 adresovaném generálnímu řediteli vysvětluje, že jeho opatření týkající se žádosti o výjezd, služebních pasů a devizových prostředků je velice omezující při pravidelných návštěvách Polska za účelem nábory pracovních sil, převozu dělníků z místa bydliště či jednání s polskými úřady.⁵¹

Souhrnné informace a hodnocení celého roku 1968, ale i dní bezprostředně následujících po 21. srpnu na závodech můžeme nalézt jen ve dvou ročních komplexních technicko-ekonomických rozbořech hospodaření. Ten pro LZ Jeseník uvádí: „Musíme otevřeně doznat, že události politické, zejména pak události kolem 21. srpna 1968 působily negativně na pracovní morálku dělníků i techniků a došlo k výpadku cca jednoho pracovního týdne. Také nižší výkony, zpožděný návrat do práce 4 pracovníků nebydlících v oblasti závodu, přerušení dopravy ČSD asi po dobu čtrnácti dnů, měly nesporně negativní vliv na plnění úkolů. Celkově lze říci, že za-

soudruhem ministrem v Rýmařově, Severomoravské lesy, září 1967, s. 1; Štěpán MÜLLER, *Lesnické a myslivecké dny v Rýmařově*, Severomoravské lesy, červenec 1968, s. 3; (šifra) –ček, *Lesnické a myslivecké dny v Rýmařově*, Severomoravské lesy, 23. května 1969, s. 4.

51 ZA v Opavě, SmSL Krnov, I., sign. I/12 (I/15), korespondence podnikového ředitele 1969–1970, proza-tímní karton I-81.

tímco v prvních pěti měsících byl vliv politické situace v zemi kladný, ve zbývajících částech roku bylo málo klidu k práci, nebo podmínky byly takové, že v některých údobích rozhodně pracovní proces ovlivnily negativním způsobem.⁵² V rozboru pro LZ Krnov se dočítáme, že „při hodnocení hospodářské činnosti našeho závodu v uplynulém roce, nelze posuzovat izolovaně výsledky ekonomického od života politického. Rok 1968 se stal pro historii našeho státu rokem mimořádně významným. Polednovým obrodným procesem byly dány předpoklady pro rozvoj osobností a využití zdrojů v celém národním hospodářství. Srpnové události však dotkly se svou tragikou každého z nás. Začaly se hromadit problémy jak politické, tak i hospodářské. Přes tyto tragické události neustrnuli jsme ve své hospodářské činnosti. A proto také ekonomické výsledky dosahují velmi dobré úrovně. Nerozdělený důchod ve výši 986 tisíc Kčs umožní nám vyplácet téměř 1000 Kčs podílů v průměru na pracovníka. To má také vliv na vývoj mezd na našem závodě. Představuje téměř 20% zvýšení pro rok 1967. Je zvláště potěšitelné, že tyto výsledky jsou dílem úspěšné činnosti téměř na všech úsecích, a to jak v oblasti tržeb a nákladů, tak i z hlediska rozvoje jednotlivých polesí a středisek. Tyto výsledky nás opravňují konstatovat, že principy ekonomického systému řízení jsou již úspěšně aplikovány v praxi. Jsou tedy tyto úspěchy výslednicí cílevědomé činnosti všech pracovníků našeho závodu. (...) Jsme přesvědčeni, že tyto výsledky však nejsou konečné, že je v našich možnostech dále rozvíjet naši činnost jak na úsecích, kde jsme úspěšní, tak i tam, kde se dosud zpoždujeme.“⁵³ Zhodnocení roku 1968 provedl i podnikový ředitel Antonín Zendulka v článku zahajujícím lednové číslo podnikového časopisu.⁵⁴ Nejenže pozitivně hodnotil události minulé – především polednový politický vývoj v zemi, akční programy ministerstva a podniku, zvyšování povědomí o celospolečenském významu lesního hospodářství, iniciativu pracovníků – zároveň v něm byl optimismus, že nastolený vývoj bude pokračovat, neboť „srpnové události realizaci našich akčních programů sice pozdržely, ale (...) nezastavily je.“

Úkolem okresních a krajských stranických orgánů bylo informovat nižší organizační jednotky o situaci a o přijatých stanoviscích. Příkladem je multiplikát vyhotovený předsednictvem OV KSČ v Bruntále v reakci na informace, které obdrželo na své schůzi 3. září 1968. Vyjádřilo se, že nadále stojí za současným vedením strany i státu, prosazuje jednotu strany a lidu, „stabilizaci kádrů na všech úsecích s cílem, aby zůstali na svých místech a nebyli šikanováni členové strany i bezpartijní, kteří se osvědčili v tomto složitém období jako pevní a čestní funkcionáři“, žádalo odchod intervenčních vojsk a pokračování v plnění Akčního programu strany.⁵⁵ Postupem doby se ale obsah stranických sdělení začal měnit v souladu se změnami, jimž procházela strana po zasedání ÚV KSČ 14. až 17. listopadu 1968 a zejména po plenárním zasedání ÚV KSČ 17. dubna 1969. Ve vazbě k těmto přelomovým událostem sledujeme proměnu obsahu dokumentů vzešlých z činnosti závodních výborů KSČ i podnikového výboru strany. Podnikový výbor strany vydal 20. června 1969 prohlášení, aby základní organizace KSČ na jednotlivých závodech lesních a stavebních a závodech lesotechnických meliorací přehodnotily svá dosud přijatá stanoviska a z těch, jež se rozcházejí s aktuální politickou linií strany, vyvodili závěry.⁵⁶

52 ZA v Opavě, SmSL Krnov, IX. (účetnictví), sign. XI/11 (IX/6), KTER LZ Jeseník, prozatímní karton XI-45 (za rok 1968).

53 ZA v Opavě, SmSL Krnov, IX., sign. XI/11 (IX/6), KTER LZ Krnov, prozatímní karton XI-50 (za rok 1968, úvod).

54 Antonín ZENDULKA, *Pro lepší podmínky letošního roku*, Severomoravské lesy, leden 1969, s. 1.

55 ZA v Opavě, ZV KSČ při podnikovém řízení SmSL Krnov, nezpracováno, složka korespondence z let 1968–1969.

56 Dopis ze dne 20. června 1969 viz ZA v Opavě, KSČ – podnikový výbor Severomoravské státní lesy, s. p., Krnov (dále PV KSČ SmSL Krnov, NAD 3061), nezpracováno, složka korespondence z roku 1969; Usnesení ZO KSČ

A již na členské schůzi podnikové organizace strany 3. března 1969 se členové zavázali, že budou „*důsledně pokračovat v polednové politice strany v duchu listopadového usnesení ÚV KSČ a Akčního programu*“. Tím se sice reagovalo na momentální situaci ve straně, kterou Alexander Dubček sice charakterizoval jako „*syntézu pozitivních rysů polednové politiky s obsahově plným a upřímným plněním závazků vyplývajících z bratislavské deklarace a moskevského protokolu*“, avšak nutno zdůraznit, že rezoluce vzešlá z listopadového zasedání strany jako závazná ideové směrnice pro nižší stranické složky je považována za první dokument nastupující normalizace a určitě nikoliv jako kompromis mezi reformními tendencemi a promoskevským politickým kurzem.⁵⁷ Následky těchto politických událostí v podniku Státní lesy v Krnově sebe nenechaly dlouho čekat.

Summary

People and Politics: August 1968 and the consequences of the post-August development in the company Státní lesy (state forests) in Krnov (North-Moravian state forests)

The first part of the study follows the issue of the company Státní lesy (state forests) in Krnov in the period from 1967 to 1969 on the basis of documents arising from the activities of the company and individual plants as well as their party and trade union organizations. Attention is focused on the application of reform tendencies in the company's operations. It is important that Josef Smrkovský, who, in the second half of the 1960s, encouraged the activation of workers, greater openness, exchange of views and knowledge from practice and submission of proposals for changes, was the department minister. Discussions and debates taking place inside the company are documented by citations from the original documents. After the occupation of Czechoslovakia by the Warsaw Pact troops (August 21, 1968), the political course gradually changed together with the statements of corporate and company party bodies. The first part of the study ends when the assembly of the Central Committee of the Communist Party in November 1968 marks the beginning of the normalization process and when the resolution resulting from this assembly necessarily influenced the political work in the company Státní lesy (state forests) in Krnov.

LZ Javorník ze dne 18. 12. 1968 nebyl ve fondech ZA v Opavě, ZO KSČ při podnikovém ředitelství SmSL Krnov, PV KSČ SmSL Krnov, ani ve fondu LZ Javorník zatím nalezen.

57 Jiří HOPPE, *Listopadové plénum*, Akademický bulletin 2008, č. 11, s. 2–4.

Sabina Soušková – Pavel Waissner

ARCHETYPÁLNÍ VZTAHY UMĚNÍ A KRAJINOTVORBY V RÁMCI KONCEPTUÁLNÍHO MYŠLENÍ OBDOBÍ MANÝRISMU, SURREALISMU A POSTMODERNY: ZAMYŠLENÍ V PŘEVÁŽNĚ STŘEDOEVROPSKÉM DISKURZU¹

Abstract

The paper *Art and Landscape Creation in the Conceptual Thinking of Mannerism and Surrealism: Reflection in the Predominantly Central European and Domestic Discourse* monitors how the implementation of contemporary sculpture parks can be archetypally linked to the history of garden art. The paper discusses the chosen topic mainly in terms of ideas, in particular examples of implementation in the Czech Republic, Germany, Poland, Austria and Slovakia. The given internal context consists mainly in the transmission or postmodern interpretation of ideas that influence the current similarity and spatial organization of some sculpture parks and works of art with the gardens of the early modern period. In the theoretical analysis of these implementations, the surprise is often hidden in the confrontation of „old“ and „new“. The assimilating / flowing shapes and forms can then serve as one of the mirrors of today's liquid society, while the mirroring dimension is slowly flattened in the mobile phone displays on a selfie stick...

Keywords: *Sculpture park, Mannerism, Surrealism, labyrinth, heterotopia, contemporary art*

V současné zahradně-architektonické praxi existují rozmanité přístupy v pojetí zahradních nebo parkových areálů. Uplatněné přístupy se liší nejen kompozičně, ale zejména ve způsobech využití soch a vizuálních objektů v celkovém charakteru prostředí modelovaném zahradní architekturou. U kompozic sochařských parků lze u autorů parkových areálů sledovat vědomé návaznosti i intuitivní reflexe na starší praxi zahradního umění (antické, středověké a raně novověké zahrady a komponované krajiny). V sochařských parcích se také poměrně často objevují odkazy na dekorativní pojetí raných formálních zahrad výtvarnými objekty. Usměrnění zeleně a nalezení jejího vztahu k architektonické relaci, jakož k sochařskému umění, spojuje několik pojmů, které představují základní výkladovou osnovu následujícího textu: výtvarná díla v sochařských parcích nacházíme v podobě dominantních solitérů, viz podkapitola *Formální zahrada s jasným geometrickým rozvrhem* nebo jako aktéry složitějších kompozičních i významových celků, viz *Labyrint, bludiště a surrealismus*.

Dané principy lze archetypálně propojit s historií zahradního umění. Jistá *topoi* vznikala již ve starověkých kulturách, v ideové vazbě na kořeny moderního umění (expresionismus, dada, surrealismus) se však pováleční badatelé v různých spektrech kulturní sféry zaměřili na „podhoubí“ manýrismu. Ačkoliv tento trend kulminuje v 50. a 60. letech 20. století, nelze opomenout například již Ruskinův text *Grotesque Renaissance*,² prizmatem rané avantgardy manýrismus objevuje například Max Dvořák (*Idealismus und Naturalismus in der gotischen Skulptur und Malerei*, studie o Bruegelovi, El Grecovi, Tintoretovi).³ Zájem o manýristické umění se projevil také sérií evropských výstav v 50. letech 20. století (Amsterdam, Florencie,

1 Příspěvek vznikl za podpory MŠMT, grant IGA_FF_2015_025 (Od středověku po dnešek. Studie o umění v českých zemích).

2 John RUSKIN, *Grotesque Renaissance*, in: E. T. Cook – A. Wedderburn (eds.), *The Works of John Ruskin*, Cambridge 2010, s. 135–195.

3 Josef VOJVODÍK, *Povrch, skrytost, ambivalence. Manýrismus, baroko a (česká) avantgarda*, Praha 2008, s. 15 a 21.

Norimberk, Řím), za všechny je třeba konkrétně zmínit amsterdamskou výstavu *The Triumph of European Mannerism: From Michelangelo to El Greco* z roku 1955.

Pro interdisciplinární a „konfrontační“ pojetí manýrismu a mladšího umění se pak stala klíčovou zejména publikace Gustava René Hockeho *Die Welt als Labyrinth. Manier und Manie in der europäischen Kunst* (1957).⁴ Hocke mj. konfrontuje manýristické koncepty s díly Dalího, Picassa, Magritta, de Chirica aj. S tímto pojetím konvenuje i práce Wolfganga Kaysera *The grotteque in art and literature* z roku 1933, která vyšla ve stejném roce (1957) v reedici. Kayser zohledňuje (zejména v aplikaci na Bruegela st.) tři „oblasti“ determinující dílo: psychický stav umělce, dílo samotné a dopad na vnímatele.⁵ Obdobná „heterotopická pojetí“ nacházela oporu v myšlení poststrukturalismu a postmoderny, vzpomeňme teorie heterotopického prostoru od Michela Foucaulta,⁶ nebo sémiotické teorie znaků a symbolů, které mají oporu již v Ernstovi Cassirerovi a rozvíjí se u Jacquese Derridy či Umberta Eca.

V katalogu vídeňské výstavy *Zauber der Medusa*,⁷ jejíž „postmoderní“ expoziční princip spočíval v konfrontaci manýristického, moderního a současného umění (včetně architektury – např. Hollein, Venturi, Gehry), Edwin Lachnit rozvíjí tezi, že každá epocha má svoji „postmodernu“.⁸ Pavel Preiss pak v dovětku českého vydání Hockeho *Svět jako labyrint...*, kde navázal na názory ve své monografii *Panorama manýrismu* (1974) označil zmíněnou výstavu jako „břeskou fanfáru finále cirkusu panmanýrismu od 16. století do přítomnosti.“⁹ Hocke Preisse dle jeho slov iritoval „unikavostí“ a vymezuje se tudíž vůči jeho pojetí.¹⁰ Recentně (2013) však zase Hockeho knihu opět částečně rehabilituje Petr Wittlich. Hockeho paradigma pak shledává v dílech Bedřicha Dlouhého, Karla Nepraše a dalších představitelů Nové figurace. U českých historiků umění prezentuje Hockeho vliv ve dvou studiích publikovaných v časopise *Umění*. Článek Františka Šmejkal z roku 1975 se primárně zabývá mýtickým vejcem v provazbě na enigmatickou symboliku Josefa Šímy.¹¹ Stať Dalibora Veselého *Surrealism, Mannerism and Disegno interno* z roku 2013 též opět reflektuje enigmatické archetypy (jungovský výklad)¹² a zřejmě i naznačuje obnovený zájem o tradičními metodikami dějin umění těžko uchopitelná témata.¹³

Formální zahrada s jasným geometrickým rozvrhem

Parky jako oázy, Fenomén revitalizace

Základním předpokladem sochařského parku je umístění soch a uměleckých objektů do venkovního areálu, často parkového prostředí ve smyslu jejich estetického prolínání s přírodním

4 Gustav René HOCKE, *Die Welt als Labyrinth. Manier und Manie in der europäischen Kunst*, Reinbek bei Hamburg 1957.

5 Shun-Liang CHAO, *Rethinking the Concept of the Grotesque: Crashaw, Baudelaire, Magritte*, Oxford 2010, s. 2–18.

6 Michel FOUCAULT, *Diacritics* 16/1, 1986, s. 22–27.

7 Werner HOFMANN (ed.), *Zauber der Medusa*, Wien 1987.

8 Edwin LACHNIT, *Zur Geschichtlichkeit des Manierismusbegriffs*, in: W. Hofmann (ed.), *Zauber der Medusa*, Wien 1987, s. 32–42.

9 Pavel PREISS, *Panorama manýrismu*, Praha 1974, s. 560.

10 Tamtéž.

11 František ŠMEJKAL, *Kosmické vejce*, *Umění* 23, 1975, s. 226–258.

12 Dalibor VESELÝ, *Surrealism, Mannerism and Disegno Interno*, *Umění* 61/4, 2013, s. 310–324.

13 Viz např. výstava *Aenigma* v olomouckém Muzeu umění z roku 2015 [katalog: Reinhold FÄTH – David VODA (eds), *Aenigma*, Olomouc 2015.]

objektem. Do úvah o funkci zahrady jako sochařského parku lze zařadit i příklady, kdy zahrada plnila především okrasnou funkci a současně svým obyvatelům poskytovala prostor pro relaxaci. V symbolické rovině zakládání zahrad a parků například v období předkřesťanských společností provázely snahy bažící po celistvém uchopení světa. Starověké kultury v oblasti Mezopotámie, Egyptu a Číny zhruba již před 3000–1500 lety př. Kr. rozlišovaly zahrady sloužící k rozjímání, odpočinku i zábavě královské rodiny, od území určeného k obstarání potravy, tzv. loveckých parků či rezervací.¹⁴ Přesto, že vstoupit do těchto areálů směla pouze privilegovaná vrstva obyvatel, jeden z důvodů jejich záměrného stavění spočíval v překonání obav z dichotomie mezi městem a volnou krajinou.¹⁵ Parky a zahrady vnímané jako určité elementy společenské úrovně zřejmě usnadňovaly vstup z města do volné krajiny. Tyto přechodové oázy tak v určité míře zamezovaly přímému střetu civilizace s přírodou a zároveň znemožňovaly pronikání nespoutaného cizího živlu dovnitř kulturního osídlení. Dnes tuto symbolickou rovinu reprezentuje především obnova stávajících veřejných prostranství či nalézání nových míst pro založení veřejného prostoru,¹⁶ čímž je v těchto areálech návštěvníkům umožněno nové individuální i kulturně-spoločenské vyžití.

Obr. 1: Jan Koblasa, *Park Gustava Mahlera (detail)*, 2010, Jihlava, 2010.
Foto: Sabina Soušková, 2012.

14 Elizabeth BOUTS – Chip SULLIVAN, *Illustrated history of landscape design*, New Jersey 2010, s. 4.

15 Paul ARMSTRONG, *Park*, in: C. A. Shoemaker (ed.), *Encyklopedia of Gardens, History and Design*, Volume 3, P–Z, Chicago – London 2001, s. 995.

16 O tématu blíže: Petr KRATOCHVÍL, *Architektura a veřejný prostor*, Praha 2013, s. 9.

V roce 2010 v Jihlavě vznikl ojedinělý projekt *Park Gustava Mahlera*¹⁷ [1] rehabilitující místo, kde byla v roce 1939 vypálena židovská synagoga. Tvůrci parku se zaměřili na podobu a využití zpusťšeného místa v centru města. Úpravu realizovali jako revitalizaci původně nevzhledné plochy s parkovištěm, z jedné strany obemknutého torzem městských hradeb. Místo částečně zatravnili, položili novou dlažbu a nechali zrestaurovat torzo hradeb. Vymezený areál osídlil skulpturami Jan Koblasa. Postavu Mahlera zhmotnil v podobě bronzové figury ve tvaru jakési hermovky s Mahlerovými portrétními rysy. Umělé jezírko s tryskající vodou, stylizovanými rybami a ptáky, dotváří charakter „oázy“ a současně odkazuje na poetiku Mahlerovy hudby. Místo nyní, navzdory své dřívější převažující utilitární podobě, slouží především jako odpočinková oáza chodců při procházce centrem města. Toto kýžené uplatnění vody jako estetického prostředku v uměle budovaných zahradních plochách známe již z římské antiky, v 16. a 17. století se pak voda ve spojení se sochařskými díly stává mnohdy rámcem ideového konceptu zahrady (vila Medici v Castellu, vila Pratolino, vila d' Este v Tivoli, Hortus Palatinus v Heidelbergu aj.).¹⁸ Navození určité vazby mezi vodní fontánou a sochou často patřilo k oblíbeným prostředkům jak zútlunít a zlepšit klima v parkových zákoutích, ale i urbanisticky strohých prostor měst. Obdobný „efekt“ využil sochař Michal Gabriel, když v pražských Dejvicích na křižení ulic Wucherlova a Kafkova umístil trojici bronzových figur koní,¹⁹ [2] které společně tvoří stádo. Kompozice osazená přímo v terénu, bez distanční vzdálenosti od diváka, (je dovoleno se k plastikám těsně přiblížit, sahat na ně, děti je dokonce využívají jako herní prvky), si klade za cíl živě komunikovat s prostorem a vtáhnout diváka do děje, ne se vůči němu vymezit. Realizaci lze považovat za jakýsi drobný příspěvek do výtvarné kategorie sochařských parků, současně však odkazuje na klasické principy zahradního umění, protože její nezbytnou součástí je umělá a poměrně mělká vodní plocha s vodotrysky a lávkou, sloužící k vytvoření jakéhosi mostu mezi utilitárním prostředím ulice a nově vytvořenou parkovou zónou umožňující oddech a relaxaci.

Menhiry a solitérní kameny, cesty soch

V současných realizacích sochařských parků nalézáme odkazy na zahrady starověku i v otázkách volby „výtvarného materiálu“ a způsobu jeho zpracování. Vytvoření, případně umístění hotového artefaktu do zahrady reflektovalo funkci i poukaz na význam, který měla zahrada zosobňovat. V Číně v prvním tisíciletí př. Kr. vzrostla úloha zahrady jako prostoru k meditaci. Okolo roku 1030 př. Kr. v době císaře Weng Wanga vznikaly zahrady inteligence neboli vědění. Tato místa, jejichž součástí tvořil posvátný chrám, na vymezeném území reprezentovaly typické prvky čínské krajiny, zejména hory a vodopády a současně naplňovaly tradiční úlohu harmonizace vztahu mezi člověkem a přírodou.²⁰ Některé aranže z čínských alegorických obrazů vtiskli do podoby svých zahrad také zen-buddhisté. Z čínského příběhu o kaprovi, který se proměnil v draka, když vzhůru proti proudu přeplaval devatero vodopádů, transformovali tento motiv do suché vodní kaskády čili vodopádu bez vody. Specifický způsob kladení kamenů, poměr písku, štěrku a travnatých ploch v zenové zahradě odráží toto dějiště

17 Srov. Petr DVOŘÁK a kol., *Pomník Gustava Mahlera v Jihlavě*, Jihlava 2010.

18 Více viz Elizabeth HYDE, *Cultural history of gardens in the Renaissance*, London 2013.

19 <http://praga-magica.blog.cz/1306/kone-v-dejvicich>. Citováno ke dni 7. 3. 2016.

20 Irmtraud SSCHAARSCHMIDT-RIECHTER, *Der japanische Garten. Ständige Gegenwart, ständige Erinnerung*, in: N. N. Hoefler – A. Ananieva (eds.), *Der andere Garten. Erinnern und Erfinden in Gärten von Institutionen*, Göttingen 2005, s. 223–234.

legandy o kaprovi, v tzv. vodopádu dračí brána.²¹ Obrazné vyjádření draka odkazovalo na přednosti panovníka, jeho odvahu, vytrvalost v dosažení úspěchu; v zen-buddhismu poté na stupeň osvětlení mistra.²² Prostor i objekty výzdoby zenových zahrad spoluvytvářely dokonalý soulad, v němž byla upřednostněna vnitřní harmonie povahy věcí před jejich vnějškovým vzhledem. V roce 1988 umístila polská výtvarnice Magdalena Abakanowicz do areálu Olympijského parku v Soulu trvalou instalaci *Prostor draka*.²³ Bronzové odlitky deseti metaforických zvířecích hlav svou strukturou připomínají přírodní kameny.

Obr. 2: Michal Gabriel, Koně, 2008, Praha.

Foto: Sabina Soušková, 2013.

Způsoby kladení kamenů v zenových zahradách pravděpodobně ovlivnily parkové realizace Kurta Gebauera v Hradci nad Moravicí²⁴ i jeho soubor kamenných soch *Bojiště*²⁵ v Červeném lomu. Kompozice tvoří nasucho kladené kameny, podobně jako v „suché“ zenové za-

21 Srov. ryūmon baku čili dragon's gate waterfall. Viz Mark Peter KEANE, *Zen garden*, in: C. A. Shoemaker (ed.), *Encyklopedia of Gardens, History and Design*, Volume 3, P–Z, Chicago – London 2001, s. 1472.

22 Mark PETER KEANE, *Zen garden*, in: C. A. Shoemaker (ed.), *Encyklopedia of Gardens, History and Design*, Volume 3, P–Z, Chicago – London 2001, s. 1472–1473.

23 Srov. Magdalena ABAKANOWICZ – Joseph ATENUCCI BECHERER – Pavel ZATLOUKAL a kol., *Magdalena Abakanowicz* (kat. výst.), Olomouc 2011, s. 24.

24 <https://www.hradecinfo.cz/products/sochy-studentu-jsou-vystaveny-nanadvori-Cerveneho-zamku>. Citováno ke dni 14. 5. 2016.

25 Fotodokumentace viz Kurt GEBAUER, *Bojiště*, Dalejské údolí. Online: [Wikipedie.org](https://cs.wikipedia.org/wiki/Kurt_Gebauer), https://cs.wikipedia.org/wiki/Kurt_Gebauer. Citováno ke dni 13. 7. 2015.

hradě, kde je i prvek vodního toku vytvořen například pomocí brázd šterku. Nejčastěji se však v parkových areálech setkáváme se soliterně stojícími bloky nahrubo opracovaných kamenů. Tyto útvary vzdáleně připomínající menhiry byly do volné krajiny nebo do zahrad umístovány jako trvalé výsledky sochařských symposií. První takovou, dnes již dobře badatelsky zdokumentovanou²⁶ akcí bylo symposium uskutečněné v roce 1959 u rakouského města Sankt Margarethen.²⁷ Výsledky sedmnácti ročníků rakouského setkání sochařů dnes určujícím způsobem ovlivňují ráz krajiny. Jeho zakladatel, Karl Prantl myšlenku symposia jako uměleckého setkání sochařů „viděl“ v navázání uměleckého dialogu mezi umělci navzájem, ve vytvoření jakéhosi *společenství sochařů*, ale současně i v hledání vztahu výtvarné tvorby k přírodě.²⁸ Po zrodu *symposia v St. Margarethen* následovaly další exhibice sochařů, nejčastěji v prostředí lomů, po celé Evropě, ale i jinde ve světě (*Merzig, Steine an der Grenze*²⁹, Izrael a Tokio³⁰). Pravděpodobně nejvíce symposií se konalo v šedesátých letech 20. století (*Iyšné Ružbachy*, sochy v lomu, 1964), symposium v polském Elblągu³¹ *Berlin Symposion europäischer Bildhauer* nebo *Symposion Oggelshausen*,³² některé z kolekcí, jež mnohdy na místě vznikaly mnoho let, lze dnes pro jejich ucelenost považovat za sochařské parky. V českém prostředí nejznámější hořické sochařské symposium probíhalo mezi lety 1966–2002. Ve zkoumané lokalitě střední Evropy však existují mnohem ranější příklady symposií s akcentem na monumentální skulpturální sochařství. Zahrada soch ve městě Damnatz an der Elbe³³ prezentuje především monumentální kamenné objekty vytesané přímo na místě na několika ročnících sochařských symposií. Areál doplňují kamenné stély kurátora Klause Müllera-Kluga, park je současně řešen jako krajinářská koncepce, výsadbu rostlin a jejich zapojení do výrazu výtvarných děl navrhla Monika Müller-Klug. Tematiku symposií provází i jiná umělecká média než skulpturální sochařství. V rámci oslav sedmistého výročí založení Ostravy se v bývalém parku Klementa Gottwalda (od roku 1991 sad Dr. Milady Horákové; původně městský hřbitov) v roce 1967 konal první ročník *Mezinárodního symposia prostorových forem Ostrava*. Ačkoli tradice sepětí sochařství s architekturou byla ve veřejném prostoru Ostravy již od dvacátých let 20. století silně rozšířena,³⁴ vzniklo první ostravské symposium až v závěru šedesátých let minulého století v kontextu celoevropské obliby těchto akcí. Dominantní postavení města Ostravy na poli hutního a strojírenského průmyslu ovlivnilo i volbu materiálu - oceli, kterou pro první sym-

26 Wolfgang HARTMANN – Werner POKORNY (eds.), *Das Bildhauersymposion. Entstehung und Entwicklung einer neuen Form kollektiver und künstlerischer Arbeit*, Stuttgart 1988; Jutta BIRGIT WORTMANN, *Bildhauersymposien. Entstehung, Entwicklung, Wandlung*, Kiel 2004.

27 Katharina PRANTL (ed.), *Gehen von Stein zu Stein*, Wien 2004.

28 Marcel FIŠER, *Výtvarná symposia v 60. letech*, diplomová práce, Ústav pro dějiny umění, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Praha, s. 30–33.

29 http://www.merzig.de/tourismus/sehenswertes/sehenswuerdigkeiten/steine_an_der_gr_enze. Citováno ke dni 14. 6. 2015.

30 M. FIŠER, *Výtvarná symposia*, s. 3–35.

31 Poland. Biennale of Spatial Forms. Online: *Artnut.com*, <http://www.artnut.com/freurope.html>. Citováno ke dni 14. 7. 2016.

32 Srov. Marcel FIŠER, *Výtvarná symposia; Týž, Sochařská symposia šedesátých let*, in: R. Prah – T. Winter (eds.), *Proměny dějin umění. Akta druhého sjezdu historiků umění, Dolní Břežany 2007*, s. 177–183.

33 http://www.skulpturengartendamnatz.de/index2.php?hauptnav=start &unternav=start&bilddo_memodus=ja&zae_hlerhome=1. Citováno ke dni 10. 8. 2015.

34 K problematice viz Marie ŠTASTNÁ, *Socha ve městě. Vztah architektury a plastiky v Ostravě ve 20. století*, Ostrava 2008, s. 130–134.

pozítem prostorových forem poskytl Vítkovické železářny.³⁵ Na původním místě v tamějším sadu Dr. Milady Horákové se zachovaly pouze některé plastiky, většina byla po ukončení obou ročníků symposií přesunuta, z nichž mnohé se bohužel trvale ztratily. V roce 1994 proběhlo v sadu Dr. Milady Horákové umělecké setkání sochařů, jehož cílem bylo navázat na zaniklou tradici ostravského symposia.³⁶

Mezi specifické příklady „symposiální“ tvorby patří takzvané *cesty soch*, kdy jsou standardně opracované bloky kamenů umístované k turistickým trasám ve volné krajině. Přírodní cesty lemované sochami divákovi nabízejí propojení oficiálního a uměleckého světa, kdy v závislosti na setkání s uměleckým dílem rozšiřují zážitek z přírodního prostředí. Účelem je prolnutí zahrady s okolní krajinou. To, které již bývalo charakteristické pro barokní komponované krajiny. Podle lokace zahradního nebo parkového areálu lze opět rozlišit několik typů cest soch: 1. ve volné krajině, nejčastěji jako pozůstatky či zamýšlené výsledky symposií: *Strasse der Skulpturen st. Wendel*,³⁷ *Skulpturenweg Wasserburg am Inn*,³⁸ *Skulpturenwanderweg a Skulpturenpark Hütscheroda-Behringen*,³⁹ 2. cesty soch založené při institucích, například univerzitách: *Giessener Kunstweg*,⁴⁰ 3. v městských parcích: *Skulpturenweg Glacis*,⁴¹ 4. v městských interiérech: *Hannover SkulptTour*⁴² nebo 5. v prostředí zámků či hradů *Skulpturenweg Burg Schlitz – Görzhausen*.⁴³ V případě cest soch jsou umělecká díla zapojena do výrazu prostředí také ve formě turistické atrakce, návštěvníci často mohou absolvovat nejen pěší procházku, ale i vyjet na cyklotrasu. V České republice obdobný účel plní například kadaňské *Nábřeží Maxipsa Fika* (projekty a realizace 2005–2012); ve středoevropském prostoru na cyklistických trasách například leží *Skulpturenradweg Buchen, Rosenberg*,⁴⁴ či *Zellertaler Skulpturen-Randwanderweg* v Pasově.⁴⁵

U mnohých realizací do veřejného prostoru krajiny čteme hlubší filozofický podtext, instalace umělce Anthony Gormleyho - *Horizon Field* v rakouských Alpách, čítá celkem 100 figurálních skulptur rozprostřených na úpatí horského prostředí. Působivá kompozice na hřebenech hor ukazuje hluboké spojení mezi společenským a geologickým teritoriem, v obecné rovině mezi krajinou a pamětí.⁴⁶

Ovládnutí přírody: Geometrie a ideál čtyř segmentů, zoologické zahrady

Počáteční souvislosti archaických zahradních útvarů s prostorovou organizací dnešních so-

35 Petr BERÁNEK, *Mezinárodní symposium prostorových forem Ostrava 1993–1994*, Vlastivědné listy 21/2, 1995, s. 15–18; Týž v osobním rozhovoru ze dne 6. 9. 2012. K interpretaci konkrétního díla v parku viz Sabina SOUŠKOVÁ, *Pomníková tvorba v České republice 1989–2012 v kontextu současné sochařské produkce*, diplomová práce, univerzita palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, katedra dějin umění, Olomouc 2013.

36 Srov. *Mezinárodní symposium prostorových forem Ostrava 1993/94* (kat. výst.), Ostrava 1993.

37 Rena KARAOLIS, *Die Strasse der Skulpturen. Vom Bildhauersymposion St. Wendel zur Strasse des Friedens in Europa*, Saarbrücken 2005.

38 http://www.arbeitskreis68.de/wpcontent/uploads/2013/05/skulpturenwegplan_web.pdf. Citováno ke dni 8. 8. 2015.

39 <http://www.bildhauersymposium.de/skulpturenwanderweg-12km.html>. Citováno ke dni 14. 6. 2015.

40 https://www.giessen.de/Kultur_Freizeit_Sport/Museen_und_Ausstellungen/Kunstweg/. Citováno ke dni 8. 5. 2015.

41 https://www.ingolstadt.de/media/custom/1758_1_1.PDF?1291627839. Citováno ke dni 3. 4. 2016.

42 <http://www.welt-der-form.net/Hannover/index.html>. Citováno ke dni 8. 2. 2015.

43 http://www.duwentester.com/skulpturenwegkatalog/SWeV_Kat_alog_2009.pdf. Citováno ke dni 1. 4. 2015.

44 <http://web72.willy.kundenserver42.de/index.php/der-skulpturenradweg>. Citováno ke dni 12. 4. 2015.

45 https://www.bayernbike.de/touren/bayerischer_wald/zellertalerskulpturen.shtm. Citováno ke dni 3. 7. 2016.

46 <http://www.antonygormley.com/projects/item-view/id/281>. Citováno ke dni 1. 4. 2016.

chařských parků hledejme především v ideové struktuře perské zahrady. Jejím smyslem bylo symbolicky zobrazit pozemský ráj, který se dle literárních popisů v knihách křesťanského náboženství a další specifikaci v islámské kulturní tradici skládal ze čtveřice shodných kvadrantů. Ústřední část skutečného čtyřsegmentového areálu obvykle tvořila vodní nádrž přivádějící čtyřmi vodními kanály životodárnou vláhu do všech světových stran. Symbolika čísla čtyři spočívala v odkazu ke čtyřem biblickým řekám. Perská zahrada současně v ideálním poměru spojovala v jediném prostoru všechn pozemský život. Takový zahradní areál bez hierarchické selekce poskytoval prostor k setkání veškeré flóry a fauny. Na velikostně omezeném, ale pravidelně rozvrženém prostranství se zahrada ve své idylické formě stala jakousi sbírkou mnohosti druhů, forem a tvarů, barev atd. Obrazně symbolizovala celý svět, ale pouze v jeho harmonických aspektech s vyloučením stinných stránek života. Nebyla tedy sbírkou selektivní a její koncept lze nazvat jako utopický. Ostatně právě z perštiny odvozujeme etymologickou oscilaci konceptů uzavřených zahrad ve smyslu symboliky pozemského Ráje. Slovo „Paradies“ se dá odvodit ze staroperského „pairi-dae-za“ (ohrazený park).⁴⁷ Inspiraci z perského geometrického ornamentu čerpal švýcarský architekt Dieter Kienast při tvorbě areálu pro zahradní výstavu IGS 2000 (Internationale Gartenschau).⁴⁸ Obdobný vizuální vzor, zde však ne v roli ornamentu, uplatnili také tvůrci *Giardino di Boccaccio* v Certaldu, zahrady s architektonickou realizací členěnou do čtyř kvadrantů se čtyřmi kolmými cestami, která byla otevřena v roce 2011.⁴⁹ Zmíněná Kienastova koncepce také dokazuje k pojetí ideální Arkádie.⁵⁰

Aby koncept zahrady postihnul snahu o obsáhnutí veškerého života, začaly již v 16. století zahrady nabývat botanické rozmanitosti a i ve střední Evropě se tak například začíná pěstovat exotické ovoce příslušící rajské zahradě (pomeranče, fíky, granátová jablka aj.). Zároveň se ve vazbě k zahradám začínají objevovat zvěřince (Menagerie, Thiergarten) s exotickými zvířaty, do těchto „menagerií“ však řadíme i běžnější rybné nádrže či voliéry (někdy ve vzájemném propojení po vzoru slavné Varrovy voliéry z prvního století př. Kr.). Na konci 19. století se od sebe koncepty botanických a zoologických zahrad začaly oddělovat. Zde však úsilí o obsáhnutí veškerého světa motivoval rozvoj přírodních věd, kdy se „ovládnutím“ přírody rozuměla především její interpretace v rovině vědeckého poznání a nikoli symbolických odkazů. Některé botanické zahrady dnes spolu s vědeckou prezentací flóry doplňují vegetační kompozice výtvarnými díly, jako například se sochami *Britzer Garten Berlin*,⁵¹ nebo botanická zahrada ve Štýrském Hradci.⁵² Myšlenku zoologických zahrad v souvislosti se zahradní tvorbou rozvinula Annelore Rieke-Müller v článku *Die Schaulstellung exotischer Wildtiere im 18. und 19. Jahrhundert*,⁵³ kde prostor zahrady interpretuje jako médium k výstavám zvířat. Divoká zvířata a exotické rostliny v zoologických a botanických zahradách taktéž existují v harmonické kooperaci, která není vlastní jejich přirozenosti. I sochařský park lze v postmoderním duchu definovat především jako sbírku děl dohromady tvořících mozaiku přístupů,

47 Sylva DOBALOVÁ, *Zahrady Rudolfa II. jejich vznik a vývoj*, Praha 2009, s. 25.

48 Dieter KIENAST – Christian VOGT, *Parks und Friedhöfe*, Bessel 2002, s. 176–199.

49 Tassilo MOZER a kol., *Gartenkunst. Künstlergarten*, Berlin 2014, s. 227.

50 Interpretace Arkádie, srov. Erwin PANOVSKEY, *Význam ve výtvarném umění*, Praha 2013, s. 331–359; Srov. Sue MALVERN – Eckart MARCHAND, *Sculpture in Arcadia. Studies in the History of Gardens & Designed Landscapes*, An International Quarterly 29 /1–2, 2009, s. 1–12.

51 <https://gruen-berlin.de/britzer-garten/beteiligungsmoeglichkeiten>. Citováno ke dni 12. 7. 2016.

52 http://kunstgarten.mur.et/index_e.php. Citováno ke dni 12. 4. 2015.

53 Günther OESTERLE, *Der andere Garten. Erinnern und erfinden in Gärten von Institutionen*, Göttingen 2005, s. 251–271.

jejichž sloučení by v jiném výstavním kontextu vedlo k vzájemnému tříštění forem. Utopie sochařského parku je tak vlastně realitou, kterou dobře ilustrují slova polské sochařky Magdaleny Abakanowicz (1930): „sochařský park se velmi často stává jakousi zoologickou zahradou, protože pohromadě s rostlinami v přírodní kompozici prezentuje díla vzniklá na úplně jiných místech a návštěvník to vše pozoruje z bezpečného odstupu, jako by šlo o zvířata v klecích.“⁵⁴ Pro uplatnění tohoto příměru existuje skutečný příklad. Rozsáhlý venkovní areál čítající kolem 1400 výtvarných objektů různé kvality od 19. století po současnou produkci existuje již od roku 1932 jako součást prezentační strategie americké zoologické zahrady *Brookgreen Gardens* v Jižní Karolině ve Spojených státech amerických.⁵⁵

Uzavřená zahrada

Pojem *Hortus conclusus* - uzavřená zahrada, je nejčastěji spojován se středověkými zahradami (aluze lůna neposkvrněné Panny Marie).⁵⁶ Představu biblického Edenu jako zobrazení řádu uznávaného uvnitř hranic vlastního mikrokosmu a vymezení proti nezkrotné síle přírody, zrcadlily zejména rajské dvory stavěné při klášterech. K potřebné profánní výbavě zahradního celku náležela užitková místa pro pěstování plodin, například bylin a také ovocné sady. Kvadratické dělení půdorysu rajského dvora na základní čtveřici shodných polí evokovalo přítomnost čtyř řek, zároveň rozšiřovalo chápání zahrady o významovou paralelu ke čtyřem evangelistům nebo čtyřem kardinálním ctnostem. Centrum rajského dvora obvykle tvořil středový objekt, nejčastěji studna, kašna či bazén s prýstící vodou, někdy strom a na důkaz přímé linie mezi zemí a nebem také obelisk. Sochy se v těchto areálech objevovaly spíše zřídka, estetické, metaforické a literární asociace zde ovlivňovala spíše volba a pozice rostlin.⁵⁷ Jako opravdový příklad konverze klášterní zahrady na sochařský park považujeme *sochařský park v areálu hradu Ledé u Bonnu*.⁵⁸ V německém prostředí však existují mnohé další areály sochařských parků koncipované jako *uzavřené zahrady* s druhotným umístěním soch do stávajících prostorů, například v německých městech Willebadessen – *Europäischer Skulpturenpark*⁵⁹, zde sochy osídlily přilehlé pozemky klášterních zahrad; dále ve městě Germersheim – *Skulpturenpark in der Festungsanlage Fronte Beckers*.⁶⁰ Hranice parku *Fronte Beckers* tvoří atriový dvůr se sloupořadím bývalé tvrze Germersheim, která zároveň představuje úspěšný příklad využití pevnostní architektury. V České republice existuje obdobná komornější instalace v prostorách hradu Klatovy Klenová a jeho okolí; koncepční architektonické řešení získala podoba klášterních zahrad v Litomyšli v prostoru mezi piaristickým klášterem s kostelem Nalezení sv. Kříže a proboštským chrámem Povýšení sv. Kříže. V architektonické soutěži požadující koncepční řešení zahrady jako celku zvítězil návrh Zdeňka Sendlera.⁶¹ Ideu současného areálu, který také slouží i pro prezentaci výtvarných děl, například Olbrama Zoubka, Jasana Zoubka, krátkodobě též

54 „Sculpture park is very often like a zoological garden, the sculptures created elsewhere and placed accidentally among flowers and bushes, watch the visit or like animals in their cages.“ Viz Glenn HARPER – Twylene MOYER (eds.), *Landscapes for Art. Contemporary Sculpture Parks*, Hamilton 2008, s. 62.

55 Srov. Robin R. SALMON, *Sculpture of Brookgreen Gardens*, 2006.

56 S. DOBALOVÁ, *Zahrady*, s. 25.

57 Marc TREIB, *Sculpture and Garden. A Historical Overview*, Design Quarterly XXXIV 1988/141, s. 43–58.

58 https://de.wikipedia.org/wiki/Burg_Lede. Citováno ke dni 3. 5. 2016.

59 <http://www.euroskulpa.de/>. Citováno ke dni 12. 4. 2015.

60 <http://kulturland.rlp.de/skulpturenwege-in-rlp/germersheim/>. Citováno ke dni 15. 4. 2015.

61 Klášterní zahrady, *Litomyšl.cz*, https://www.litomysl.cz/?id_str=1311055287097. Citováno ke dni 17. 5. 2015.

Magdaleny Jetelové, Aleše Veselého, Lukáše Rittsteina aj., Sendler založil na vzájemné komunikaci mezi dvěma funkčními celky: zahrada – divadlo, divadlo - zahrada.⁶² Princip uzavřené zahrady lze také identifikovat v zahradě u *Lehmbruckova muzea v Duisburgu*. Mezi příklady zahrady uzavřené skutečnou či pomyslnou zdí, patří z hlediska své symbolické a někdy i reálné podoby typ *zahrady u muzea*. Tuto hypotézu lze vyslovit ze dvou důvodů: 1. prostor expozice je skutečně stavebně vymezen vůči ostatnímu prostranství kolem budovy muzea (MoMa Sculpture Garden v New Yorku)⁶³ nebo 2. hranice zahrady či parku stanovuje přímo kontext příslušnosti muzejní zahrady k dané instituci, například Alte Pinakothek v Mnichově⁶⁴ nebo *Ingolstadt Alf Lechner Museum*⁶⁵ či *Skulpturenpark Kunsthalle Mannheim und in der Augustaanlage*.⁶⁶

Uzavřený prostor hranic sochařského parku však může být vymezen i podmínkami přírodního či umělého říčního ostrova, jehož archetypálním vzorem může být například koncept ostrova lásky Cythera v románu *Hypnerotomachia Poliphili* od Francesca Colony (první vydání - 1499). Z venkovních instalací soch na krátkodobých výstavách *Sochy v piešťanských parkov*,⁶⁷ jež měly věhlas zejména v šedesátých letech 20. století, nalezneme v současnosti v piešťanském parku pouze některá solitérní díla z různých ročníků přehlídek. Výstava v redukované podobě skoro každoročně probíhá dodnes, kdy se však bohužel stala spíše lokální přehlídkou. Koncepčnější pojetí i ucelnější kompoziční řešení vykazují sochy umístěné na říčním ostrově v německém městě Salzgitter,⁶⁸ zde je možné shlédnout výtvarné artefakty při procházce turistické trasy.

Labyrint, bludiště a surrealismus

Spojitost mezi renesančními a manýristickými zahradami s konceptem sochařského parku pozdního modernismu spočívá ve dvou rovinách. Dle Gustava René Hockeho: „*Mezi pozdní renesancí a modernou však existuje typologická příbuznost, nikoli však – byla by to ostatně představa poněkud paranoická – identita v individuální rovině.*“⁶⁹ Tuto tematickou i formální blízkost sleduje zejména v podobách vizuální modelace. Nejranější sochařské parky vznikly jako prostory pro prezentaci modernistického sochařství v parkových areálech (sochařský park *Krölller-Müller*,⁷⁰ sochařský park *Middelheim*⁷¹). Vnější vztah modernistického umění k manýristické zahradě lze vyjádřit především ve způsobu zacílení na diváka. Nejrůznější statické i dynamické manýristické hříčky sázely na okamžik překvapení, na moment údivu a zaskočení, který se rázem změnil v pobavení či úžas. Tato „kritéria“ však dle popisu z roku 1456 splňovala již zahrada Albertiho vily Quaracchi navržená pro Bernarda Rucellai, hydraulicko-kinetické

62 Tamtéž.

63 Mirka BENEŠ, *A Modern Classic. The Abby Aldrich Rockefeller Sculpture Garden*, in: J. Elderfield (ed.), Philip Johnson and the Museum of Modern Art, New York 1998, s. 105–150.

64 <http://stadt-muenchen.net/lexikon/lex.php?id=1945>. Citováno ke dni 8. 7. 2014.

65 [Skulpturenpark/de/Ueber-den-Park.php](http://skulpturenpark.de/Ueber-den-Park.php). Citováno ke dni 17. 7. 2015.

66 <http://welt-der-form.net/Mannheim/mannheim.html>. Citováno ke dni 25. 4. 2017.

67 <http://www.sochapiestanskychparkov.sk/uvod>. Citováno ke dni 16. 7. 2015.

68 <http://www.skulpturenweg-salzgitter-bad.de/>. Citováno ke dni 12. 4. 2016.

69 G. R. HOCKE, *Die Welt*, s. 14.

70 Srov. Toos van KOOTEN – Marente BLOEMHEUVEL (eds.), *Sculpture Garden Krölller-Müller Museum*, Rotterdam 2007.

71 Srov. M. R. BENTEIN StOELEN, *Middelheim. Catalogue de la collection*, Anvers 1971.

hříčky zde údajně projektoval Leonardo da Vinci.⁷² Na území České republiky máme kinetické mechanismy s různými „maňasy“ doložené díky Václavovi Břežanovi ve vodním příkopu rožmberské vily Kratochvíle.⁷³ Ačkoliv jejich podobu neznáme, ideově by na raně novověký odkaz měli v rámci sochařských symposií navázat současní umělci (např. Petr Nikl).

I další moderní sochařské parky jsou vybaveny pro diváka překvapivými objekty, jejichž působivost lze srovnávat s vizuálním účinkem manýristických hříček. Tyto podobnosti nejsou zcela náhodné, v obou zmíněných případech nalezneme tvarové deformace postav, vybájená zvířata, to vše evokuje zejména zahradní mobiliář pozdní renesance. Sochařské parky však zahrnují mimo kánonické zahradní komponenty mnohé další atrakce, které do organismu přírodního prostředí aplikují například uzavřené formy moderních plastik. Některá parková zastavení pro docílení iluze využívají digitální vizualizace a zvukové efekty (některé raně novověké zahrady si musely vystačit s vodními varhanami).

Obr. 3: Sou Fujimoto, Zahradní galerie, 1997, Sochařský park v Kolíně nad Rýnem.
Foto: Sabina Soušková, 2014.

Vnitřní souvislosti spočívají především v přenosu či postmoderní interpretaci manýristické mytologie a idejí, které mají vliv na současnou podobnost a prostorovou organizaci některých sochařských parků a uměleckých děl se zahradami 16. století. Hocke na základě porovnání literárního umění Emanuele Tesaura a surrealistů dospěl k tezi, „že obraz vzniká sblížením dvou více či méně vzdálených skutečností, čím budou tyto skutečnosti vzdálenější, tím silnější obraz vznikne.“⁷⁴ Krásné se tak vyvinulo spojením odlišného. Sloučení naprosto nesourodých elementů nalézáme často v prezentačních strategiích současných sochařských parků.

⁷² S. DOBALOVÁ, *Zahrady*, s. 36.

⁷³ Václav BŘEŽAN, *Životy posledních Rožmberků*, Praha 1985, s. 335.

⁷⁴ Tamtéž, s. 17.

Zahrada u vily

K renesančním vilám a jejich zahradám existuje dnes obrovské množství literatury, zejména italské „vilové dvorce“ (přirozeně) se téměř do důsledku dočkaly monografického zpracování. Dokladem stoupající popularity daného fenoménu je i popularizační monografie *Příběhy slavných italských vil* (2010) s texty Jany Máchalové, Jiřího Kroupy a Dalibora Veselého.⁷⁵ Především je ale nutné alespoň zmínit monografii Jamese Ackermana *The Villa: Form and Ideology of Country Houses* (1990), zkoumající fenomén vily a jejího areálu od antiky po dvacáté století v různých sociokulturních kontextech, v kontrastech moderního a rurálního. Obecně platným východiskem Ackermanova bádání jsou architektura a urbanismus raného novověku, zejména v palladiánské linii.⁷⁶

Jako dominantní funkční prostor renesančních vil obvykle sloužila přilehlá zahrada, zejména vzájemná stavební návaznost obou celků. Zahrada nebyla chápána jako prostor sám pro sebe, protože prostřednictvím zahradních stafází, teras, fontán se sochami, grot a oranžerií měla komunikovat s architekturou vily a symbolicky propojovala oba světy – venkovní i vnitřní prostor. Obvykle loggie a arkády dotvářely zahradní úpravu areálu⁷⁷ a současně skýtaly možnost zapojení sochařské výzdoby. Vztah mezi budovou a sochou v přilehlém parku či zahradě dnes představuje základní symbolický námět sochařských parků, na tento základní předpoklad upozornil John Beardsley v publikaci *A Landscape for Modern Sculpture*.⁷⁸ O navázání dialogu mezi současným sochařstvím a budovou neorenesanční vily ve středoevropském prostoru v komorní podobě usilovali kurátoři koncepce *Skulpturengarten Villa Schoninghen*⁷⁹ nebo sochařského parku ve Výmaru – *Park und die Künstlergarten im Gelände der Villa Haar*.⁸⁰ Vila byla postavena v roce 1885 se zjevnou inspirací římskými vzory. Podobné koncepty nalezneme v polském Oronsku – *Centrum Rzeźby Polskiej* nebo v sochařském parku v Brémách – *Skulpturenpark an der Villa Lesmona*⁸¹. Důležitou součástí prezentačního prostoru sochařského parku tvoří nejen přilehlé budovy, ale například i náznaky architektonické modelace prostoru. Japonský architekt Sou Fujimoto na trávník sochařského parku v Kolíně nad Rýnem vyprojektoval *Zahradní galerii*⁸² [3]. Stavba tvořená pouze obvodovými zdmi a několika prázdnými otvory pro okna není nijak zastřešená. Uvnitř takto vymezeného místa vznikl prostor pro sochy a instalace dalších umělců. Realizace *Zahradní galerie* sama významově funguje jako výstavní exponát a současně souvisí s kompozicí objektů v parku. Další příklad představuje výstavní pavilon v *sochařském parku Quadrat Bottrop*, který vznikl podle projektu Bernharda Küppersse⁸³ na čtvercovém půdoryse a v členění fasády odkazuje na tektoniku základních geometrických

75 Jana MÁCHALOVÁ (ed.), *Příběhy slavných italských vil*, Praha 2010.

76 James S. ACKERMAN, *Form and Ideology of Country Houses*, Princeton 1990.

77 Markéta ŠANTRŮČKOVÁ, *Zahradní architektura. Zahrada jako pozemský obraz ráje*, Elearning.historickededictvi.com. Online: <http://elearning.historickededictvi.com/zobraz/materiale/odborne-texty/zahradni-architektura>. Citováno ke dni 17. 8. 2015.

78 John BEARDSLEY, *A Landscape for Modern Sculpture*, New York 1985, s. 17.

79 <http://www.villa-schoeningen.org/ausstellungen/skulpturengarten/>. Citováno ke dni 14. 2. 2015.

80 <http://www.stiftunghaar.de/index.php/immobilien/park-undkuenstlergarten.html>. Citováno ke dni 3. 7. 2016.

81 <https://www.google.cz/search?tbm=isch&sa=1&ei=oIyGWrLQJMq3kwX36LnABQ&q=Skulpturenpark+an+der+Villa+Lesmona&oq=Skulpturenpark+an+der+Villa+Lesmona>. Citováno ke dni 13. 6. 2016.

82 Srov. Sou Fujimoto, *Skulpturenparkkoeln.de*, <http://www.skulpturenparkkoeln.de/de/ausstellungskoelnskulptur/koelnskulptur-6/19/201.html?ausstellungsview=1>. Citováno ke dni 16. 4. 2016.

83 1981. Bernhard Küppers. Städtische Baukultur, *Dwb-nw.de*, <http://dwb-nw.de/index.php%3Fid%3D593>. Citováno ke dni 1. 7. 2014.

kých útvarů, s nimiž konvenují hravě barevně pojaté abstraktní výtvarné objekty. Budovu pro areál sochařského parku Middelheim v Antverpách, vyprojektoval belgický architekt Renaat Braem, jejíž vzhled odvodil z formálního tvarosloví sochařských objektů. Zakázku získal poté, co pro sochařské bienále v roce 1963 vytvořil provizorní stavbu.⁸⁴

Labyrint

Labyrint je kulturní fenomén, který se shodou okolností dočkal několika syntetizujících zpracování v posledních dekádách (necháme-li nyní stranou citovanou Hockeho publikaci, kde se slovo labyrint v názvu vyskytuje spíše jako strukturální symbol). Nejkomplexnějším pojednáním tématu s obsáhlou sekcí ilustrovaného katalogu monografie *Labyrinthe* Hermanna Kerna, poprvé vyšla v roce 1982 a doplněného rozšířeného vydání se dočkala v roce 1999.⁸⁵ V mezidobí sepsal stručnější pojednání *The Labyrinth* v roce 2017 Helmut Jaskolski.⁸⁶ Craig Wright v monografii *The Maze and the Warrior. Symbols in Architecture, Theology, and Music* (2004) sleduje mimo jiné výraznou linii symboliky labyrintu v rovině křesťanského rytířství v duchu pavlovské teologie v kontextu archetypu „ctnostmi“ oděného hrdiny zahrnující mj. théseovské a herkulovské konotace.⁸⁷

Primárním literárním pramenem původní řecké historie o bludišti v Knóssu, střezném Mínótaurem, je pasáž Théseova životopisu od Plutarcha,⁸⁸ představuje klasickou determinantu k neoistoickému pojetí labyrintu jako cesty životem, která podobně jako ono bludiště se všemi jeho odbočkami a slepými cestami, není vždy přímočará, může být symbolem očistce či metaforou hříšného světa.⁸⁹ Emblematickým obrazovým vyjádřením je například poutník (křesťanská duše; např. Hermann Hugo, Gottselige Begierde, Augsburg 1622) uvnitř labyrintu. Literární metaforou je samozřejmě i Komenského *Labyrint světa a ráj srdce*. Bazální schéma vizualizované alegorie je podobné textu známému jako *Tabula cebetis*, což je starověká stoická metafora životní cesty.⁹⁰ V labyrintických schématech může být cíl cesty, pomyslný střed, vertikálně vyvýšený (např. hora Olymp uprostřed labyrintu v Sala dei Cavalli Palazza Ducale v Mantově). Samotné realizace „platónsky“ centralizovaných labyrintů nacházíme ve formě zahradních bludišť zahradních komplexů při vile d'Este v Tivoli, vile Lante u Viterba (Bagnai), či u výše zmíněného Palazza del Té.

84 The Braem Pavilion, *Middelheimmuseum.be*, <http://www.middelheimmuseum.be/en/page/braem-pavilion>. Citováno ke dni 24. 3. 2015.

85 Hermann KERN, *Labyrinthe*, München 1982.

86 Helmut JASKOLSKI, *The Labyrinth. Symbol of Fear, Rebirth and Liberation*, Boston 1997; Online: http://www.jaskolski.de/lab_yr.htm. Citováno ke dni 25. 11. 2016.

87 Craig WRIGHT, *The maze and the warrior: symbols in architecture, theology, and music*, Harvard 2004.

88 Ferdinand STIEBITZ – Edita SVOBODOVÁ, *Plutarchovy životopisy slavných Řeků a Římanů I.*, Praha 1967, s. 17–39.

89 C. WRIGHT, *The maze*, s. 85 a 96.

90 Viz Reinhart SCHLEIER, *Tabula Cebetis, oder „Spiegel des Menschlichen Leben darin Tugend und untugend abgemalet ist*, Berlin 1973.

Obr. 4: Matta Wagnest, *Labyrinth*, 2005, Sochařský park Graz.

Foto: Sabina Soušková, 2014.

K některým z těchto ideových odkazů se v obecné rovině často váží obsahy některých vizuálních děl v současných sochařských parcích. Labyrinth také ukazuje naši schopnost poznávat, třídit a klasifikovat svět okolo nás, tedy si uspořádat poznatky do přehledné struktury usnadňující další nakládání s nimi. Umberto Eco rozlišuje tři druhy labyrintu. Klasický knósský jednocestný labyrint,⁹¹ *Irrweg*⁹² z něhož všechny cesty vedou do jediného bodu vyjma jediné a síť,⁹³ v níž může být každý bod spojen s kterýmkoli dalším, tuto síť však nelze rozvinout, kdežto labyrint lze rozpínat donekonečna.⁹⁴ Klasický vegetativní labyrint *Irrweg*, *Irrgarten* pro Mezinárodní zahradní veletrh ve Štýrsku roku 2001⁹⁵ vyprojektoval světově uznávaný architekt Dieter Kienast. Skleněná obdoba realizace v tomtéž areálu, dnes již sochařském parku ve Štýrském Hradci (1983, 2001), *Labyrinth* (2005) [4] od Matty Wagnest, poukazuje na citlivou hranici mezi tím, co mělo zůstat skryto za zdmi labyrintu, ale je nyní vidět. Obě výše zmíněné realizace patří spolu s plexisklovým bludištěm *Greek Cross Labyrinth* (2001) [5] od Dana Grahama v sochařském parku v Kolíně nad Rýnem (1997) a s monolitickými kamennými kompo-

91 Umberto ECO, *Od stromu k labyrintu. Historické studie o znaku a interpretaci*, Praha 2012, s. 58.

92 Tamtéž.

93 Tamtéž.

94 Tamtéž.

95 IGS 2000 srov. Dieter KIENAST - Christian VOGT, *Open Spaces*, Basel 2000.

zicemi *Labyrinth Stein* (2013) od Thomase Linka a *Labyrinthberg* (2013) od Petera Strausse v sochařském parku v Glonnu⁹⁶ ke zdařilým příkladům konceptuálního chápání zahrady. Tato díla ukazují snahu současných autorů nově definovat tradiční mobiliářové prvky klasických zahrad a citlivě navázat na bohatou tradici zahradního umění. Překrytí několika barevných skel přes sebe, které fragmentuje realitu připomínající princip labyrintu Matty Wagnest existuje ve varšavském parku *Krolikarnia*.⁹⁷ Se zmíněnými principy nepřímo související významovou rovinu vztahu mezi přirozenou a umělou strukturou sochařských parků interpretoval Michael Kienzer prostřednictvím kuželovitého trychtýře, jakéhosi ptačího hnízda, jako zrcadlové obrácení krajiny, s čímž lze při podrobnějším rozboru pochopitelně spojovat další symbolické významy.⁹⁸

**Obr. 5: Dan Graham, *Greek Cross Labyrinth*, 2001, Sochařský park v Kolíně nad Rýnem.
Foto: Sabina Soušková, 2014.**

Cesta do středu labyrintu však vede pouze jedna, na rozdíl od bludiště,⁹⁹ kde se ve spleti uliček dá snadno sejít ze správného směru.¹⁰⁰ Nejstarší příklady zobrazení labyrintu ve výtvarném

96 Karl Ludwig SWEISFURTH, *Kunst geht in die Natur und mitten hinein ins Leben*, Glonn 2013, s. 29.

97 Xawery Dunikowski Museum of Sculpture in Krolikarnia, *Tripadvisor.co.uk*, https://www.tripadvisor.co.uk/LocationPhotoDirectLink-g274856-d4290616-i225045322-Xawery_Dunikowski_Museum_of_Sculpture_in_Krolikarnia-Warsaw_Mazovia_Prov.html. Citováno ke dni 24. 3. 2015.

98 Srov. Rainer Fuchs, Michael Kienzer, o. t. 1992/1994. Online: <https://www.museumjoanneum.at/skulpturenpark/skulpturen/plan-uebersicht>. Citováno ke dni 31. 3. 2014.

99 Význam zahradních bludišť a labyrintů poukazoval na stírání hranice mezi rájem (zahrada) a hříšného světa (labyrint). Srov. Craig WRIGHT, *Labyrint a bojovník. Symboly v architektuře, náboženství a hudbě*, Praha 2008, s. 222.

100 Srov. Penelope Reed DOOB, *The Idea of the Labyrinth. From Classical Antiquity through the Middle Ages*,

umění nacházíme ve formě kamenných rytin.¹⁰¹ Například tradiční keltský labyrint tvoří sedm soustředných kruhů.¹⁰² Když procházíme klikatou stezkou labyrintu, střídavě se přibližujeme a zase vzdalujeme středu, tento krouživý pohyb pro svou opakující se periodu připomínající spirálu podle některých autorů odkazuje k meditaci.¹⁰³ Pro interpretaci labyrintu jako spirály lze nalézt četné příklady vizuálního znázornění zejména v umění land-artu.¹⁰⁴ Odpovídající útvar *Ohniště zlaté spirály* vytvořil Marcel Hubáček v přírodním parku *Sluňákov* v Horce nad Moravou.¹⁰⁵ K rituální podstatě archetypu labyrintu odkazuje Miloš Šejn konceptuálním způsobem ve své *Sluneční hoře* taktéž koncipovaný pro park ve Sluňákově.¹⁰⁶ Formálně podobný „kopec“ tomu v Horce nad Moravou nalezneme v rakouském Ferlachu v *sochařském parku Drau-Rosenthal*,¹⁰⁷ nebo Spiral Hill od Roberta Smithsona z roku 1971.¹⁰⁸ Jeden z cílů land-artových instalací byla změna náhledu na krajinu, tuto skutečnost reflektují také realizace inspirované labyrintem. Švýcarský zahradní architekt Dieter Kienast zproblematizoval vztah architektury k přírodě, když uvedl, že i vnímání krajiny je pouhým aktem percepcí.¹⁰⁹ Dojem z pobytu v krajině je tak možné ovlivnit prostřednictvím architektonicko-krajinné modelace. Vymezení hranic mezi přírodou a architektonizovanou krajinou se také „dotkla“ betonová realizace od autora Jahna Dams, *Pflanzenlabyrinth*.¹¹⁰

Žebřík jako strom vědění

Žebřík lze stejně jako labyrint pojímat metaforicky jako obraz životní cesty, tentokrát ve smyslu vnitřního „psychomatického“ boje vyjadřovaného vertikálním vzestupem či sestupem. V pátém a šestém století našeho letopočtu připojili Benedikt z Nursie a Klimakos exemplum biblického Jákobova žebříku, ovšem symbol žebříku již reflektují starověké kultury (např. některé hireoglyfické texty v egyptských pyramidách).¹¹¹

Žebřík patří mezi poměrně často frekventované náměty, také starozákonní tzv. Jákobův žebřík se stal předmětem mnohých výtvarných zpodobení ve starém i současném umění, jehož různé interpretace se ve formě nejrůznějších konceptů vyskytují v sochařských parcích.

London 1992.

101 William Henry MATTHEWS, *Mazes and Labyrinths. A general account of their History and Developments*, New York 1922.

102 Laurel SAVILLEOVÁ, *Kámen v zahradě. O nestárnoucí uživatelské a estetické kvalitě hodnotě kamene*, s. 107.

103 Labyrint jako forma duchovního cvičení. Srov. Stefano ZUFFI (ed.), *Gärten, Parks und Labyrinth, Bildlexikon der Kunst Band 11*, Berlin 2006, s. 163; Miloslav KRÁL, *Věda a víra. S vědou za hranice každodennosti*, Praha 2007.

104 K land-artovým projevům viz Michael HEIZER, *Monumental Sculpture in the Wilderness*, in: S. Boettger, *Earthworks. Art and the Landscape of the Sixties*, Los Angeles 2002, s. 185–205.

105 Dům přírody Litovelského Pomoraví. Online: <http://www.slunakov.cz/areal-domu-prirody/>. Citováno ke dni 5. 4. 2015.

106 Aktivita. Online: <http://www.slunakov.cz/168-2/>. Citováno ke dni 5. 4. 2015.

107 <http://www.bbk.ac.uk/sculptureparks/by-location/europe/austria>. Citováno ke dni 12. 4. 2015.

108 Michael HEIZER, 1973. *Return to the Park*, in: S. Boettger, *Earthworks. Art and the Landscape of the Sixties*, Los Angeles 2002, s. 230.

109 Dieter KIENAST – Christian VOGT, *Parks und Friedhöfe*, Basel 2002, s. 9.

110 Viz Kunstwerke an der Nordroute. Online: <http://www.kunst-land-hoher-flaeming.de/int.-kunstwanderweg/kunstwerke/wettbewerb-an-der-nordroute.html?page=1>. Citováno ke dni 12. 4. 2016.

111 Michaela BAUTZ, *VIRTUTES: Studien zu Funktion und Ikonographie der tugenden im Mittelalter und im 16. Jahrhundert*, Berlin 1999, s. 21; Michal ŘOUIL (ed.), *Ióánnés Klimakos - Nebeský žebřík*, Červený Kostelec 2015, s. 17–38.

V obecné rovině žebříky odkazují k rostoucímu nabývání vědění ať už do hloubky či šířky, lze je tak obrazně přirovnat ke stromům vědění, v daném smyslu lze vnímat i významové prolnutí s labyrinty v jejich organické podstatě, kterou vnímáme u pozdně středověkých a raně novověkých tzv. zelených světnic (do české odborné terminologie zavedl Josef Krása) i Mondrianových „abstrahovaných“ stromech. Motiv tedy skýtá širokou škálu vizuálního pojetí a oblíbili si jej i současní konceptuální umělci.

V sochařských parcích se jako připomínka Jákobova snu objevuje konstrukce žebříku se závěsnými lany, s takovou instalací se setkáme v Kolíně nad Rýnem, obdobnou realizaci nalezneme také v polském parku *Krolikarnia*¹¹², či žebřík kolmo mířící k zemi v Kolíně nad Rýnem – *Ysgol*, 2013 od Bethana Huwse¹¹³ žebřík mířící k nebi.

Postavy, těla, monstra a zvířata

Dosud nejvíce zastoupenou skupinu uměleckých děl v sochařských parcích představují výtvorné objekty a sochy s figurální tematikou. [6] Tyto motivy se těšily velké oblibě co do počtu realizovaných příkladů také v manýristických zahradách. „*V sochařství se v zahradách uplatnila bájeslovná témata často ve spojení s vodním živlem jako znamením života v jeho původnosti. Hlavní sochou vodotrysků manýristických zahrad byl nejčastěji Neptun [...]. Součástí fontán byly často sochy Okeána, boha hlubokých vod.*“¹¹⁴ Mezi další často frekventovaná figurální témata patřily sochy harpyjí, okřídlených žen, které zosobňovaly špatné mezilidské vztahy.¹¹⁵ Figurální výbava současných sochařských parků často reflektuje antická a mytologická témata, například realizace *Narziss* od Ursuly Querner¹¹⁶ v sochařském parku *Schloss Gottorf*,¹¹⁷ kterou autorka pojala jako klasičtější bronzovou figuru Narcise sklánějícího se k vodní hladině. Jindy se setkáme s figurami anatomicky či jinak deformovanými; fragmentované části lidských těl, například totemická instalace Daniela Spoerriho – *Schädelbaum*, krátkodobě umístěná v *sochařském parku ve Štýrském Hradci*.¹¹⁸ Opět návaznosti na manýrismus, kde byl vodnímu prvku v zahradách přisuzován zvláštní symbolický význam, voda nalezla i mnohostranné uplatnění v areálech současných sochařských parků a nezáleželo na tom, zda se jednalo o vodní plochu vybudovanou v minulosti (například figura ležící na jezeře v *sochařském parku Bródno*, které stříká z bradavek voda)¹¹⁹, nebo byla pro potřeby prezentace vytvořena zcela nová „vodní“ realizace. Podobně jako v případě vody obdobně efektně fungují optické klamy a „pohrávání si s úhlem dopadu a odrazu u zrcadel, čehož využil například Gustav Troger ve svém *Mirrors displacement*, 2003,¹²⁰ figuře složené ze zrcadlových sklíček. Do této kategorie patří i skupi-

112 www.krolikarnia.mnw.art.pl/index2.html. Citováno ke dni 11. 8. 2014.

113 Srov. Bethan HUWS. Online: <http://www.skulpturenparkkoeln.de/de/ausstellungkoelnskulptur/koelnskulptur-7/45/297.html?ausstellungview=1>. Citováno ke dni 31. 3. 2014.

114 Tamtéž, s. 41.

115 Tamtéž, s. 42.

116 Ursula QUERNER, *Narziss*. Online: <https://sh-kunst.de/ursula-querner-narziss/>. Citováno ke dni 12. 4. 2017.

117 <http://www.schloss-gottorf.de/landesmuseum-kunst-undkulturgeschichte/das-museum/sammlungen/skulpturen-park>. Citováno ke dni 28. 4. 2014.

118 Daniel SPOERRI, *Schädelbaum*. Online: http://sh-kunst.de/daniel-spoerri-schaedelbaum/daniel-spoerri_schaedelbaum_03/. Citováno ke dni 12. 4. 2016.

119 Althamer, Grupa NOWOLIPIE, *Sylwia*, 2010, viz Bródno Sculpture Park. Online: <http://museum.net/article/156/br-dno-sculpture-park-warsaw.html>. Citováno ke dni 12. 4. 2016.

120 <http://artmuseum.pl/en/wystawy/park-rzezby-na-brodnie>. Citováno ke dni 14. 2. 2015.

nová lidská torza Magdaleny Abakanowicz v *sochařském parku Gerisch*.¹²¹ Většinu realizací spojuje důraz na emocionální účinek čili snahu zasáhnout konfrontací s výtvarným artefaktem podvědomí diváka.

Dalibor Veselý ve svém článku *Surrealism, Mannerism and Disegno Interno* uvádí, že český surrealismus se pod vlivem Karla Teigeho přiklonil k chápání surrealismu jako výsledku psychického automatismu: „*Vztah surrealismu a manýrismu lze sledovat v oblasti snu, hermetismu a v poetice analogií.*“¹²² Tato surrealistická východiska lze identifikovat i v principech postmoderny či konceptualismu, které cílí na divákovy emoce. Svou dynamikou vzbuzující psychické rozrušení a za pozornost také stojí veskrze démonický, kamenný sněhulák s červeným nosem v *Skulpturenpfad Kunst am Deich*,¹²³ či *Postavy* Tonyho Cragga ve *Skulpturenparku Waldfrieden*.¹²⁴ V polském *Europejski Park Rzeźby* v Pabianicích instaloval Tomasz Kocłęga v roce 2014 dvojici bílých figur opírajících se o stromy. Figury zde připomínající přízraky tak v motivu obětí kmenu stromu poukazují na tělesnou zkušenost člověka s přírodou. Působivé plastové odlitky postav v hábitech či jakýchsi přízraků *Fünf Buchstaben* z let 2006–2008 tvoří stěžejní část kolekce parku *Skulpturenartpark Linz*,¹²⁵ které realizoval Manfred Kleinhofner Wächter,¹²⁶ jedna z jeho postav byla osazena na uliční fasádu domu ve Štýrském Hradci. Zvláštní téma představují objekty s pracovním názvem amorfy nebo přízraky, rozmanité houbovitě přetéající útvary. Charakteristické zástupce vymezené tematické skupiny vystavil Tony Cragg v sochařském parku v Oronsku – *Centrum Rzeźby Polskiej*.¹²⁷

Oproti lidským figurám jsou „postavy“ zvířat v současných parcích zastoupeny méně často, ale vyskytují se například motivy ptáků, oslů nebo stylizovaných medvídků (*Köpfe am Korber Kopf – Nicht ohne meinem Esel*¹²⁸). V symbolické rovině orel značí nejen heraldické znamení, ale lze jej také vztáhnout na princip duchovního růstu člověka (Alexander Calder, *Eagle*).¹²⁹ Zvláštní téma představují alegorie nadvlády králiků či zajíců nad lidmi, což je jeden z nejcharakterističtějších motivů travestie tzv. „obráceného světa“. Jejich varianty se často vyskytují již v bordurách iluminovaných rukopisů vrcholného a pozdního středověku, v raném novověku jsou neoddelitelně spojeny se slavnostmi masopustního či posvícenského charakteru z prostředí nobility i měšťanů (např. „Zaječí pokoje“ s nástěnnými malbami na zámcích v Bučovicích a Augustusburgu, sgrafitová fasáda domu pod Křepelčím košem v Lehnici, nedochované malby fasády tzv. *Hasenhausu* ve Vídni apod.).

Sochařský park v Kolíně nad Rýnem prezentuje dvojici soupeřících zajíců, kteří spolu zá-

121 Srov. Magdalena ABAKANOWICZ. Online: http://www.gerisch-stiftung.de/en/art_ists/abakanowicz. Citováno ke dni 1. 7. 2015.

122 Dalibor VESELÝ, *Surrealism, Mannerism and Disegno Interno*, Umění 61/4, 2013, s. 310–324, abstrakt. Online: <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.t.392.69b4d-8313-46fa-92d3-5516e2e9cb83>. Citováno ke dni 2. 6. 2016.

123 <http://www.top-tour.info/skulpturenpfad>. Citováno ke dni 5. 7. 2016.

124 www.skulpturenpark-waldfrieden.de/. Citováno ke dni 12. 4. 2015.

125 www.artpark.at. Citováno ke dni 12. 4. 2015.

126 www.artpark.at. Citováno ke dni 12. 4. 2015.

127 Srov. Eulalia DOMANOWSKA, Tony Cragg Sculpture. Online: http://www.rzeźba-oronsko.pl/EN/index.php?news,967,tony_cragg_sculpture_. Citováno ke dni 19. 8. 2016.

128 Srov. Köpfe am Korber Kopf. Online: <http://www.mein-wochenblatt.de/index.php?WBID=&kat=16&a=8282>. Citováno ke dni 14. 3. 2015.

129 Alexander CALDER, Eagle. Online: <http://www.alamy.com/stock-photo-alexander-calders-painted-steel-sculpture-entitled-eagle-in-the-olympic-27269832.html>. Citováno ke dni 27. 8. 2015.

pasí ve vzpřímené poloze jako by se jednalo o lidské figury, viz *Hasen im Skulpturenpark*.¹³⁰ Snad lze zmínit i jedno současné dílo z českého prostředí, Adam Trbušek instaloval v roce 2015 na největším plzeňském sídlišti Lochotín do veřejného parteru obřího betonového králíka požírajícího člověka. Socha s oficiálním názvem *Panoptikum útočí na konzumerismus dnešní doby* je dle autora parafrází Goyova obrazu *Saturn požírající svého syna*. Ostentativní odkaz k obrácenému světu je tedy zřejmě nevědomý.¹³¹

Stroje, Geometrické objekty – inscenace klamy

Oblibu rozmanitých strojků, jenž v minulosti sloužily jako pohon různých zařízení manýristických hříček v zahradách, dokládá následující citace: „*Přímo znakem manýristických zahrad jsou mechanické hříčky poháněné tlakem vody, jaké známe z Villy d'Este v Tivoli. Teoretik manýrismu Claudio Tolomei již v roce 1543 obdivoval vynálezy a často složitosti vodotrysků a cenil si jejich různorodosti a množství neuvěřitelných a neočekávaných řešení. Jedním z cílů manýristických zahrad byla snaha vyvolat úžas nad svobodou, představivostí a proměnlivou pružností uměleckých záměrů.*“¹³² [7] Pozoruhodná příručka Nicolla Sabatiniho (v překladu *Návod jak zhotovovat jeviště a divadelní stroje*) ze 17. století nám pak prozrazuje, jak některé z mechanických hříček konstruovat.¹³³

Mechanizace a fascinace strojovým zařízením se v umělecké tvorbě znovu objevuje v druhé polovině 20. století, ať už ve spojení s anatomickými rysy člověka, nebo s estetikou srůstání figury a stroje¹³⁴ či dále v normalizačním umění sedmdesátých let 20. století. Kamenné a kovové skulptury a objekty, které „zaplavovaly“ sídliště, nově vznikající náměstí, zákoutí a volné plochy mezi budovami cíleně mapuje Pavel Karous, který tato díla dělí do typologických skupin, kdy způsob jejich třídění odvodil od přírodovědných kategorií; Karous tak rozlišuje například „řád“ *figurální výzdoba*, *čeleď plastický realismus*, *abstrahovaná figurace*, *rod sorela*, *cirela*, *moorovská figurace* a v rámci této podskupiny dále *kosmonauti* a *horníci*, *závod*, *ztratila klíče*, *kyčelní kost mamuta*, *triffidi*, *vetřelci* a *volavky*, *obří rostliny*, *nukleární rodina* ad. Ačkoli tato pojmenování zní mnohdy komicky, je zřejmé, že autor do své typologické řady zahrnul sérii tzv. lidových názvů, tedy označení nejasného původu, která se v průběhu existence sochy vžila do povědomí kolemjdoucích.

V současných sochařských areálech našly uplatnění nejen celé figury, ale i démonické tváře, příklady k realizaci objektů tohoto typu opět sahají až k manýristickým zahradám: „*Častý byl výskyt maskaronu, výzdobného motivu stylizované lidské tváře, na vodotryscích nebo plintech, podnožních deskách manýristických soch, který se jako dekorativní detail objevuje v architektuře všech slohů od antiky až po historismy konce 19. století. Maskaron představuje proměnlivou a dramatickou lidskou tvář.*“¹³⁵ [8] Kovový objekt *Kopfform* od Wolfganga Biera z roku 1978¹³⁶ v sochařském parku v Augsburgu se estetice antropomorfních démonických

130 Srov. Skulpturenpark in Köln. Online: <http://www.koelnreporter.de/op-jueck/parks/skulpturenpark.html>. Citováno ke dni 19. 4. 2017.

131 <https://refresher.cz/31826-Kralik-pozirajici-cloveka-je-unikatni-socha-stojici-v-Plzni-Jeji-autor-nam-prozradil-co-predstavuje-Rozhovor>. Citováno ke dni 20.10. 2016

132 Alexandr SKALICKÝ, *Zahrady a vily manýrismu v souvislostech*, Praha 2009, s. 26.

133 G. R. HOCKE, *Die Welt*, s. 449.

134 Srov. Eva PETRASOVÁ, *Skupina 42*, in: R. Švácha – M. Platovská (eds.), *Dějiny českého výtvarného umění V/1–2, 1939–1958*, Praha 2005, s. 158–160

135 A. SKALICKÝ, *Zahrady*, s. 40–41.

136 Constanze KIRCHNER (ed.), *Universität Augsburg. Kunst am Campus*, Augsburg 2005, s. 21.

tváří přibližuje hřívou ale zároveň monumentální stylizací jakési helmy. Z formálního hlediska je momentální materiálové skladbě objektu v Augsburgu blízký *Jogín*, 1993 od sochaře Karla Nepraše¹³⁷ v *sadu Dr. Milady Horákové v Ostravě*. Do kopcovitého terénu sochařského parku v Klatovech umístil Jaroslav Róna, výtvarný artefakt *Sépie*,¹³⁸ Jiný přístup zvolila Nancy Rubins ve své instalaci *Airplane parts*,¹³⁹ kde využívá odpadový materiál, ze kterého konstruuje nový artefakt. Další výtvarná díla využívající kinetického principu, například „stroj vrhající modré barely“ naistaloval do sochařského parku *Gerisch* Bruno Gironcoli.¹⁴⁰

S fantastními motivy inspirovanými technikou úzce souvisí také vytváření optických klamů a konstruování geometrických objektů v sochařských parcích. S iluzí úhlu odrazu a dopadu při pohledu do zrcadla pracuje Anish Kapoor v sochařském parku v Kolíně nad Rýnem,¹⁴¹ kde jeho kulaté zrcadlo návštěvníkům nabízí obraz převrácený vzhůru nohama. Barevné geometrické objekty, které vycházejí z iluze optiky, doplňují exteriér sochařského parku Otto Herbert Hajek,¹⁴² nebo v sochařském parku ve Štýrském Hradci, Jörg Schlick, *Made in Italy*,¹⁴³ podobně také v parku Quadratt Bottrop.¹⁴⁴

Shrnutí - Vztah konceptuálního myšlení manýrismu a surrealismu

S umístěním moderní sochy do parku konvenují výtvarné názory rozvíjející se již kolem druhé čtvrtiny 20. století:

1. Formální i ideový vliv surrealismu

Zahrady jako jedinečné celky, kde formy vegetace i umění se navzájem prolínaly, identifikujeme v umění manýristických zahrad i sochařských parků ovlivněných surrealismem: „*Směšením umění s přírodou již nelze rozpoznat, co je dílem jednoho a co druhého, neboť to i ono se tu zdá být přírodním uměním, jiné zas umělou přírodou.*“¹⁴⁵ Surrealistická estetika obecně měla svou specifickou výtvarnou stylizaci, která se dobře uplatnila v oblasti malířství a sochařství, na příkladu sochařských parků se však ukazuje, že surrealismus pozměnil i percepci sochy ve venkovním prostoru, kdy je vystavení sochy venku chápáno jako rozšíření galerijní síně, nikoliv jako derivát běžné prezentace soch a pomníků na veřejných prostranstvích v předchozích dekádách. Artificiální krajiny „spícího rozumu“ raného novověku začali umělci znovu objevovat jako zdroj inspirace, Salvatora Dalí například fascinovaly objekty zahrady v Bomarzu či Archimboldovo dílo.¹⁴⁶ Surrealismus byl podle Alexandra Skalického předstupněm novoma-

137 Okrašlovací spolek očistí cenné sochy Karla Nepraše a Rudolfa Valenty. Online: <http://www.krasnaostrava.cz/okrasovaci-spolek-ocisti-cenne-sochy-karla-neprase-a-rudolfa-valenty/>. Citováno ke dni 9. 6. 2016.

138 Sochařský park. Online: <http://www.gkk.cz/cs/vystavy/stale-expozice/socharsky-park/>. Citováno ke dni 28. 4. 2015; Marcel Fišer, *Sépie*, *Socharstvi.info*, <http://www.socharstvi.info/realizace/sepie-1/>. Citováno ke dni 9. 6. 2016.

139 Elisabeth Fiedler. Online: <https://www.museum-joanneum.at/skulpturenpark/skulpturenplan-uebersicht/>. Citováno ke dni 28. 4. 2015.

140 Martin HENATSCH (ed.), *Gerisch Skulpturenpark. Kunst im Aussenraum*, Neumünster 2007.

141 Anish KAPOOR. Online: <http://www.skulpturenparkkoeln.de/de/ausstellungkoelnskulptur/koelnskulptur-7/45/97.html?ausstellungsview=1>. Citováno ke dni 31. 3. 2014.

142 http://welt-der-form.net/Otto_Herbert_Hajek/index-hasenbergesteige.html. Citováno ke dni 18. 1. 2015.

143 Elisabeth FIEDLER, *Jörg Schlick, Made in Italy, 2003*, in: Österreichischer Skulpturenpark Privatstiftung (ed.), *Garten der Kunst, Österreichischer Skulpturenpark*, Ostfildern 2006, s. 128.

144 <http://www.bottrop.de/mq/index.php>. Citováno ke dni 16. 5. 2015.

145 A. SKALICKÝ, *Zahrady*, s. 181.

146 G. R. HOCKE, *Die Welt*, s. 111 a 209.

nýrismu, když „znovu vytvořil teorii vnitřního modelu, jehož původnost chápal jako revoluční společenskou sílu.“¹⁴⁷ Umělci začali s větší odvahou zapojovat do krajiny; trvalým způsobem se do venkovního prostoru zapsaly sochy Henriho Moora, například realizace *Tři stojící figury* z první výstavy soch v parku Battersea z roku 1948, která je zde osazena trvale.

2. Vnímání krajiny a přírody Karla Teigeho

Další výrazný předpoklad pro rozvíjející se myšlenku sochařských parků ve 20. století představovalo pojetí krajiny; tato pro některé levicové myslitele znamenala návrat k přírodě, který však byl uskutečňován vědecky. Karel Teige v této souvislosti umění vnímal jako „městotvorný“ prostředek, realizovaný prostřednictvím přeměny krajiny na park: „*Obytná krajina, která se stane parkem, bude tedy také komponovanou krajinou. Lásky k přírodě a touha po ráji, která inspirovala sny malířů, žila ilusí, již vytvářeli na plátně. Konkretisovaná vědeckým plánem, promění se ve skutečnost, sen ráje, jenž stvořil malířskou krajinu.*“¹⁴⁸ Docílení vizuální iluze zapojením výtvarných děl do přírodního prostředí, které predikoval například Karel Teige, vzbuzovalo dojem jakéhosi jeviště, kde hlavní aktéry zastávaly právě výtvarné objekty a sochy. Kinetické objekty s funkčními strojkami v případě manýristických zahrad¹⁴⁹ nebo překvapivé kompozice surrealistických objektů, kontextuálně zapojené do výrazu prostředí sochařských parků, navozovaly dojem komplexního dynamického celku, jenž „poháněl“ právě obdivný respekt k přírodě. Při využití poetického potenciálu spojení přírody a výtvarného díla lze dospět k takzvané surrealistické krajině, jíž Karel Teige identifikuje i na „běžných“ místech každodenního života: „*Moderní sochařství [...] postaví své skulptury nejen do zeleně městských sadů, nýbrž i do lesních zákoutí, do alejí a otevřených prostranství obytné krajiny, jejíž některé úseky bude dokonce svémocně modelovat jako celek a tak je přemění v park v parku, v autonomní plastický a fantastický soubor kamene, vegetace a vody, realizující básnický prostor v přírodním prostoru.*“¹⁵⁰

Teigeho slova můžeme chápat i tak, ačkoli on sám to takto přímočaře nevyjádřil, že i venkovní prostor za určitých podmínek splňuje nároky galerijního prostoru, dokonce i přímo umožňuje vytvoření svébytné galerijní instalace. Otázku *parku v parku* však Teige nedával do přímé souvislosti s estetizací prostředí, ale koncept více spočíval v celkovém uchopení prostoru skrze objekty, jimž je následně prostředí přizpůsobeno. Sochy v Teigeho režii nebyly do krajiny umisťovány z důvodu zmalebnění, ale naopak za účelem konfrontace s přírodním rámcem, který zesiluje účinek uměleckého díla. Později na otázku, jak probíhalo osazování sochařských děl do přírodního či městského prostředí v druhé polovině šedesátých let, do značné míry odpovídá Harriet F. Senie, která popisuje umisťování výtvarných děl Pabla Picassa a dalších umělců před sídla velkých nadnárodních firem. Organické sochařství v korporátním urbanismu sloužilo reprezentaci, ale současně amorfnní tvary měly snížit emocionální napětí, které mohl vyvolávat pobyt mezi geometricky strohými formami budov. Sochařství se záměrně odklánělo od realisticky zobrazivého kánonu, vytvářelo totiž určitý most k minimalistickému tvarosloví architektury (např. Lee Lawrie, *Atlas*, 1936 před Centrem Rockefeller).¹⁵¹ Teige současně varoval před zanikáním krajiny obytné, která je nahrazována krajinou průmyslovou,

147 Tamtéž, s. 248.

148 Ladislav ŽÁK, *Obytná krajina*, Praha 1947, s. 18.

149 A. SKALICKÝ, *Zahrady*, s. 42.

150 L. ŽÁK, *Obytná krajina*, s. 18.

151 Harriet F. SENIE, *Contemporary Public Sculpture, Tradition, Transformation and Controversy*, New York 1992, s. 13.

přičemž řešení neviděl ani v tzv. zahradních městech:¹⁵² „I kdyby se architektura sebeobratněji přizpůsobila k tzv. krajinnému obrazu, přírodní, biologická, lidská hodnota krajiny je tu přece jen změněna ve směnou hodnotu a příroda degradována na zboží.“¹⁵³

Koncepce sochařského parku ve Štýrském Hradci se způsobem instalace, charakterem výtvarných objektů a cílem navodit určitou „divadelní“ scénu, blíží takzvanému „jevišti soch,“ které lze v tomto případě považovat za postmoderní sublimaci anglického parku. O různé míře inscenovanosti parku či krajiny můžeme hovořit u mnohých dalších parků zakládaných při galerijních institucích, kdy je důležité nejen vystavení galerijních objektů ve venkovním prostředí, ale i forma jejich zapojení do prostředí. Nejčastější podoba instalace spočívá v prezentaci převážně klasických figurálních soch v areálech kultivovaných pro jiné účely, například kolem zámků (*Skulpturenpark Schloss Gottorf*),¹⁵⁴ hradů či jejich pozůstatků (*Sochařský park při galerii Klatovy/Klenová*)¹⁵⁵ či na územích, které svou rozmanitostí a terénní různorodostí skýtají mnoho možností pro zapojení současných vizuálních artefaktů, například kolem jezer apod. Další typ takovýchto prezentací zahrnuje „surrealistické“ kompozice v galeriích u parků vzniklých z původních ateliérových zahrad umělců, například u *sochařského parku Otto Herberta Hajeka*.¹⁵⁶ Někdy však není možné přesně rozlišit, jaký prezentační záměr instalace sleduje, ačkoli na první pohled upoutá především jakýmsi jevištním charakterem v krajině, blízkým anglickým parkům; například projekt realizovaný v německém Spangebergu – *Ars Natura*¹⁵⁷ si klade za cíl oživit prostřednictvím výtvarných děl významná místa a sledovat tak historii lidského života. Na této bázi tak chce konkretizovat vztah mezi kulturou a přírodou, jejímž skrytým podtextem je i sjednocení německých spolkových zemí a regionů prostřednictvím umění.¹⁵⁸

Závěr

Autoři této stati se jednoduše pokusili připojit několik věcných poznatků k neustále metamorfujícímu a tudíž obtížně uchopitelnému tématu. Raně novověké zahrady bývaly určeny privilegované klientele a privilegovaným návštěvníkům a odrážely spíše formu ohraničeného ráje, úniku před složitým světem. Ač je jakékoliv prostředí stojící na bázi organické podstaty ne zcela jednoznačně dešifrovatelné, interpretační nápovědy se nacházely právě „uvnitř“ složky výtvarné výzdoby. Některé archetypální významy vycházející už z archaických kultur, mají svoji platnost i v moderním a současném umění, jak bylo dokladováno výše nastíněným výčtem konceptů. Artefakty jsou však ve větší míře neoddělenou součástí „labyrintu“ světa a nechávají se opakovaně objevovat konzumenty umění z různých spekter našeho globalizovaného světa (nejsou tedy určené výhradně pro úzkou elitu). Překvapení se často skrývá právě v konfrontaci „starého“ a „nového“. Asimilující/ tekoucí tvary a formy pak mohou sloužit jako jedno ze zrcadel současné tekuté společnosti, přičemž rozměr zrcadlení se pomalu zplošťuje v displejích mobilních telefonů na selfie tyči...¹⁵⁹

152 L. ŽÁK, *Obytná krajina*, s. 9–11.

153 Tamtéž, s. 11.

154 <http://www.schloss-gottorf.de/landesmuseum-kunst-undkulturgeschichte/das-museum/sammlungen/skulpturen-park>. Citováno ke dni 28. 4. 2014.

155 <http://www.gkk.cz/cs/vystavy/stale-expozice/socharsky-park/>. Citováno ke dni 12. 3. 2015.

156 http://www.zuzuku.de/laender/Baden_Wuertt/Stuttgart-Hajek/Stuttgart-Hajek.htm. Citováno ke dni 18. 1. 2015.

157 Kunst am Wanderweg im Galerieraum Natur. Online: <http://www.ars-natura-stiftung.de/index.php/de/grundidee-ars-natura>. Citováno ke dni 27. 5. 2014.

158 Tamtéž.

159 Viz koncept tekuté modernity/ modernosti Zygmunta Baumana; Zygmunt BAUMAN, *Tekutá modernost*,

Summary

Archetypal Relations of Art and Landscape Creation within the Conceptual Thinking of the Period of Mannerism, Surrealism and Postmodernism: Reflection in the Mainly Central European Discourse

The composition of sculpture parks in the context of contemporary garden-architectural work may comprise intuitive or conscious reflection on the older practice of garden art. Topoi, often originating in archaic cultures, are most noticeably reflected in early modern gardens; postmodern theoretical reflections trying to capture this phenomenon in a meaningful relation to the roots of modern art (expressionism, dada, surrealism) were popular mainly from the 1950s to 1980s. They still have strong supporters as well as opponents. The lapidary organicity of the theme conforms with its „impalpability“. However, if we focus on abstracted sets of phenomena as the basic compositional elements of contemporary sculpture parks (geometric frames, closed garden concept, labyrinths and other metaphors of paths, sculptures themselves, objects, mechanical jokes, menageries, etc.), there is undoubtedly a reflection of archetypes. In this study, synthetically seldom reflected examples from modern or modernized sites in the Czech Republic, Poland, Austria and Slovakia (e.g. Horka nad Moravou / Sluňákov, Hradec nad Moravicí, Ostrava, Oronsk, Warsaw, Sankt Margarethen, Graz, Hannover, Cologne, Piestany, Vysne Ruzbachy, etc.) are set in the relevant context. Finally, the relation between conceptual thinking of Mannerism and Surrealism in the discourse of the “residential landscape” with its artificial or scenic theatre component is briefly reflected.

Praha 2002.

Martin Polášek – Miloš Zapletal

ZÁKLADNÍ VÝCHODISKA METODIKY MONITOROVÁNÍ VLIVU LÁTEK ZNEČIŠŤUJÍCÍCH OVZDUŠÍ NA SBÍRKOVÉ PŘEDMĚTY ULOŽENÉ V PEVNOSTNÍCH OBJEKTECH Z 2. SVĚTOVÉ VÁLKY¹

Abstract

The study presents the basic methodology of research into the influence of the internal environment in concrete fortress premises on museum collection objects deposited there. Attention is paid mainly to concentrations of air pollutants from the outdoor environment, which has a degrading effect on the collection items. The effects of individual air pollutants on the collection items deposited in the fortified premises from World War II are also presented. The research was carried out within the buildings of The Hlučín-Darkovičky Czechoslovak Fortification Complex.

Keywords: World War II military objects care – museum items – ventilation – preventive conservation – depositary – museum collections

Od roku 2014 probíhá v rámci Slezského zemského muzea výzkum, zaměřený na monitorování přenosu škodlivých látek z ovzduší do vnitřního prostředí muzejních depozitářů a expozičních prostor. V rámci výzkumu byl průběžně prezentován vliv těchto látek na muzejní sbírkové předměty uchovávané v různých budovách v centru Opavy.² Ve správě SZM jsou však také areály mimo Opavu a jedním z nich je Areál čs. opevnění Hlučín-Darkovičky. Tento areál byl vybrán nejen pro svou specifickou polohu z hlediska zkoumaného tématu, jelikož se nachází v oblasti s největším znečištěním plynnými polutanty i pevnými částicemi v rámci ČR,³ ale především díky možnosti provádět výzkum přímo v jednotlivých pevnostních objektech. V České republice byla publikována řada studií zaměřených na monitorování škodlivých látek v ovzduší a jejich vliv na muzejní sbírkové předměty,⁴ ale žádná se cíleně nevěnuje specifickému prostředí uvnitř betonových objektů bývalého čs. opevnění. V rámci vědecko-výzkumného cíle SZM v oblasti péče o sbírku⁵ probíhá v letech 2019-2021 příprava certifikované metodiky k problematice péče o historické vojenské objekty a sbírkové předměty v nich uložené. Tato studie prezentuje základní postupy a východiska pro zpracování této metodiky. Na základě komplexních měření vnějších a vnitřních koncentrací vybraných škodlivých látek, parametrů mikroklimatu a meteorologických parametrů budou vyhodnoceny stávající podmín-

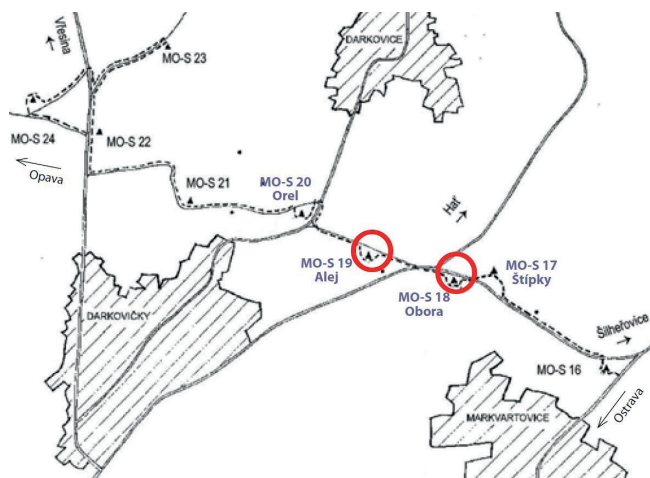
- 1 Předložená studie vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Slezské zemské muzeum (DKRVO, MK000100595).
- 2 Miloš ZAPLETAL – Martin POLÁŠEK, *Koncentrace ozonu uvnitř a v okolí budov a návrh režimu větrání*, Meteorologické zprávy 68/6, 2015, s. 171–179; Miloš ZAPLETAL – Martin POLÁŠEK, *Monitorování koncentrace ozonu uvnitř a v okolí depozitářů slezského zemského muzea*, Časopis slezského zemského muzea, série B – vědy historické 65/2, 2016, s. 179–188; Miloš ZAPLETAL – Martin POLÁŠEK, *Hodnocení přízemního ozonu ve vztahu k muzejním sbírkovým předmětům, lidské populaci a vegetaci*, Opava 2016.
- 3 Viz např. Hana ŠKÁCHOVÁ – Leona VLASÁKOVÁ, *Znečištění ovzduší na území České republiky v roce 2018*, ČHMÚ 2019.
- 4 Např. Michal ĎUROVIČ (řešitel), *Závěrečná zpráva projektu VE20072008003, Monitorování plynných polutantů v depozitářích státních archivů ČR a způsoby jejich odstranění*, Praha 2009; Ludmila MAŠKOVÁ, *Výsledek projektu NAKI DF11P01OVV020, Metodika hodnocení vlivu kvality ovzduší na knihovni a archivní fond*, Praha 2015; Alena SELUCKÁ a kol., *Metodika uchování předmětů kulturní povahy*, Brno 2018.
- 5 DKRVO, MK000100595

ky pro dlouhodobé uchování sbírkových předmětů a sestaveny nové předpoklady a metodické postupy pro preventivní konzervaci a ochranu sbírek uvnitř vojenských pevnostních objektů.

Areál čs. opevnění Hlučín-Darkovičky

Areál čs. opevnění Hlučín-Darkovičky se nachází severně od Hlučina, v otevřeném terénu, obklopený zemědělskými plochami. Je tvořen pěti betonovými objekty včetně venkovních betonových a kovových obranných prvků a jedná se o vysoce ceněnou muzejní prezentaci fortifikačního systému z období 2. světové války.⁶ V rámci ČR je tento areál také zajímavý tím, že je klasifikován jako muzeum v přírodě zaměřené na péči o vojensko-technické památky obranné linie československé hranice. Takováto muzea ve správě státu jsou u nás pouze dvě.⁷

Obr. 1: Lokalita v Hlučíně-Darkovičkách - vyznačeny jsou objekty, ve kterých jsou měřeny koncentrace látek znečišťujících ovzduší, mikroklimatické parametry uvnitř budov a meteorologické parametry vně budov.

Reprofoto: Autor.

Měření probíhá ve dvou objektech (Obr. 1), z čehož jeden je primárně expozičním (Alej) a druhý deponitárním (Obora). Pěchotní srub MO-S 19 Alej (Obr. 2), který je zpřístupněn veřejnosti, byl vystavěn v srpnu 1936 ve III. stupni odolnosti a byl určen pro 36 člennou posádku. Železobetonové stěny mají tloušťku 125 – 275 cm a srub je opatřen třemi pancéřovými věžemi. Uvnitř objektu je od roku 1988 umístěna expozice dobového technického zařízení a srub je zařízený tak, aby co nejvíce evokoval dobu těsně před vypuknutím válečného konfliktu. Všechny tři kopule jsou osazeny zvony, střelecké místnosti vybaveny zbraněmi a ubikace vojáků kom-

6 Po roce 1945 objekty chátraly a rekonstrukce celého areálu byla zahájena v roce 1980, kdy vzniklo Muzeum revolučních bojů a osvobození v Ostravě a jeho cílem bylo mimo jiné zpřístupnit několik objektů čs. opevnění. 28. června 1984 začaly rekonstrukční práce na čtyřech vybraných objektech v okolí Darkoviček. Stálý provoz areálu byl zahájen 28. září 1988. V roce 1992 se stal celý areál součástí Slezského zemského muzea jako jeden z šesti expozičních areálů.

7 Kromě Areálu čs. opevnění Hlučín-Darkovičky je to Areál čs. opevnění v Šatově, který spravuje Technické muzeum v Brně.

pletním vybavením. Součástí srubu je také telefonní ústředna, kompletní ventilační a filtrační soustava, vrtaná studna a sklad pohonných hmot.

***Obr. 2: Pěchotní srub MO-S 19 Alej v katastru obce Hlučín-Darkovičky, ve správě SZM.
Foto: Autor.***

***Obr. 3: Pěchotní srub MO-S 18 Obora v katastru obce Hlučín-Darkovičky, ve správě SZM.
Foto: Autor.***

Pěchotní srub MO-S 18 Obora (Obr. 3) je veřejnosti nepřístupný a slouží jako sklad a de-
pozitář. Byl vybudovaný ve II. stupni odolnosti a osádku tvořilo 24 příslušníků Hraničářského
pluku 4 z Hlučína. Srub je osazen pozorovacím zvonem a uvnitř se nachází původní, plně
funkční ventilace s filtrací, nádrže na vodu, čerpadlo, naftový agregát, ubikace, muniční sklady
a střelecká místnost.⁸

**Obr. 4: Dvojice přístrojů Haz-Dust EPAM-5000 pro měření koncentrací prachových částí
a monitorovací stanice Envitech pro měření látek znečišťujících ovzduší.**

Foto: Autor.

Popis metod měření koncentrace vybraných látek znečišťujících ovzduší, parametrů mikroklimatu vnitřního prostředí a meteorologických parametrů

Od počátku tříletého výzkumu, který začal na jaře 2019, probíhá průběžné monitorování vy-
braných látek znečišťujících ovzduší a jejich dopad na sbírkové předměty v pevnostních objek-
tech. Kromě teploty vzduchu, relativní vlhkosti vzduchu a meteorologických parametrů (rych-
losti a směru větru, teploty vzduchu, vlhkosti vzduchu a globálního záření) jsou měřeny také
koncentrace plynných polutantů, které mají největší vliv na degradaci sbírkových předmětů.⁹
Odstraňování plynných polutantů z mikroklimatu expozic a deponií významně zpomaluje
tyto negativní procesy. Monitorování je naplánováno do čtyř 28 denních kampaní tak, aby byla
pokryta všechna roční období. První kampaň proběhla v červenci 2019, další pak budou realizo-
vány v únoru, květnu a říjnu 2020.

Mimořádným přínosem tohoto monitorování bude především komplexní databáze koncen-

8 Petr KUCHAR, *Průvodce Areálem čs. opevnění Hlučín-Darkovičky Slezského zemského muzea*, Opava 2014.

9 Jedná se především o oxidy dusíku a síry, přízemní ozon a prachové částice frakce PM₁₀.

traci škodlivých látek uvnitř i venku daného prostoru, včetně meteorologických a mikroklimatických parametrů v průběhu tří let. Pro takovéto monitorování je potřeba zajistit poměrně velké množství certifikovaných a kalibrovaných přístrojů, což se zde podařilo především díky dlouhodobé spolupráci mezi Slezským zemským muzeem a Slezskou univerzitou v Opavě.

Pro stanovení vstupních parametrů zkoumaného prostředí je využíván prověřený monitorovací systém, sestavený z přístrojů pro měření jednotlivých látek znečišťujících ovzduší. K dispozici jsou čtyři stanice opatřené senzory francouzské společnosti Cairpol na měření koncentrace SO_2 , NO_2 , PM_{10} , $\text{PM}_{2,5}$, PM_{10} , O_3 a NH_3 v ovzduší. Stanice jsou vybaveny interním dataloggerem, který umožňuje ukládat data přímo v zařízení a následně stahovat a vizualizovat data pomocí připojení USB periferie. Jedna z těchto stanic je opatřena také meteorologickými senzory pro měření teploty vzduchu, relativní vlhkosti vzduchu, rychlosti a směru větru a globálního záření. Stanice opatřená meteorologickými senzory je využita pro měření ve venkovním prostředí. Další tři stanice jsou pak využívány pro měření uvnitř objektů. Mimo tyto stanice je pro měření koncentrace ozonu využíván také UV fotometrický imisní analyzátor¹⁰ a pro měření koncentrace oxidů dusíku analyzátor založený na principu chemiluminiscence za sníženého tlaku.¹¹ Pro tyto dva přístroje je vzduch střídavě odebírán stejně dlouhými trubkami z vnitřních prostorů srubu a prostoru před srubem v pětiminutových intervalech pomocí rozdělovače toku plynu.¹² Prachové částice v jednotlivých místnostech jsou měřeny také prostřednictvím dvou přístrojů Haz-Dust EPAM-5000 (Obr. 4) opatřených impaktorem pro měření suspendovaných částic frakce PM_{10} .¹³ Data jsou ukládána do interní paměti přístroje a zároveň v reálném čase zobrazovány na displeji přístroje. Metodika měření vychází z evropského standardu pro měření částic obsažených ve vzduchu.¹⁴ Průběžně jsou data vyhodnocována pomocí softwaru IOVis pro sběr a zobrazení dat a následně jsou ukládána nejen do interní paměti dataloggerů, ale také v pětiminutových intervalech odesílána na cloudové úložiště a jako záloha do separátního PC. Po kategorizaci naměřených koncentrací a meteorologických parametrů je prováděno vyhodnocení dat prostřednictvím softwaru Microsoft Excel 2016 se statistickým doplňkem Analýza dat, nástrojem pro hromadné zpracování dat Kutools for Excel a nástrojem pro zpracování meteorologických dat do grafů.

Degradační faktory

Kromě měření koncentrací znečišťujících látek ve vnitřním a vnějším prostředí je pozornost věnována také jejich účinku na organické a anorganické materiály uchovávané uvnitř těchto staveb. Degradačními faktory, které mají přímý vliv na poškozování sbírkových předmětů, z hlediska preventivní konzervace dělíme na vnější a vnitřní. Vnějšími rozumíme především

10 HORIBA APOA-370.

11 HORIBA APNA-370.

12 Tento způsob měření je využíván v případě, kdy není možné měřit dvěma stejnými přístroji současně. Viz např. Lars R. HOLE – Arne SEMB – Kjetil TORSETH, *Ozone deposition to a temperate coniferous forest in Norway; gradient method measurements and comparison with EMEP deposition module*, Atmospheric Environment 38, 2004, s. 2217–2223.

13 Haz-Dust EPAM 5000 je vysoce citlivý přístroj pro monitorování pevných částic v reálném čase a je určen primárně pro použití v oblasti měření kvality vzduchu ve vnitřním a vnějším prostředí. Tento přístroj kombinuje tradiční metodu zachytávání prachových částic na filtry s metodami sledování výsledků v reálném čase. Haz-Dust EPAM-5000 využívá metodu rozptýleného infračerveného záření a v reálném čase měří koncentraci prachových částic ve vzduchu v $\text{mg}\cdot\text{m}^{-3}$.

14 Stefan BRUEGGERHOFF (ed.), *Konzervace průmyslových památek v kriticky klimatickém prostředí – ukázkový důl Německého důlního muzea*, in: Sborník z Konference konzervátorů-restaurátorů, Brno 2008, s. 23–32.

teplotu vzduchu, relativní vlhkost vzduchu, látky znečišťující ovzduší, UV záření, biologickou a mechanickou činnost. Vnitřními jsou pak materiálové faktory jednotlivých předmětů, které ovlivňují jejich životnost. V rámci tohoto výzkumu je věnována pozornost především působení látek znečišťujících ovzduší, které jsou zásadním degradačním činitelem až v průběhu posledních dvou staletí vlivem rozvoje průmyslu a dopravy. Konkrétně je výzkum zaměřen na studium vlivu prachových částic, oxidu siřičitého a oxidů dusíku v kombinaci s faktory mikroklimatu vnitřního prostředí bunkrů na konkrétní sbírkové předměty, kterých je vytipováno celkem deset, tak aby reprezentovaly nejvíce zastoupené druhy sbírkových předmětů exponovaných v rámci těchto objektů.¹⁵ Všechny předměty byly před zahájením výzkumu odborně ošetřeny a zdokumentovány a po dobu jednoho roku budou detailně monitorovány změny a degradace materiálů, ze kterých jsou vyrobeny.¹⁶

Obr. 5: Zbraně a munice exponované v rámci pěchotního srubu MO-S 19 Alej.

Foto: Autor.

Popis sledovaných předmětů

Vzhledem k charakteru obou objektů je zřejmé, že materiálové složení sbírkových předmětů je většinou kovové, zpravidla ocelové, litinové nebo z barevných kovů. Uvnitř srubů se nachází především zbraně, ať už velké kanóny a kulometry, nebo menší pušky a pistole. Dále jsou to veškeré doplňky ke střelným zbraním a různé technické zařízení, jako lafety, držáky,

¹⁵ Jedná se o vojenskou uniformu, lehký kulomet, nábojnici, dřevěnou muniční bednu, papírový list, fotografii, kolo-
rovaný sádrový model, kožený opasek, gumovou objímku a bakelitový vypínač.

¹⁶ Výsledky výzkumu vlivu znečišťujících látek na konkrétní předměty budou prezentovány v rámci připravované
metodiky v roce 2021.

konzole a doplňky (Obr. 5). Kovová jsou také ostatní zařízení a vybavení ubikací (postele, skříňky, police), stroje a zařízení pro výměnu vzduchu, filtraci a čerpání vody a manipulační technika. Kromě sbírkových předmětů jsou kovovými pláty osazeny také stěny a stropy střeleckých místností, kovové vložky mají střílny, granátové skluzy a pozorovací prostupy a kompletně v kovu jsou všechny vstupy s dveřmi, zvony, kopule, schodiště, vzduchotechnika a rozvod vody. Z dalších materiálů je možné nalézt především dřevo (muniční bedny, nábytek, police), usně (řemeny, polstrování, doplňky zbraní), textilie (uniformy), papír (dokumenty a popisky), gumu a plasty (především bakelit u původních přístrojů, gumu pak u hadic, rozvodů vody, vzduchu a elektřiny) a předměty z kombinovaných materiálů (Obr. 6).

Obr. 6: Vojenské uniformy a modely bukrů exponované v rámci pěchotního srubu MO-S 19 Alej.

Foto: Autor.

Vliv vnějších faktorů na degradaci sbírkových předmětů

Pro námi sledované mikroklimatické parametry uvnitř bukrů, je zcela zásadní vzájemný vztah mezi teplotou a relativní vlhkostí. Každá změna teploty způsobuje také změnu relativní vlhkosti a je tedy nutné pracovat s oběma veličinami současně. Změny relativní vlhkosti nejviditelněji ovlivňují mechanismy poškozování jednotlivých materiálů a z hlediska preventivní konzervace jde o nejvíce diskutovanou problematiku. Z hlediska ochrany sbírkových předmětů je dlouhodobě stabilní mikroklima zásadní pro co největší zpomalení degradačních procesů jednotlivých materiálů. V prostředí železobetonových pevností je zásadní zohledňovat nejen nastavení přístrojů na udržení odpovídající teploty vzduchu a relativní vlhkosti vzduchu,

ale také dostatečné proudění vzduchu. V prostorech, kde je udržována relativní vlhkost vzduchu v tradičním rozmezí mezi 45 – 50 %, vzniká na každém povrchu, který je o více než 10 °C studenější než okolní prostředí vodní kondenzát.¹⁷ To má za následek často neočekávané změny u většiny materiálů především z důvodu korozních postupů u anorganických materiálů a rozvoji biologické aktivity u materiálů organických. Zamezení kolísání relativní vlhkosti je tedy zásadní podmínka pro udržení prostředí vhodného pro uchování sbírkových předmětů.

Znečištění vnitřního prostředí pevnými částicemi

Současná atmosféra je sycena množstvím pevných, především prachových částic, jejichž zdroje jsou antropogenního i přírodního původu. Antropogenní zdroje jsou nejčastěji výfukové plyny z automobilové dopravy, kouř a popílek jak průmyslového, tak lokálního původu, např. z lokálních topenišť nebo zemědělských podniků. Prachové částice však mohou mít i přírodní původ, a to v různých druzích pylů a rostlinných prachů. Zanedbatelné není ani množství prachu, který vzniká při obdělávání okolních zemědělských ploch. Velikost takových částic se pohybuje mezi 0,01–20 μm. Ve vnitřním prostředí se pak nejčastěji pevné částice uvolňují sprášením omítek a betonových stěrek a nevhodným větráním prostorů. Prach je nejvhodnějším substrátem pro spory plísní a bakterií, slouží jako vhodný úkryt hmyzu a především v kombinaci s vysokou relativní vlhkostí vzduchu způsobuje degradaci organického i anorganického materiálu. Prachové částice navíc vážou další organické látky, vyšší uhlovodíky, polycyklické aromatické uhlovodíky (PAH), aldehydy, organické kyseliny a jiné látky s významným dopadem na stav materiálů sbírkových předmětů.¹⁸

Znečištění vnitřního prostředí plynnými polutanty

Plynnými polutanty označujeme velké množství látek, které jsou přítomny v prostředí v plynném skupenství a způsobují kumulativní degradaci materiálů sbírkových předmětů. Plynné polutanty vytváří společně s dalšími faktory vnitřního prostředí vzájemně ovlivněný systém mechanismů poškozování všech kulturních památek. Vzhledem k tomu, že není možné jasně definovat vliv každého jednotlivého plynu na poškození materiálu, je zásadní k této problematice přistupovat komplexně a vycházet z průběžného monitorování a hodnocení co největšího množství parametrů mikroklimatu. V současné době je standardně věnována pozornost především účinkům ozonu, oxidům dusíku, oxidům síry a amoniaku, protože kombinací negativních účinků těchto látek je poškozováno největší množství materiálů. U anorganických materiálů dochází z důvodu koroze ke změnám barevnosti a plasticity povrchu. Jak ukazují výzkumy, u organických materiálů dochází především vlivem působení ozonu, oxidů dusíku a síry k významným změnám barevnosti, praskání materiálů, narušení celkové stability a pevnosti, textilních a papírových vazeb, křehnutí a rozpadání usně a degradaci barevných pigmentů.¹⁹

Preventivní konzervace

Preventivní konzervaci obecně označujeme soubor opatření, jejichž cílem je zpomalit degradaci materiálů sbírkových předmětů bez přímých zásahů do artefaktu. Zpravidla se jedná pri-

17 A. SELUCKÁ a kol., *Metodika*, s. 18.

18 Ludmila MAŠKOVÁ – Jiří SMOLÍK, *Prach v knihovně. Fórum pro konzervátory-restaurátory*, Brno 2013, s. 77–79.

19 Např. Terje GRØNTOFT – Octaviana MARINCAS, *Indoor air pollution impact on cultural heritage in an urban and a rural location in Romania: the National military museum in Bucharest and the Tismana monastery in Gorj County*, *Heritage Science* 73/6, 2018. Online: <https://doi.org/10.1186/s40494-018-0238-6>. Citováno ke dni 25. 11. 2019.

márně o nastavení vhodných parametrů mikroklimatu, ochranu před vnitřními i vnějšími degra-
dačními vlivy a zajištění kvalitních protipožárních a bezpečnostních opatření. Slezské zemské
muzeum má vypracovaný interní systém preventivní konzervace, který má své meze především
v obrovském množství uchovávaných předmětů a v jejich uložení v nevyhovujících objektech.
K takovým objektům patří i betonové sruby v Areálu čs. opevnění Hlučín-Darkovičky. Přesto
je možné nastavit celkovou strategii chování vnitřního prostředí tak, aby byly zabezpečeny požá-
davky pro exponování předmětů i pro jejich ochranu, aniž by tím významně utrpěla ekonomická
stabilita instituce. Díky tomuto výzkumu a výše prezentovanému monitorování je již nyní možné
postupně definovat problematická místa a následně řešit jejich nápravu. Především nastavení
vhodné regulace vnitřního prostředí dle sezónních mikroklimatických podmínek se ukazuje jako
významný činitel v udržení stabilního prostředí, ve kterém bude degradace materiálů značně zpom-
alena. K dalšímu snížení koncentrací látek znečišťujících ovzduší může vést zavedení vhodného
systému filtrace vzduchu, například nasazení speciálních filtrů na stávající odvlhčovače vzduchu.
Tato metoda bude v dalších etapách výzkumu testována. Předměty z organických materiálů,
jako je useň, textil, papír a dřevo, které se v těchto objektech nachází, jsou velmi citlivé nejen
vůči plynným polutantům, ale především vůči prudkým výkyvům relativní vlhkosti.²⁰ V případě
těchto objektů se jeví nejvhodnější využití systému řízené regulace vzduchu za použití pomalého
průběžného provětrávání vnitřních prostor pomocí proudění venkovního vzduchu skrze vhodné
filtry.²¹ Také tato metoda bude v následujících letech důkladně prověřena a otestována, aby mohla
konečná metodická doporučení v oblasti preventivní konzervace skutečně pomoci k lepší péči
o předměty kulturního dědictví.

Výzkum vlivu látek znečišťujících ovzduší na sbírkové předměty uvnitř bunkrů

Problematické pohraničního opevnění budovaného ve 30. letech 20. století byla věnována
značná badatelská pozornost, ta však zpravidla cílí zejména na technické parametry fortifikací
a obrazovou dokumentaci,²² případně na strategickou roli těchto objektů ve válečných plánech
Československa a Německa.²³ Sociální a ekonomické aspekty výstavby opevnění byly zatím po-
psány spíše rámcově v regionálně-historických publikacích, či v literatuře věnované dějinám
vojenských útvarů.²⁴ Komplexní zpracování této problematiky však doposud chybí. Proble-
matika využití vojenských objektů k expozičním a výstavním účelům s ohledem na specifické
mikroklimatické působení a materiálové zabezpečení instalovaných předmětů nebyla doposud
v České republice komplexně řešena. V domácích i zahraničních zdrojích je možné nalézt studie,
které se věnují konkrétním problémům, například ošetření kulturních památek vystavených pů-
sobení kritického klimatického prostředí, či problematice konzervace jednotlivých specifických
materiálů,²⁵ ovšem ucelený výzkum a zpracování metodiky péče o tyto objekty stále chybí.

20 Elin DAHLIN, *Preventive conservation strategies for organic objects in museums, historic buildings and archives*, in: R. Kozłowski (ed.), 5. EC Conference on Cultural Heritage Research, Krakov 2003, s. 57–60.

21 Nigel BLADES – May CASSAR – Tadj ORESCZYŃ – Ben CROXFORD, *Preventive conservation strategies for sustainable urban pollution control in museums*, in: Tradition and innovation: advances in conservation: contribu-
tions to the Melbourne Congress, London 2000, s. 24–28.

22 Např. Jan LAKOSIL – Tomáš SVOBODA, *Československé opevnění 1938*, Praha 2017.

23 Např. Piotr Maciej MAJEWSKI, *Bojovat, či ustoupit? Možnosti obrany Československa na podzim 1938*, Brno 2018.

24 Např. Patrik FALHAUER – Lubomír RYBENSKÝ, *Za linií. Prostor hraničářského pluku 4 – Část I. Kasárny*, Opava 2019.

25 Leonard HOBST – Yvona ZWETTLEROVÁ, *Betony vojenských opevnění*, Beton TKS 6, Praha 2003, s. 24–27.

Co se týká působení mikroklimatu na objekty muzejní i nemuzejní povahy, stanovení poměru I/O²⁶ na základě měření proběhlo v muzejních institucích a různých objektech měst v USA, Kanadě, Mexiku, Řecku, Francii a především Německu.²⁷ Další práce se zabývají i popisem materiálů vybavení místností, které přispívají k odstraňování přízemního ozonu a oxidů dusíku.²⁸ V roce 2011 byl ukončen projekt „Dry Deposition of Ozone to Built Environment Surfaces“,²⁹ který jako první poskytuje komplexní informace o vlivu materiálů na záchyt ozonu v místnostech. V případě suspendovaných prachových částic frakce PM₁₀ se problematikou poměru vnitřních a venkovních koncentrací zabývají především přírodovědecké fakulty veřejných vysokých škol,³⁰ ale obecně je informací o polutantech uvnitř vojenských památek v České republice velmi málo a ve vztahu k muzejní a památkové sféře minimum. Tento výzkum tedy primárně rozšiřuje znalosti a aplikace zahraničních výzkumů na zdejší podmínky vojenských opevnění s cílem uvést zjištěné souvislosti do praktických doporučení pro snížení koncentrací látek znečišťujících ovzduší ve vnitřních prostorech a tak i minimalizaci vlivu na sbírkové předměty, materiály vojenských opevnění a v neposlední řadě snížení zdravotních rizik pro pracovníky těchto objektů.

Závěr

Vzhledem ke skutečnosti, že většina předmětů prezentovaných nebo uchovávaných uvnitř betonových pevností je kovových, nebo kombinací kovů s jiným materiálem, je z hlediska preventivní konzervace zásadní věnovat pozornost koroznímu napadení. Díky standardním a zažitým postupům dnes dokážeme zajistit trvalou protikorozní ochranu celému spektru muzejních sbírkových předmětů, aniž by docházelo ke ztrátě jejich autenticity. Základním vstupním parametrem pro takovou ochranu je však včasná identifikace rizik a anomálií ve vnitřním prostředí, ve kterém se předměty dlouhodobě nachází. Jedná se především o korozní agresivitu konkrétního prostředí, která je přímo závislá na makroklimatickém namáhání daného místa a způsobu pronikání znečišťujících a korozivních látek z vnějšího prostředí do prostředí vnitřního. Jedná se nejen o teplotu vzduchu a relativní vlhkost vzduchu, ale především o kombinované znečištění plynnými polutanty i pevnými látkami.

Pokud je věnovaná dostatečná pozornost identifikaci všech rizik, které v daném prostředí mohou vznikat, je možné i v takto komplikovaném prostředí dlouhodobě deponovat a uchovávat předměty kulturního dědictví, aniž by to mělo významný vliv na jejich stav. Dosavadní měření ukazují poměrně velkou stabilitu vnitřního prostředí těchto stavebních památek i při minimálních technických zásazích zvnějšku. Dalším výzkumem budou verifikovány metody a postupy, díky kterým bude možné navrhnout kvalitní strategii preventivní konzervace pro obdobné objekty. Výsledků výzkumu pak bude možné využít především při přípravě nových výstav a expozic uvnitř jednotlivých objektů bývalého čs. opevnění z 2. světové války.

26 Indoor/Outdoor – poměr koncentrací zkoumaných látek ve vnitřním prostředí v porovnání s prostředím venkovním.

27 Charles J. WESCHLER, *Ozone in indoor environments: concentration and chemistry*, in: Indoor Air 2011, Copenhagen, Munksgaard International Publishers, s. 269–288.

28 Franco DE SANTIS – V. Di PALO – Ivo ALLEGRI, *Determination of some atmospheric pollutants inside a museum: Relationship with the concentration outside*, The Science of the Total Environment 127/3, 1992, s. 221–223.

29 Projekt byl řešen v rámci Center for Energy and Environmental Resources - University of Texas At Austin mezi lety 2007-2012.

30 Např. Martin BRANIŠ – Jan HOVORKA – Pavla ŘEZÁČOVÁ – Markéta DOMASOVÁ – Mihalis LAZARIDIS, *Effect of indoor and outdoor sources on particulate matter concentration in a naturally ventilated flat (URBAN-AEROSOL Project Prague)*, Indoor and Built Environment 14/2–3, 2005, s. 307–312.

Summary

Basic starting points of the methodology for monitoring the influence of air pollutants on collection objects deposited in fortified premises from World war II

This study presents scientific research aimed at monitoring the transfer of harmful substances from the atmosphere into the internal environment of museum depositories and exhibition spaces. The research is investigating the influence of these substances on the museum collection objects kept within The Hlučín-Darkovičky Czechoslovak Fortification Complex from World War II. This area was chosen not only for its specific location in terms of the topic researched, but mainly because of the possibility to conduct research directly in the individual fortress buildings. A number of studies have been published in the Czech Republic focused on monitoring of pollutants in the air and their impact on museum collection items, but none of them specifically focuses on the specific environment within the concrete structures of the former Czechoslovak fortification. Based on comprehensive measurements of external and internal concentrations of selected air pollutants, the existing conditions for long-term preservation of collection items will be evaluated and new prerequisites and methodological procedures for preventive conservation and protection of the collections inside the military fortified premises will be established.

MATERIÁLIE

Východní fronta Velké války očima záložního důstojníka. Válečná korespondence Ing. Emila Rybáře

Studii i edic věnovaných egodokumentům účastníků první světové války dnes již v českém prostředí najdeme celou řadu.¹ Většina se však zaměřuje na osobnosti velitelů, či naopak na řadové vojáky. V našem případě však jde o příslušníka technické inteligence, který byl do války povolán jako záložní důstojník. Boji tak procházel v pozici člověka s jistými privilegii, ale též výraznou odpovědností. Díky svému vzdělání a příslušnosti ke střední třídě disponoval určitým rozhledem, jakožto civilista se vymykal tradiční důstojnické kastě.² Z náznaků v jeho osobní korespondenci vyplývá, že šlo o člověka na svou dobu relativně zcestovalého, přinejmenším v rámci hranic tehdejší mnohonárodnostní monarchie.³ Jeho pohled na válečné události se tak nutně lišil od nazírání jak řadových vojáků, tak armádních profesionálů.

Po Emilu Rybářovi zůstal rozsáhlý soubor dopisů, které od srpna 1914 až do června následujícího roku zasilal své manželce Anně, toho času žijící v tehdy ještě samostatných Mariánských Horách u Moravské Ostravy,⁴ který na podzim 2016 získalo Slezské zemské muzeum. Jistou nevýhodou zvoleného pramene představuje neucelenost. Jak z korespondence vyplývá, ne všechny Rybářovy dopisy z fronty byly rodině doručeny. Taktéž postrádáme zpětnou vazbu, tedy listy, které důstojníkovi zasilali příbuzní a přátelé.

Nabízela by se možnost tematického členění této studie, upřednostňujeme však líčení chronologické. To lépe umožní sledovat postupný vývoj mentality a názorů pisatele tváří v tvář válečné realitě, stejně jako dění na frontách a proměny situace civilního obyvatelstva. Zaměříme se na pisatelovo vnímání vlastní situace a na jeho hodnocení vlastní armády i nepřítel. V komparaci s další literaturou a memoáry se pokusíme analyzovat nejdůležitější aspekty válečné „každodennosti“.

Hlavní aktér našeho příběhu se narodil 8. října 1879 jako syn chalupníka v Děhylově, v české vsi bíloveckého okresu v těsném sousedství tehdejších německých hranic. Jeho rodná ves přiléhala k jižní části Ratibořska, dnes označované jako Hlučínsko, jež byla po první světové válce připojena k Československu.⁵ Emil Rybář vyrůstal v době, kdy v regionu sílilo české i německé národní hnutí a prudce se rozvíjel spolkový život, stejně jako technická modernizace. Poněkud odlehlý Děhylov se na přelomu 19. a 20. století dočkal rozšíření cestní sítě, zřízení

- 1 První vzpomínkové publikace, byť notně determinované oficiální propagandou, vycházely již během války. Viz zejména Ondřej KYPR, *Na vojně v Karpatech a Haliči: Dojmy českého vojáka*, Pardubice 1917. Stěžejní mezi-válečnou edicí vzpomínek účastníků ozbrojeného konfliktu představuje řada *Domov za války* vydávaná Aloisem Žipkem v letech 1929–1931 v Praze. Z novějších publikací usilujících o analytické uchpení dané problematiky viz zejména Jiří HUTEČKA, *Muži proti ohni: motivace, morálka a mužnost českých vojáků Velké války 1914–1918*, Praha 2016; Vítězslav PRCHAL (ed.), *Mezi Martem a Memorií: prameny osobní povahy k vojenským dějinám 16. – 19. století*, Pardubice 2011.
- 2 István DEÁK, *Bayong nationalism: a social and political history of the Habsburg officer corps, 1848–1918*, New York 1990.
- 3 Analogickou analýzu chování intelektuála na frontě přináší též Anna PEŘINOVÁ, *Dopisy a deníky Ladislav Lábka, vojáka 35. pěšího pluku, v 1. světové válce*, in: V. Prchal(ed.), *Mezi Martem a Memorií*, s. 175–198.
- 4 Mariánské Hory byly přičleněny k Moravské Ostravě d 1. ledna 1924.
- 5 Srov. Vilém PLAČEK, *Pražáci aneb k osudům Hlučínska 1742–1960*, Hlučín 2000. Samotný Děhylov se roku 1929 stal jednou z obcí přivtělených k okresu Hlučín s cílem oslabit dominantní pozici německých politických stran v tomto okrese.

vodovodu a roku 1892 také jednotřídní obecné školy.⁶ Oproti tomu v oblasti spolkových a ekonomických aktivit zřejmě obec poněkud stagnovala, o jisté povznesení usilovali především absolventi opavského českého gymnázia zřízeného roku 1883. Není bez zajímavosti, že mezi kulturními činiteli v obci kronika uvádí hned na prvním místě důlního inženýra Josefa Rybáře z č. 57. Mezi žáky zdejší školy, kterým se později podařilo pokračovat ve studiu, je pak zmíněn i hrdina našeho příběh Emil Rybář, taktéž z čísla 57.

Rodinu Rybářových lze tedy patrně řadit k místním kulturním a patrně i ekonomickým elitám, bez finančního zázemí by její příslušník těžko mohl získat vysokoškolské vzdělání. Absence spolkové agendy nám bohužel neumožňuje podrobněji rekonstruovat Rybářovy sociální vazby.⁷ Stejně tak o jeho životě před rokem 1914 jsme informováni jen kuse ze zmínek v korespondenci.

Po vypuknutí války Emila Rybáře, tak jako mnoho dalších příslušníků technické inteligence, čekalo nasazení v poli na pozici záložního důstojníka. Jeho první dopis z fronty je datován 3. září 1914 a adresován manželce Anně do Mariánských Hor a je označen razítkem *Marschregiment 22*. Text zřejmě vznikl ve spěchu, jelikož postrádá oslovení. Hned na úvod si pisatel stěžuje na potíže plynoucí z častých přesunů charakteristických pro očáteční fázi bojů na východní frontě, k nimž patřilo i vážnoucí zásobování a korespondence: „*Piši sice ne tuze často, ale od Tebe nedostávám nyní vůbec nic. Ta pošta!*“ Rybář dále uvádí, že strávil většinu dne na pochodu (příčemž část trasy absolvoval v sedle) a oběd spolu se svými muži fasoval až v půl šesté v podvečer. Již předtím vojáci s povděkem přijali sklenici medu a lahev vína od jedné dárnky. „*Tedy aspoň částečně vynahradili, co jsme v noci za deště a zimy na svalách ztratili*“. Dopis tedy vcelku otevřeně popisuje strasti frontového nasazení. Důstojnická hodnost (snad spolu s benevolencí cenzorů dosud teprve přivykajících válečné realitě) umožňovala Rybářovi psát otevřeněji.

I v dalším textu z 6. září 1914 autor kritizuje vážnoucí korespondenční styk a s odvoláním na dřívější (nedochované) dopisy manželku znovu vyzývá k trpělivosti, pokud by delší dobu nedostala zprávy. „*Své listky píší také jen na zdařbůh, neboť nemám naděje, že bys je dostávala*“. Právě v časté frekvenci psaní dopisů, jejichž doručení bylo nejisté, lze spatřovat důvod jisté obsahové i stylistické chaotičnosti některých listů. Ten z 6. září však patří k obsáhlejším. Rybář zde uvádí, že se se svou jednotkou v posledních dnech účastnil bojů východně od Lvova. V jednom ze střetů zahynul jeho sluha: „*Padl po mém boku a všechno moje, co měl, musel jsem zůstat. [...] Mám nyní nového sluhu a spím v jeho mantlu, neb noci jsou dost chladné*“. V závěru autor poněkud květnatě píše: „*Z povzdálí hřmí děla, odehrává se další část tohoto světového dramatu. Dej Bůh, by brzy skončil. Pozdrav matce a všem*“.

V dopise z 10. září Rybář popsal situaci, kdy byl se svým oddílem již třetí den nasazen jako rezerva v terénu mezi rakousko-uherskými a dělostřeleckými bateriemi. Navzdory husté palbě nebyla jeho pozice zřejmě přímo ohrožena. Noční pokusy o přesunutí stanoviště blíže k ruským postavením končily nezdarem. O den později Rybář manželku optimisticky informoval: „*my jsme přece na volném, ale stálém postupu*“, a to i navzdory ruské přesile. „*Boj zuří jako ty vlny v příboji na moři, pakli si pamatuješ, jak jsme se za onoho vlnobití koupali v P. Rose*“.⁸ Na křídle byl nasazen „*mladoboleslavský pluk*“, zřejmě 36. pěší. Rybář dále vyzdvihl obětavost

6 Státní okresní archiv Opava (SokA Opava), Archiv obce Děhylov, Pamětní kniha obce, I. díl (1922–1933), s. 105–115.

7 Tamtéž, s. 119.

8 Portorose, dnes Portorož ve Slovinsku.

pracovníků polních kuchyní, kteří navzdory silné palbě zásobovali vojáky v první linii jídlem. Aní únava nebyla tak zlá: „*Aspoň dvě hodinky spaní člověka osvěží, zlé byly noci, kdy ani tolik toho nebylo*“.

Celkové vyznění listu vypovídá o jistém přivyknutí frontové realitě. Dalším důležitým rysem je, že Rybář kromě líčení svých vlastních prožitků věnuje více prostoru obdrženým zprávám z domova a také péči o zabezpečení rodiny. Informuje manželku o penězích, které jí dříve poslal (a dosud zřejmě nebyly doručeny) a avizuje peněžní zásilku odeslanou prostřednictvím přítele odcházejícího do lazaretu do Lvova. Dále Rybář stručně kalkuluje předpokládané rodinné příjmy a výdaje. Také informuje ženu, že jeho důstojnická gáze bude nadále zasilána přímo jí. Připojuje instrukce, kam se obrátit, pokud by peníze nepřišly. Zdánlivě marginální je instrukce, že písemnou urgenci za proplacení gáže má manželka podepsat jako „*Anna Rybář*“. Užití české koncovky v úředním dopise psaném chotí rakousko-uherského důstojníka mohlo dle dobových konvencí působit nepatřičně.⁹

List ze 13. září se dotýká blíže nespecifikovaných rodinných rozepří. Rybář jej zřejmě psal v době, kdy se boje poněkud uklidnily a vznikl tak prostor pro řešení osobních záležitostí. „*Takový útok do zad jsem neočekával. Přidružil se on k těm, které zde denně zažíváme a co nás více rozčiluje, nežli ztráty přímo od nepřítele utržené – je to ze všech stran vyskaující zrada vlastních obyvatelů*“. Z této zobecňující formulace můžeme vyvodit, že i někteří Rybářovi spolubojovníci prožívali obdobnou frustraci v podmínkách, kdy nemohli spravovat své soukromé záležitosti v domovině. Ač je dopis adresován manželce, Rybář zřejmě počítal s tím, že jej budou číst i další osoby, soudě dle formulace „*doporučuji Vám a Vaši paní máti*“. Mohlo se snad jednat o sourozence manželky. Spor se patrně týkal finančních záležitostí, v nichž rodina nejspíše projevila Rybářovi nedůvěru. Z nejasných formulací vyplývá podezření rodiny, že snad Rybář zatajil část svého důstojnického příjmu.

Další dopis z 22. září byl po odmlce odeslán od 3. pochodové roty 30. pěšího pluku¹⁰ a obsahoval především instrukce manželce ohledně způsobu posílání balíků polní poštou na novou adresu. Rybář urgoval zaslání bot a oděvů jako náhrady za věci, o které přšel při smrti sluhy. K předchozímu sporu se již v textu nevracel. O dva dny později ženu pro jistotu znovu informoval o svém novém služebním zařazení a adrese. List z posledního zářiového dne se ještě vrací k finančním sporům v rodině. Rybář zde vysvětluje, že nemohl domů poslat větší obnos najednou. Důvody však odmítl líčit korespondenčně, naznačil však, že jde o důsledek administrativních zmatků v armádě. K dopisu připojil 750 korun s doporučením, aby byly uloženy v Živnobance.¹¹ Post scriptum doplnil, že teprve nyní dostal dopisy z domova z 28. srpna a 16. září.

Třetího října Rybář děkoval manželce za zaslání boty, které obdržel právě před zahájením dalšího postupu. Poslední dny strávil se svými muži „odpočinkem“, který ovšem spočíval v po-

9 Důsledné lpění na užívání němčiny v důstojnickém prostředí dokládá řada kauz z přelomu 19. a 20. století. K nejobskurnějším patří údajný případ záložního poručíka pěšího pluku č. 54 v Olomouci, který v únoru 1888 při podpisu jakéhosi formuláře připojil za své jméno zkratku „*jun*“, tedy junior. Nadřazený však text chybně četl jako „*Jan*“ a dotyčného důstojníka pokáral za užití české formy křestního jména. Věc byla tím absurdnější, že „*provinilec*“ se ve skutečnosti jmenoval Josef. Český tisk kauzu komentoval se značnou nevolí tím spíše, že 54. pluk byl útvarem s převahou českého mužstva a dokonce s českým plukovním heslem. Ondřej KOLÁŘ – Adam CABIŠ – Karel PODOLSKÝ, „*Držte se, Hanáci! Cesta olomouckého pluku první světovou válkou*, Olomouc 2012, s. 39.

10 Šlo o haličský pěší pluk „Schroeder“ tvořený z více než 50 % Rusíny.

11 Živnobanka patřila k nejvýznamnějším českým finančním ústavům té doby. V roce 1916 byli její vedoucí představitelé zatčeni pro podezření ze sabotáže válečných půjček. Karel PICHLÍK, *Sabotáž válečných půjček a česká politika 1914-1915*, Československý časopis historický 65, 1967, s. 561–57; Ivan ŠEDIVÝ, *Češi, české země a velká válka*, Praha 2014, s. 236–237.

měrně intenzivní hlídkové službě v týlu. Sám Rybář dvakrát notně promrzl během noční polní stráže („feldvache“). Autor v listě rekapituloval obsah balíku z domova, patrně pro ověření, zda nic nebylo odcizeno. Zvláště jej potěšilo zaslání staršího čísla časopisu *Nový lid* a jakéhosi berlínského časopisu. Žádal manželku, aby mu zajistila předplatné *Nového lidu*.¹² Znovu připomněl, že zaslal domů obnos 750 korun, a opakovaně si stěžoval na zmatky v proplácení gáže: „Vzal jsem si na to sám zálohu, t. j. voršus, jelikož už jsem toho nepořádku syt. Ať si dělají páni nahoře, co chtějí, ať mě třeba zavřou“.

Další list je datován 11. října a zjevně psán v hektických podmínkách probíhající ofenzivy, jež se podle Rybáře navzdory nepříznivému počasí rozvíjela slibně. Autor si stěžoval na slabého koně („mizernou herku“), vážnou poštu a zásobovací obtíže. „Nemáme kde co koupit. Byli zde všude Rusové a vyjedli, kde co bylo. Ale jinak si počínají celkem dosti kavalírsky“.

V dopise z 15. října si Rybář stěžoval, že již tři týdny nedostal z domova žádnou poštu. Příčinu spatřoval v množství bahna, které omezovalo průchodnost cest. „Toneme vůbec v moři bláta. Kdo neviděl, nevěřil by. Trpí tím člověk i zvíře. Každých skorem 50 kroků leží u cesty padlý kůň“. Sám Rybář jako praporečník trávil celé dny v sedle. K situaci na frontě se vyjadřoval optimisticky, nepřítel byl na ústupu. Přesto předpokládal, že v Moravské Ostravě a Mariánských Horách bude v této době jistě řada raněných rekonvalescentů. Pisatel se dále věnoval i finančním záležitostem – netušil totiž, zda peníze zasláné 30. září byly doručeny. Taktéž peníze, které před měsícem poslal prostřednictvím spolubojovníka vracejícího se z fronty, dosud zřejmě nedorazily. „Bud' zůstal ve Lvově v nemocnici a byl zajat anebo je někde v Uhrách a zklamal moji důvěru [...] a peníze si podržel. Tenkrát však byly velmi zlé časy, člověk nevěděl, jakým způsobem peníze poslat, aby bezpečně došly“. U sebe si Rybář částku nechat nechtěl z obav, že brzy padne či bude zajat. Autor dopisu se opět okrajově dotkl rodinných problémů, dle neurčité nářky matce (neznámo zda Rybářově, či manželčině) hrozilo vystěhování.

V listu psaném postupně ve dnech 17. – 23. října Rybář informoval, že poslední dopis od manželky obdržel 1. října u Gorlice, což nám umožňuje upřesnit lokalizaci jeho útvaru v té době. Posteskl si také, že poslední balík z dobova neobsahoval obuv ani teplé prádlo. Zopakoval zprávu o zasláních penězích a zmínil se o zranění čtyř důstojníků a poddůstojníků setniny. Situaci na frontě tentokrát již nehodnotil příliš optimisticky, útoky proti dobře opevněným ruským pozicím nepřinášely úspěch. Rakousko-uherské zákopy vojáky chránily před palbou z pušek, ne však roti dělostřelbě. „Doposud mě matka Boží uchránila před všelikým úrazem. [...] Případá mi to již jako v těch kronikách o těch vojnách, moru, hladu“. Apokalyptický ráz potvrdilo i údajné nedávné spatření komety.

Padlí byli pochováni do děr od granátů. Vojáky mimo nepřátelské palby trápily i vši. Zásbování naopak fungovalo výjimečně dobře, menáž (byť zpravidla studená) byla oproti zvyklostem donášena vojákům přímo do první linie. Ve dnech, kdy Rybář dopis psal, musel několikrát změnit útočiště. S několika důstojníky našel azyl v jakési chatrči, která však byla záhy zasažena šrapnelem. Rybář se svými druhy vyvázli bez zranění a rozhodli se v domě zůstat s předpokladem, že Rusové nebudou pálit vícekrát na již zasažený cíl.

Po tomto listu následuje proluka do 28. října, kdy si Rybář stěžoval, že již měsíc nemá zprávy z domova. Dostal se mu do rukou *Ostrauer Morgenzeitung* z 12. října, kde v textu našel jakési známé jméno. Podrobnosti neuvedl, patrně předpokládal, že adresátka dopisu je s kontextem obeznámena. Polní pošta toho času nepřijímala nové zásilky k odeslání, proto Rybář

12 Časopis s podtitulem *List pro vzdělávání lidu* vycházel od roku 1909 v Brně a navazoval na starší *Ruch* vydávaný od roku 1903.

před pár dny poslal domů zprávu prostřednictvím příslušníka landwehru,¹³ který měl list předat nadřízenému v Přemyšlu. Další vzkaz rodině Rybář poslal rovněž přes Přemyšl po zraněném důstojníkovi. Psal také Josefovi, zřejmě bratrovi. Vyjádřil obavy o zdraví tchyně, o jejímž onemocnění mu manželka před časem psala. Reagoval také na zprávy o chystaných odvozech do landsturmů, jež ironicky komentoval: „*Pěkné vyhlídky na konec vojny!*“ Se svým útvarem Rybář ležel obsazených ruských zákopech. V krytu, který obýval, našel dobrá kamna a také lahvičku inkoustu, který užíval k psaní dopisů. Z osmi důstojníků a poddůstojníků setniny zůstal pouze on a dva další nezranění. „*Zdá se, že mne pouze něčí modlitby chránily doposud od vážnějšího úrazu.*“

Třicátého října se Rybář omlouval, že nemá čas odpovídat na všechny dopisy. Z domova obdržel vyznění od zaměstnavatele, že mu bude po dobu války vyplácena gáže bez tantiém. V posledních dnech dostal také několik listů od přátel z Děhylova. Naopak přestaly chodit dopisy od jistého Hartmana, což Rybáře poněkud překvapilo. Na autora dopisu zřejmě doléhalo fyzické i psychické vyčerpání. Silně jej znepokojovaly kolující zprávy, že armáda má přes zimu zůstat zakopána na stávajících pozicích.

V dopise z počátku listopadu si Rybář chválí ubytování v obsazeném zákopovém krytu pro ruské důstojníky. Vojáci se smiřovali s přezimováním, ostatně „*my k útoku nemáme chuti, [...] jest nás beztoho už necelá polovička.*“ V dané situaci se setrvání v kvalitních zákopech jevílo jako přijatelná alternativa. Pár dní předtím proběhlo očkování proti choleře. Jak moc vojsko trápily nemoci, Rybář neuvádí, opakovaně však zmiňuje značné ztráty důstojníků. „*U jedné naší setniny zůstal pouze šikovatel jako komandant a u jiné pouze kapál.*“ Mužstvo vkládalo naděje ve výsledek ofenzivy u Dněstru. Rybář se opětovně zajímal, je-li v Mariánských Horách zřízen lazaret, a chtěl vědět i nejmenší podrobnosti z domova. „*Přál bych si ovšem toužebně navrátit se co nejdříve.*“

Následující datovaný dopis pochází až z 27. listopadu. Rybář v něm vyjadřuje zármutek nad zprávou o úmrtí známého z Prahy, označeného v textu pouze zkratkou Haš. „*Konečně co značí jeden život lidský v této tragedii?*“ Pisatel důrazně nabádal manželku, aby mu v dopisech alespoň naznačila podrobnosti o „*velikém převratu*“, který se dle jejích posledních zpráv doma udál. Zda jde o rodinné záležitosti, nebo o obecnější důsledky probíhající militarizace společnosti na Ostravsku, z listu bohužel nevyplývá.¹⁴

K poslednímu vývoji na frontě se autor stavěl optimisticky, a to i navzdory dvojnásobné přesile Rusů postupně přebírajících iniciativu: „*Naše situace je velmi dobrá. Klademe nepříteli huževnatý odpor, takže jej skutečně účinně na postupu zdržujeme.*“ Že ještě před pár týdny postupovali Rakušané, Rybář nezmínil. Neuvědomoval si zvrát na frontách, kde se situace v závěru roku nevyvíjela příliš příznivě, nebo nechtěl znepokojoovat adresátku? V závěru krátkého psaní pak manželku instruoval, jak nejlépe posílat potraviny a oděvy poľní poštu.

13 Rakousko-uherské ozbrojené síly zahrnovaly kromě armády také domobranu (*Landsturm*) a zeměbranu (*Landwehr*).

14 Průmyslová oblast Ostravska a Těšínska byla po obklíčení Přemyšlu počátkem listopadu ohrožena ruskou ofenzivou. Do Těšína se přesunul rakousko-uherský generální štáb a do Moravské Ostravy vojenské velitelství z Krakova. Již 4. listopadu 1914 bylo na Ostravsku vyhlášeno stanné právo a 23. listopadu zde došlo k vůbec první politicky motivované popravě v českých zemích za první světové války. Tvrdá represivní opatření prosazovaná zejména generálem Ludwigem Matuschkou postupně pominula až ve druhé polovině roku 1915, kdy hrozba ruského vpádu pominula. Emil HÁJEK, *Ostravsko za války: krvavý Matuschka; boje o Těšínsko*, Kunčičky 1930; Ondřej KOLÁŘ – Tomáš RUSEK, *Kauza Langhammer - problematice politické perzekuce na Těšínsku za I. světové války*. Online: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/kauza-langhammer-k-problematice-politicke-perzekuce-na-tesinsku-za-i-svetove-valky>. Citováno ke dni 7. 12. 2016.

Příští dopis, který Anna Rybářová obdržela, vznikl až o měsíc později, 26. prosince. Hned v úvodu si autor stěžuje: „*Koledu nám někde cestou snad ztratili, zato jsme měli „štědrý“ večer – na ruské kule a granáty*“. Zatímco na západní frontě došlo přes vánoční svátky na řadě míst k přerušení bojů, převážně pravoslavní ruští vojáci cit rakousko-uherských protivníků pro vánoční atmosféru nesdíleli.¹⁵ K depresi z nuceného trávení Vánoc v odloučení od rodiny se v Rybářově případě přidalo ještě onemocnění chřipkou. „*Vůbec mohu říci otevřeně, že už nám všem ta vojna jde na nervy*“.

Osmadvacátého prosince Rybář napsal hned dva listy, z nichž stručnější byl adresován jistěmu Balášovi z Mariánských Hor, který prostřednictvím Rybářovy ženy žádal o informace z fronty. Dopis se opět dotýká dojmů z vánočních dní: „*Baťuška nám musel mermomocí zkazit svátky a i nyní doráží na nás jako lýtý medvěd zkrvácenými prackami*“. Ruští vojáci prý používali tříštivé střely dum-dum, „*hlásaje tak svoji vyspělou východní kulturu*“.¹⁶ Text je oproti dřívějším Rybářových dopisům manželce celkově kritičtější k nepříteli a více prodechnutý patriotickými frázemi, dost možná jde o určitou úlitbu oficiální propagandě s ohledem na postavení a názory adresáta.

V listu ze stejného dne Rybář děkoval manželce za zasloupanou čokoládu a poštovní známky, které ale byly vesměs doručeny v nepoužitelném stavu. I čokoláda byla notně rozmočená. Autor si proto přál, aby mu z domova podobné komodity již nezasílali. „*Je za to škoda peněz*“. Jako užitečnější se ukázala zásilka sardinek a masti proti všim zasláná přáteli či příbuznými z Děhylova. Obecně se prý často stávalo, že pokud doručovatelé na frontě ihned nezastihli adresáta, neposílali zásilky zpět, nýbrž je rozdávali mužstvu či si je sami přivlastňovali. Rybář očekával převelení, i z toho důvodu tedy manželce radil prozatím nic nezasílat. Jeho prapor oslabený intenzivními boji (III. prapor pěšího pluku 30) měl být rozpuštěn a prořídlé mužstvo rozděleno mezi zbylé dva prapory pluku.

„*Říká se, že Rus chce do svých vánoc být s námi hotov, příliš mu sad Turek leze za kůží*“. Předchozího dne došlo k ruskému útoku, při němž „*padl jeden dekorovaný setník od Jägerů (Hptm. Schindler)*“.¹⁷ I tentokrát autor připomíná střely dum-dum a označuje Rusy za barbary. Zajetí carští vojáci se zpravidla tvářili jako „*nevinná děťátka*“, v reakci na dotazy ohledně zakázané munice se prý „*poťouchle usmívají*“. Chování Rusů ilustroval případem carského nadporučíka, jehož v bojích u Leszczyny odváděl do zajetí. Nepřátelský důstojník se mu vytrhl a dal se do běhu – ovšem ne zpět ke svým, nýbrž do týlu rakousko-uherských jednotek.¹⁸

15 Ze západní fronty jsou doloženy případy lokálních příměrů během vánočních svátků, zejména v prvním válečném roce. Není bez zajímavosti, že k „bratření s nepřítelem“ bývali náchylnější Němci a Britové, zatímco Francouzi, jejichž vlast byla boji bezprostředně ohrožena, se vyznačovali rezervovanějším přístupem. Srov. Richard VAN EMDEN, *Meeting the enemy: the human face of the Great War*, London 2013; Thomas WEBER, *Hitlerova první válka*, Praha 2009.

16 Údajné užívání těchto tříštivých střel vytýkala propaganda Centrálních mocností zejména britské armádě. Často nadsazené zprávy o údajných válečných zločinech a užívání „nehumánních“ zbraní patřily k rozšířeným fenoménům prvních válečných měsíců, než byly tradiční předstvy o „čestném“ způsobu boje vytlačeny realitou industrializovaného zabíjení. Srov. R. VAN EMDEN, *Meeting the enemy*, s. 33–38.

17 Označení Jäger se vztahuje k tzv. myslivcům, elitním střeleckým útvarům.

18 Nové výzkumy zaměřené na chování vojáků ve válce poukazují na psychologický aspekt bojových situací, kdy se ústřední motivací stává přežití, take zajetí se pro vojáky stává relativně přijatelným východiskem. Dalším souvisejícím fenoménem je určitá bojová zuřivost, která zpravidla opadá až několik desítek minut po skončení boje. V daném afektu jsou mnozí vojáci náchylni fyzicky útočit i na vzdávající se protivníky. S vědomím tohoto rizika se proto mnozí zajatci snažili co nejrychleji dostat dále za frontu, případně se zavděčit svým věznilům tím, že jim nabízelí věčné dary nebo pomoc s ošetřováním raněných apod. Uvádá se, že až osm hodin od okamžiku zajetí existuje zvýšené riziko, že bude zajatec zabit, ať již v afektu, nebo v důsledku logistických problémů (nedostatek

Později Rybářovi vysvětlil, že Rusové prý mají příkaz střílet na vlastní spolubojovníky, jimž akutně hrozí zajetí. Dále Rybář vyzdvihl kvality ruského dělostřelectva, které však na daném úseku fronty našťetší nebylo příliš početné.¹⁹

Z nejasné zmínky vyplývá, že se na Rybářovu rodinu obrátil jeho bývalý spolubojovník, který byl po zranění převezen do týlu, a snažil se domoci finanční podpory. Obdobnou zkušenost již prý Anna Rybářová dříve zažila s jakýmsi Židem. Rybář se v dopise ještě vrátil k případu poddůstojníka, po němž na podzim posílal peníze. Ten byl patrně zajat ve Lvovské nemocnici. Mimo to pisatel rozmlouval manželce úmysl opustit Ostravsko, zřejmě motivovaný obavami z ruské ofenzivy. „*Především šetři a strádej, neb nevíme ještě, jaké časy přijdou*“.

Text odkrývá i další Rybářovy osobní kontakty. Dozvídáme se, že psal jistému Justovi do Bosny a že obdržel poděkování za kondolenci od Milky Hašounkové, pravděpodobně vdovy po výše zmíněném „panu Haš.“. Z dopisu od matky se Rybář dozvěděl, že jakýsi Kubečka byl prozatím uchráněn vojenské služby. Mimořádně zajímavá je následující pasáž: „*Šrámek má zas jinou nepříjemnou aféru (ten závodní u Larische je internován snad pro podezření z vyzvědačství...) Pravda a spravedlnost přec ještě vycházejí na jevo*“. Zmíněného Šrámka spolu s Tvarůzkem a Hrubým Rybář považuje za „*původce onoho neblahého matčina procesu*“. O jaký proces šlo, nevíme, pozornost však zasluhuje zmínka o vyzvědačství. Na přelomu let 1914 a 1915 totiž došlo k poměrně rozsáhlému vyšetřování českých důlních inženýrů a předáků na dolech hraběte Larisch-Mönicha na Karvinsku. K perlustrovaným patřil i jistý ing. Šrámek.²⁰

Rybář vyjádřil jisté zadostiučinění, že „*očistná doba*“ války postihla i jeho někdejší protivníky. V závěru dopisu pak avizoval svůj záměr požádat o dovolenou na zotavenou po prodělaném onemocnění.

První list v novém roce Rybář napsal 2. ledna, zjevně v rychlosti. Zmínil se, že ruské pozice jsou místy jen sto kroků od rakousko-uherských zákopů. Znovu připomněl rozdělení III. praporu, ostatně jako adresa odesílatele je již uveden I. prapor 30. pluku. O den později se Rybář rozepsal více. Ocenil charitativní akci, kterou jeho manželka s dalšími dámami o Vánocích nachystala pro raněné v jednom z lazaretů na Ostravsku. Potěšilo jej setkání s důstojníkem, který se před pár dny vrátil z léčení z Moravské Ostravy a líčil Rybářovi spoustu novinek z jeho rodného kraje. Nedávno také od jistého Lendla obdržel zprávy o osudech několika kolegů ze zaměstnání.

Autor si postěžoval na váznoucí zásobování. Již po šest týdnů téměř nejedl maso, živil se hlavně mlékem a kakaem. Jeho optimismus oslabovala početní převaha nepřítele. „*Počítám Rusy, kolik je jich doposud zajato, co to však všechno je platno, když jich je jako červených myší všude plno*“.

Pátého ledna Rybář manželku varoval před vzpomínáním a lamentováním nad osudem, což pouze podlamuje zdraví. O dva dny později se podívoval, že jeho žena již delší dobu neobdržela poštu. Psal prý lístky denně. Velké množství poštovních zásilek údajně uvázlo v Krakově ohro-

strážního personálu či ubytovacích kapacit ro zajatce, rychlé přesuny jednotek atd. Srov. Dalibor VÁCHA, *Život v legiích. Českoslovenští dobrovolci na Rusi 1914–1918*, Diplomová práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Historický ústav filozofické fakulty, České Budějovice 2011, s. 69–76.

19 I další doboví pozorovatelé vysoko hodnotili kvality carského dělostřelectva, které získalo cenné zkušenosti v rusko-japonské válce v letech 1904–1905. Alois BUCHTA, *Jak jsem sloužil za císaře a objel celý svět*. Nedatováno. Online: <http://www.militaria.cz/cz/clanky/valky-a-valecnici/jak-jsem-slouzil-za-cisare-a-objel-cely-svet.html>. Citováno ke dni 7. 12. 2016.

20 Zemský archiv v Opavě (ZA v Opavě), Policejní ředitelství Moravská Ostrava (PŘMO), kart. 155.

ženém ruskou ofenzivou.²¹ Jelikož Rybář již nějaký čas nedostal žádné balíky s potravinami, sluha Kyrilo i velitel praporu se s ním dělili o obsah svých zásilek i o peníze. Manželku nabádal, aby za svou činnost (zřejmě charitativní) neočekávala vděk, ušetří si tak zklamání. Jinak z velké části opakoval starší údaje.

Následují dopisy z 9. a 10. ledna. Zatímco první je stručný a banální, druhý nám poskytuje mnohem více informací. Rybář v úvodu manželce poděkoval za gratulaci, zřejmě k povýšení na nadporučíka. Poněkud jízlivě dodal: „*Přec ti zdravý rozum může dát, že se tím na mé situaci pranic nezmění a že koule i granáty nedělají rozdíl*“. Současně ovšem přiznal, že sám o Vánocích provokativně napsal dopisy podepsané s novou hodností několika svým dřívějším sokům v osobním životě. Dále se pisatel až filozoficky zamyslel nad příčinami své sílící pověřivosti. Ta částečně plynula již z jeho staršího zájmu o okultismus, v době války však dostala nový impulz. Mezi vojáky se rozšířil zvyk nevyslovovat nahlas optimistické myšlenky, aby tím štěstí nezakřikli. Rybář v té souvislosti připomněl prosincový případ, kdy byla chatrč obývaná důstojníky zasažena granátem. Stalo se tak pár minut po výroku jednoho z obyvatelů, že jejich pozici ruští dělostřelečtí pozorovatelé jistě nemohou odhalit.

Autora listu v poslední době rozčilily články v novinách obsáhle se věnující módě, což mu tváří v tvář válečné realitě připadalo jako směšně marginální téma. Kritizoval také trvající problémy s proplácením gáze. Starosti Rybářovi činila také péče o jeho koně v zimním období. Důstojníci již měsíc pobývali v přední linii a koně, pro něž navíc nebyl dostatek ovsu, nechávali ustájené v zázemí. U zahálějících a hladovějících zvířat se začaly projevat různé choroby. Od původního úmyslu žádat o zdravotní dovolenou Rybář upustil s odůvodněním, že jeho vojáci trpí obdobnými potížemi, takže by bylo nemorální žádat o výhody. Dále měl obavu, kdo by se v době jeho nepřítomnosti staral o koně. V závěru nabádal manželku, aby se otužovala a šetřila své síly. Posteskl si také nad horší kvalitou uherských cigaret, které fasoval.

V dopise ze 17. ledna Rybář reagoval na obdržení lístek z lazaretu, kde jeho žena vypomáhala. Boje v té době již trvaly bez přestávky od 3. prosince. „*Neznáme rozdíl mezi svátkem a pátkem*“. Rybář připustil, že posední dobou pocítuje značnou nervozitu a popudlivost. Vojáci fasovali bílé maskovací pláště pro zimní období. Bohoslužby u útvaru sloužil řeckokatolický polní kurát, nepočtení římskí katolíci u pluku svého duchovního neměli. Rybáře zaskočilo, že se řeckokatolíčtí něžní mohou ženit, jinak však byl s duchovní službou u útvaru spokojen, byť intenzita bohoslužeb byla zřejmě dosti nízká. „*Nejdojemněji na mne působila mše (předposlední), již jsme měli 12. října 1914 ve Slivnici*“. Místní název sám autor či cenzor přeškrtl, nejspíše kvůli požadavku na utajení pohybů pluku. „*Romntická scenerie, představ si dosti strmé návrší, na jehož úbočí zřízen polní oltář. [...] Osmahlé tváře našich statečných vojinů, kteří skorem vesměs štkají, když jim kněz v jejich jazyku káže, že Bůh i císař velí, aby statečně a bez reptání snášeli pro císaře a vlast „cholod i holod“, aby vytrvali v útrapách, na jejichž konci jim kyne blažené žití v kruhu jejich rodin*“. Obřad musel v Rybářovi zanechat hluboký dojem, když se k němu vrátil ještě po čtvrt roce.

Pisatel rovněž vyjádřil obdiv k místnímu obyvatelstvu, které snášelo válečné útrapy vzdor obětem. Připomněl nedávný případ, kdy ruská kanonáda zabila ženu s dítětem v obci za frontou. Nepřímé kritice podrobil pokusy některých místních obohatit se na úkor vojáků prodejem různých falešných přípravků proti všim apod.²² Dále Rybář zmínil nedávné setkání s muži ze své bývalé setniny, které potkal při pořizování skic zákopové linie. Radost za setkání však

21 Krakov byl během zimy 1914–1915 obléhán, dobýt jej se však carskému vojsku nepodařilo.

22 Podobné jevy dokládá i O. KYPR, *Na vojně*.

záhy zkazil ruský dělostřelecký přepad. Z dikce textu ovšem zřetelně vyplývá, že i po přeložení a povýšení autor cítil silnou sounáležitost s bývalými spolubojovníky coby členy jistého „primárního společenství“.²³

Sám autor dopisu pozoruje jistou proměnu svého náhledu na válku a sžívání se s frontovou realitou: „Z určitých esthetických důvodů jsem se nerad patřil na mrtvolky cizích lidí, když to nemuselo být, tedy raději jsem se vyhnul. Nyní člověk více se na to dívá jako lékař, na člověka jako schránku masa, krve a kostí“.

Ženu Rybář instruoval, že na obálky dopisů má uvádět pouze zkratku hodnosti adresáta a pluk onačovat jen číslem, „neboť je nový rozkaz, aby adresy byly pro nevojáky co nejméně přístupné“. Radil také dávat pozor na záměnu čísla pluku s číslem poštovní. Nechal pozdravovat jistéh Tůmu, jehož měl patrně v lásce, protože „vždy připomíná mého nebožtíka tatíčka“. Pozdravy Rybářově manželce údajně vzkazoval také důstojnický sluha Kyrilo, který ji požádal o opečení hodinek a kapesního nože. „Ať má kluk radost, neb zde to nide koupit nedostanu“. Oba artefakty měla Rybářová zabalit do vaty opatřené z lazaretu. Rybář žádal také o baterie do kapesní svítilny. „Máme je sice fasovat, ale ono to přec jen tak neklape“.

Jednadvacátého ledna Rybář psal domů o předchozím dopise, který dle jeho mínění mohl být zabaven cenzorem. Oč se konkrétně jednalo, zůstává otázkou. Pisatel si pochvaloval, že mu pošta přichází pravidelně, měl vša dojem, že naopak jeho listy domů jsou doručovány problematicky. Děkoval za cigarety značky *Dames*, ale doporučil příště poslat raději levnější *Memphis*. Dotazoval se na osud jistého Moritzkého, jenž dle některých zpráv padl. K vlastní situaci ironicky podotkl: „Přísný rozkaz, že se nesmí nic psát o operativních věcech, takže člověk pomalu se bojí napsat, že jsme měli v dekunkách [zemních krytech] vodu. Jsme nyní vždy dva dni v první linii a dva dni ve druhé“.

K situaci Moritzkého (či Moritského), zřejmě bývalého kolegy, se Rybář vrátil o tři dny později, když se zprávy o smrti jmenovaného potvrdily: „Žel mi Morického, je ho věru škoda, byl to velmi dobrý odborník – snad jediný, jenž nespolehal pouze na teorii. Jeho ubohá žena!“ V závěru krátkého listu se Rybář podivil nad zprávami z domova o „malichernosti“ některých známých. Jeho recept na léčbu tohoto neduhu byl prostý: „Třeba by bylo, aby jich co nejvíce přišlo – na pár dní aspoň – do prvních linií, na očištné pole, kde je nejvyšší mocí – smrt“.

V krátkém dopise z 26. ledna autor v krátkosti poděkoval za zásilky z domova, mezi nimiž byly i fotografie a noviny. Část potravin cestou shnila. Situaci na frontě Rybář glosoval jedinou poznámkou: „Sněhu nad kolena“. Lze předpokládat, že počasí mělo za následek utlumení bojových operací.

Dne 2. února si Rybář pochvaloval dobře fungující služby poštovní. Manželku, která patrně ve svých zprávách projevila jistou skleslost, nabádal: „Ve vojně člověk musí být ve službě bezohledným. [...] Pamatuj si dále, že uznání dojde jen ten, jenž se dovede uplatnit“. List byl psán v rychlosti, aby ho autor stihl včas předat poště. Následujícího dne Rybář napsal hned dva dopisy. V prvním děkoval za hodinky a nůž pro sluhu. Hodinky po doručení nefungovaly a bylo nutno je opravit. Nůž si Rybář nechal u sebe a sluhovi, který prý měl tendenci ztrácet věci, prozatím věnoval svůj starý nůž. Dále autor vyličil nedávné setkání s kavaleristy pardubického pluku²⁴ během hlídky. Vojáci se svou chatrnou němčinou nedokázali s důstojníkem domluvit

23 Výzmy z prostředí západní fronty dokládají silné osobní vazby a loajalitu zejména na úrovni družstev a čet, která v praxi převyšovala nad deklarovanou loajalitou vůči pluku. T. WEBER, *Hitlerova první válka*.

24 Šlo pravděpodobně o dragounský pluk č. 8, nesoucí čestné pojmenování podle vojevůdce 17. století a reformátora habsburské armády Raimunda Montecuccolih. Útvar vznikl již roku 1619 v Toskánsku, v předvečer první světové války sídlil v Pardubicích a jeho plukovní řečí byla čeština. Do povědomí české veřejnosti se pluk zapsal v listo-

a odmítali jej pustit dále do přední linie. Napětí se uvolnilo až poté, co se Rybář dragounů žer-tem česky zeptal, „*zač je v Pardubicích perník*“.

Druhý Rybářům dopis ze 3. února byl adresován matce. Autor přál brzké uzdravení nemocnému švagrovi a vyřizoval pozdravy známým. Postěžoval si na tuhé mrazy, „*Moskalové*“ se nedávno stáhli z dostřelu rakousko-uherské artillerie. Jinak fronta stagnovala.

Následující dochovaný list pochází z 18. února a Rybář v něm řeší především finanční záležitosti rodiny. Údaje o osobách a institucích, jimž bylo třeba platit účty, jsou bez znalosti kontextu prakticky nevyhovující. Ohledně stravování, limitovaného přidělovým systémem,²⁵ pisatel manželce radil: „*Mořské ryby nejsou zlé, jsou-li dobře připraveny. Věnuj jim povinnou péči, neb jiného asi brzy nebude*“. Poměry u útvaru byly neradostné, před pár dny padl Rybářův nadřízený. „*Mám nyní již 8. šefa od počátku vojny*“. Většina štábních důstojníků zahynula či byla zraněna, dva skončili v blázinci.

O dva dny později si Rybář připomněl „*významný den*“ se vzpomínkou na dobu před čtyřmi lety. Lze se jen domýšlet, že se nejspíše jednalo o jakési rodinné výročí. Počasí na frontě bylo poslední dobou blátivé. Rybář se měl z neuvedených důvodů na dva týdny vzdálit od pluku, prosil proto ženu, aby na uvedenou dobu přerušila korespondenci. Pisatel uvažoval, zda válka bude mít ozdravné účinky na společnost: „*Snad až dolehnou následky vojny této i na tak zvané „lepší“ vrstvy, pak snad to bude mít nějaký očistující vliv*“.

Dvaadvacátého února se Rybář podivil nad zprávami z domova, které manželka dle jeho mínění vnímala zbytečně nervózně. Tento stav přičítal jejímu přepracování. Radil jí, aby si vzala volno a trochu se uklidnila. Od známých ze zázemí poslední dobou dostával zprávy o rostoucí drahotě. K dopisu se vrátil druhý den ráno po odražení nepřátelského útoku. „*Naše děla schladila trochu horkou krev ruskou*“.

Následuje list z 1. března. Rybář po osmi měsících vojny doufal v brzký zvrat na frontě, byť konstatoval, že konec války je v nedohlednu. Bláto stále znemožňovalo rozsáhlejší akce, vojáci se ve svých pozicích snažili zpevnit podmáčený povrch dřevem ze stavení opuštěných civilisty.

Sedmého března psal Rybář Josefovi, že se chystá na dovolenou plánovanou do 20. téhož měsíce. Svého sluhu Kyrila Ochryszka již vyslal se zavazadly přes Skočov, Kunčice, Fryšták, Orlovou a Petřvald do Moravské Ostravy, kam měl dorazit 9. března. Pisatel se obával, aby sluha neznalý češtiny nezabloudil, proto mu měl někdo z rodiny přijet naproti. Sám Rybář se měl kvůli léčení nemocného chrupu zdržet v Krakově. Doufal, že si zde odpočine, „*což by mi doma absolutně nebylo možné, neb bych z konvenčních důvodů musel běhat po návštěvách, co se mně ani za mák nechce*“. Sondoval také, zda by manželka mohla přijet do Krakova za ním.

Po návratu z dovolené psal Rybář domů již 20. března, dopis však zřejmě nebyl doručen. Dochoval se až list z následujícího dne. Autor se v něm omlouval za poněkud strohé chování doma, měl prý strach, že by se citově neovládl, kdyby dal najevo svůj stesk. V nezvykle dlouhém a emocionálním textu prosil manželku, aby mu raději než korespondenční lístky posílala dopisy. „*Vždy mne to jaksí nemile se dotkne, že to může kde kdo číst*“. Spolubojovníci si Rybáře dobírali, že hned po jeho návratu prudce zesílila ruská kanonáda. O dva dny později Rybář ještě jednou děkoval za potraviny, které si odvezl z domova, a s uspokojením konstatoval, že zimní počasí ustupuje začínajícímu jaru. Třiadvacátého března pak pisatel reagoval na jakési nepřiznivé zprávy z novin: „*Předpokládal jsem to hned s počátku války*“.

padu 1912 vzpourou části mužstva proti odeslání jednotky na Balkán.

25 Srov. Rudolf KUČERA, *Život na příděl: válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918*, Praha 2013.

Následující dochovaný list Rybář psal 27. a 28. března. Opět se zde dotkl neurčitých zpráv z domova, jež prý očekával, dále děkoval za zasláné fotografie pořízné během jeho nedávné dovolené. Následují dva dopisy z posledního březnového dne. V těch Rybář v reakci na avizované přijímání balíků po poštovní službě žádá o salám, sušenou zeleninu a kompoty. Posteskl si, že sluha je kvůli neúspěšným žádostem o dovolenou poslední dobou nezvykle sklíčený. Utěšoval ženu, ať si nevšímá blíže nespecifikovaných projevů závisti. Celkově se v tomto období Rybářovy zprávy koncentrují spíše na počasí, než na bojové aktivity. Svou roli zde patrně hraje i posílení cenzury oproti prvním válečným měsícům.

Na svátek Vzkříšení 4. dubna Rybář metaforicky přirovnal vítězství Krista k „vítězství přírody – jara nad zimou. Bohužel nelze těž říci i vítězství míru a práva nad bezprávím“. Rekapituloval zásilky obdržené od rodiny a ohradil se proti výtce manželky, která jej kritizovala pro „zatvrzelost srdce“ v důsledku válečných zážitků. Oznamoval také, že po očkování proti tyfu se u něj projeví vedlejší účinky a strávil několik dní v silných horečkách.

Sedmého dubna Rybář rozptyloval obavy manželky, podle níž matce hrozilo vystěhování. Dle autora dopisu šlo o administrativní nedorozumění, jež se mělo snadno vyřešit. Matka měla napsat vysvětlující dopis pro „Bergdirektion der österr. Berg u Hüttenwerks Gessellschaft in Mähr. Ostrau“, pravděpodobně Rybářovu mírovému zaměstnavateli. Po roztání sněhu se „hejbá zas to moskevské plemeno“ a intenzita bojů sílí.

O týden později, 14. dubna, Rybář pochválil rychlost poštovní služby, jež mu dopis z Mariánských Hor dodala během tří dnů. Reagoval na výhrady manželky ke své rodině: „*Mezi Tebou a mnou oni nikdy nestáli*“. Vyjádřil sice pochopení pro jistou Anninu podrážděnost danou neutešenými celospolečenskými poměry a vzdával hold její charitativní práci, zároveň ovšem ironizoval manželčin soucit s vojáky v mariánskohorském lazaretu: „*Z našich vojáků každý by jejich „utrpení“ záviděl, kdyby věděl, jak se tam mají*“. Podrobil kritice nevděčný přístup některých rekonvalescentů, který hodnotil úslovím: „*Čiň č... dobře a pek... se ti odmění*“. Neschopnost napsat slova „čert“ a „peklo“ zřejmě poukazuje na autorovo náboženské založení a snad i jistou pověřivost. Pisatelovu dřívější představu války jako očištného procesu postupně vytlačoval sketičtější náhled: „*Vzdor takové tragedii podlost a bídnicství v lidstvu nevyhynulo, ale se ještě někde sestupňovalo*“. Jako doklad panujícího nevděku Rybář uvedl, že v důsledku absence konexí byl vyznamenán mezi posledními důstojníky útvaru, byť své zásluhy vnímal jako přinejmenším srovnatelné.²⁶

Poměry na frontě pisatel hodnotil jen obecně. Dekunky byly rozmočeny tajícím sněhem, vojáci fasovali nepříteli dobré červené víno. Prapor se nedávno přesunul na poněkud bezpečnější pozici. Ruská artilerie kvůli špatnému počasí utlumila svou činnost.

Devatenáctého dubna Rybář žádal, aby mu dopisy byly posílány z ostravské pošty, jelikož tak dojdou o den dříve, než z Mariánských Hor. Dotazoval se na osud jistého Růžky, jež měl být povolán do armády. Manželce radil vyhnout se kontaktu s pomlovači. Další dopis pochází z 27. dubna, kdy Rybář očekával brzký pohyb fronty. Nadcházejícím změnám ostatně nasvědčovaly i váznoucí služby poštovní služby, což naznačovalo častější pohyby vojenských těles.

Armáda se skutečně záhy dala na pochod. Krátký list z 1. května Rybář psal již během přesunu. Oznamoval, že teprve nyní obdržel manželčin dopis z 18. dubna. Avizovaný balík s psacími potřebami nedorazil vůbec. O tři dny později pisatel informoval o „vítězném postupu“ navzdory „*houževnatému odporu*“ nepříteli. Ofenzivu brzdil kopcovitý terén. Před nedávnem

²⁶ Studie z prostředí západní fronty dokládají, že při povyšování a vyznamenávání byli nezdědkou upřednostňováni vojáci mající blízko ke štábům a těžící z osobních kontaktů s nadřízenými (adjutanti, kurýři atd.) T. WEBER, *Hitlerova první válka*.

byla pozice Rybářova praporu napadena silnou dělostřelbou. „*Nepřátelská artilerie, jež nás ze začátku vypudila ze zákopů šrapnely, ale s výsledkem nebyla spokojena, neb jsme sice utíkali, ale do předu*“.

Jedenáctého května Rybář konstatoval značnou únavu mužstva v důsledku namáhavých pochodů i proměnlivého počasí. Za posledních deset dní prapor prošel čtyřmi bitvami, teprve po poslední z nich následoval půlden odpočinku. Vojáky zatím posilovala myšlenka, že trvající ofenziva urychlí konec války. Logickým důsledkem pokračujícího postupu se stalo zpoždování poštovních služeb. O tři dny později se již útvar nacházel 10 kilometrů od ruské hranice. „*Horko je k nesnesení, takže jsme oprázeni jak cigáni*“.

Na psaní domů nezbývalo mnoho času. V krátké zprávě ze 17. května Rybář konstatoval, že od počátku měsíce jednotka postoupila asi 60 kilometrů na sever. Manželce radil urgovat dosud neproplacenou důstojnickou gázi.

Poněkud obsáhlejší dopis Rybář sepsal až 20. května, kdy se situace poněkud stabilizovala. Vojáci byli „*zahrabáni až po uši ve vlhkém písku*“ asi 150 kroků od ruských pozic. Před pár dny se podařilo zničit celý ruský pluk a zajmout asi 2500 mužů. Velké ztráty mezi Rusy odváděnými do zajetí způsobilo jejich vlastní dělostřelectvo, které také poničilo nedaleké město. Silně poškozen byl i zdejší klášter. Rybář se omluvil za útržkovitost svého psaní: „*V třesku zbrani nelze sebrat myšlenky tak dohromady, aby z toho mohl býtí souvislý dopis*“.

O dva dny později vypadala situace obdobně. Postup se zastavil a boje se vrátily k poziční válce. „*Jakmile některý z nás vystřčí hlavu, hned má v ní kuli. Takto denně ztrácíme pár lidí. Zranění jsou řidčeji, protože většina ran je do hlavy*“.²⁷ Autor prosil o zaslání potravin a ponožek. Málem zapomněl na blížící se svatodušní svátky.

Šestadvacátého května Rybář téměř vizionářsky napsal „*Cítím, že dochází řada na mne. Ted' padají zrovna nejvíce ti, kteří jsou od samého počátku ve válce*“.

Snad právě tato nepřijemná předtucha autora listu podněcovala ke snaze urovnat rodinné záležitosti. Apeloval proto na matku, aby se z problémového bydliště přestěhovala k Anně. Cítil uspokojení, že manželku opustily nedávné deprese, a vyřizoval pozdravy známým. Radil ženě, ať zanechá práce pro lazaret, kde panovaly napjaté vztahy. „*K šetření Tě nenapomínám, neb vím, že je to marné. Ostatně co si ušetříš, to budeš mít. [...] Divadla (i eletrické) pilně navštěvuj, je to dobré k rozptýlení myslí v těchto trudných dobách*“.

Navzdory chmurným obavám autor neztrácel (nebo to alespoň nepřipouštěl) víru ve vítězství, jak doložil svou reakcí na vstup Itálie do války. „*A tak dá Bůh, že když jsem [sic!] Rusům tak důkladně zatopili, i těm Vlachům ještě důkladně naklepeme na frak*“.

Rybářův útvar stále setrval na pozicích. Rutinu si vojáci obou stran zpestřovali vzájemným pokřikováním a provokováním formou plakátů.²⁸ Nad ruskými zákopy se občas objevovaly cedule s nápisy „*Nechceme vojnu, chceme mír*“.

Na to rakousko-uhersí vojáci reagovali výzvou, aby se tedy Rusové vzdali. Když do ruských zákopů pronikly zprávy o vstupu Itálie do konfliktu, následovalo provolání slávy. Zakrátko se objevil nápis „*Italia Vám vyhlásila vojnu!*“ Císařští kontrovali transparentem „*A víc už nic nevíte?*“

Snahu dohodnout se na příměří za účelem pohřbení mrtvých v „zemi nikoho“ však Rusové konstantně odmítali. „*Je to přece jenom pronárod*“, konstatoval pohrdlivě Rybář.

V podstatně stručnějším dopisu matce z 29. května pisatel shrnul statickou situaci na bojišti. V reakci na ruské transparenty glosující vstup Itálie do války vojáci odpověděli tabulí

²⁷ Šlo o charakteristický rys zákopové války. R. VAN EMDEN, *Meeting the enemy*, s. 124.

²⁸ Šlo o jev poměrně rozšířený na západní frontě, z prostředí východní fronty nebývá v dosavadních studiích příliš zmiňován. Tamtéž, s. 157–159.

s nápísem „*Hindenburg je už v Petrohradě a batuška se mu už představil jako zajatec*“. Rybář si postěžoval, že „*od 2. května botů z nohou nevyzulu*“, jinak se však snažil zachovat optimistické vyznění.

K italské otázce se Rybář vrátil i v dopisu manželce odeslaném 1. června. „*Čím více nepřá-
tel, tím více ctí*“. Uvedené motto jako by platilo i pro Rybářův osobní život, ostatně i v tomto listu obecně s nelibostí reagoval na projevy osobní záštic, s nimiž se jeho rodina potýkala. S dopisem zaslal domů i 300 korun úspor svého sluhy Kyryla Ochryszka s prosbou, aby je Anna uložila do banky. Ze své gáže Rybář postupně splácel dluh jinému důstojníkovi, vlastní peníze tedy tentokrát nemohl poslat. Stěžoval si, že již v minulosti žádal o převod peněz ze Živnobanky, zpráva však domů nikdy nedorazila.

Den po odeslání tohoto dopisu, 2. června 1915, nadporučík v záloze Ing. Emil Rybář padl u Ležajska. Josef Rybář v Děhylově a Anna Rybářová v Mariánských Horách obdrželi stručné vyznamenání od důstojnického sluhy zesnulého. Padlý byl 4. června pochován ve Starém Městě severně od Ležajska. Vdova 26. června získala povolení „*za účelem volného průchodu jízdy na draze*“ k hrobu manžela.

Emil Rybář se stal jednou z patnácti děhylovských obětí první světové války.²⁹ Jeho jméno dodnes připomíná udržovaný pomník v rodné obci z roku 1934.³⁰

Dopisy Emila Rybáře vypovídají mnohé o válečné realitě v rakousko-uherské armádě i v zázemí. V první řadě zaujme značná otevřenost, kterou Rybářovi umožňovala jeho hodnost. Řadový voják by jistě byl za některé výroky sankcionován. Můžeme však zřetelně pozorovat postupné posilování cenzury, zejména od počátku roku 1915. Navzdory kritičnosti k některým krokům armádních orgánů ovšem autor v zásadě nezpochybňuje smysl války a cíle Rakousko-Uherska.³¹ Celkově můžeme Rybáře s velkou pravděpodobností označit za loajálního vojáka monarchie. O ruských protivnících se Rybář zpočátku vyjadřuje s jistým respektem, avšak bez náznaků tehdy rozšířeného panslavistického smýšlení.³² V pozdější době se však v dopisech stále častěji objevují projevy předsudků o ruské zaostalosti. Obdobně jako mnozí jeho spolubojovníci Rybář o nepřátelích píše zásadně jako o Rusech, aniž by akcentoval multi-etnický charakter carské armády.

Líčení poměrů na frontě v zásadě nevybočuje z popisů udávaných jinými dobovými dokumenty osobní povahy, je však poněkud detailnější a barvitější. Vzdělaný autor disponoval stylistickými schopnostmi potřebnými k vystižení svého prožitku, zároveň si všímal řady drobností, které řadovým vojákům zpravidla nepřipadaly důležité. Jednou z příčin obsáhlosti Rybářových zpráv je však jistě i snazší přístup k psacím potřebám daný postavením pisatele.

Cenný je rovněž vhled do myšlenkového světa intelektuála vytrženého z jeho sociálního prostředí a vtaženého do víru válečných událostí. Z náznaků v dopisech vysvítá charakteristika

29 Kronika uvádí pouze třináct jmen. Z toho osm mužů padlo na východní frontě, devátý zde zemřel na tyfus. Jeden záložní důstojník zahynul na srbském bojišti a tři muži na talské frontě. Devět děhylovských občanů bojovalo v československých legiích. SokA Opava, Archiv obce Děhylov, Pamětní kniha obce, I. díl (1922–1933), s. 154–155.

30 Stavbu pomníku realizovala olomoucká firma Semerák a spol. za 9 000 korun. Z oho 1 500 korun přispěla obec, zbytek byl získán „*chválihodným úsilím všech občanů zejména pak výpravčího vlaků pana Frant. Sněhoty*“. Slavnostního odhalení 26. srpna 1934 se zúčastnilo asi 600 osob. SokA Opava, Archiv obce Děhylov, Pamětní kniha obce, II. díl (1933–1935), s. s. 11–12.

31 K rakousko-uherským válečným cílům srov. Petr PROKŠ, *Habsburkové & velká válka, 1914–1918: první světová válka a rozpad Rakouska-Uherska 1914–1918*, Praha 2011.

32 To přitom nebylo nijak výjimečné ani mezi technickou inteligencí, k níž Rybář náležel, jak ostatně dokládá i výše zmíněný případ „*rusofilské*“ aféry důlních inženýrů z přelomu let 1914 a 1915.

Rybáře jako poměrně konzervativního a věřícího muže, vůči manželce poněkud mentorského, ke sluhům blahosklonného a ve vztahu k okolí nezřídka ostře kritického, snad pod dojmem zážitků na frontě, kdy se starosti civilního života začaly jevit jako malicherné.

Důležitým faktorem je hmotné zabezpečení rodiny, kterému Rybář v korespondenci věnuje značnou pozornost. Tradiční role muže jako živitele, která i v době sociálních změn na přelomu 19. a 20. století zůstávala ve středostavovském prostředí dosti běžnou, byla v době války vystavena nesnadné zkoušce.

Ondřej Kolář

JUBILEA

„Tot’ tedy cestovní mé museum.“ Jan Havelka (1839–1886) a jeho *Cesta na Praděd*

V roce 2018 připravilo nakladatelství Pavel Ševčík – Veduta, sídlící ve Štítech, nové vydání textu Jana Havelky *Cesta na Praděd* s podtitulem *Cestopis z konce 19. století*. Iniciativa vzešla ze strany Klubu českých turistů v Šumperku, který se ve spolupráci s nakladatelstvím podílí na akci Pradědovy letokruhy, jejíž součástí je vydávání publikací s regionální tematikou. První vydání Havelkova cestopisu se realizovalo v roce 1883 díky knihkupci a nakladateli J. F. Šaškovi (1836–1889) z Velkého Meziříčí; nové vydání se od původního liší ilustracemi, jimiž text doplnil Václav Roháč. Nové vydání drobného Havelkova cestopisu motivovala připomínka 130 let existence Kubu českých turistů; naopak naše nynější připomenutí této záslužné edice lze zase spojit se 180. výročím autorova narození, jež připadá na 22. listopad 2019.¹

Jan František Havelka pocházel z Loštic; otec František Havelka byl malířem, matka Kateřina, rozená Hatlánková byla dcerou měšťana Jana Hatlána. Po vychození obecné školy v rodišti studoval třetí třídu hlavní školy v Olomouci, následně dva roky reálku a díky baronce Gudenuauové přestoupil na gymnázium. Po maturitě (1862) odešel na filozofickou fakultu vídeňské univerzity, byv aprobován pro výuku dějepisu a zeměpisu na středních školách. Ve Vídni poznal jako učitele France Miklošiče a Aloise Vojtěcha Šemberu a dále Theodora von Sickel, díky němuž získal erudici v oblasti archivnictví. Po absolutoriu získal v roce 1867 místo suplenta na gymnáziu v Příboře, následně přešel na reálné gymnázium v Uherském Hradišti (současně vedl tamní dívčí školu) a odtud v roce 1870 byl přeložen na Slovanské gymnázium v Olomouci. Profesorskou definitivu obdržel v roce 1877. Účastnil se spolkového života, a to zejména jako člen výboru Matice školské.² Plných šestnáct let až do své náhlé smrti 20. října 1886³ byl součástí profesorského sboru gymnázia, vedeného inspirativním Janem Evangelistou Kosinou (1827–1899). Vedle Kosiny a Havelky z něj vynikli historik, národopisec a publicista Vincenc Prasek (1843–1912), literární kritik a překladatel Emanuel Miřiovský (1846–1914) nebo teolog a filozof Eugen Kadeřávek (1840–1922). Tyto osobnosti svým významem dalece přesáhly prostředí školy i hranice města Olomouce.⁴

Vedle školy to byl Havelkův byt na Blažejském náměstí č. 5, jež lze chápat jako specifické české kulturní centrum v moravské metropoli v letech sedmdesátých a osmdesátých 19. století; jeho manželka Vlasta Havelková (1857–1939), dcera archeologa a lékaře Jindřicha Wankla,

1 V literatuře se uvádí nesprávné datum narození 23. listopadu 1839; ve skutečnosti jde o datum křtu, protože Jan Havelka se narodil o den dříve. Zemský archiv v Opavě (dále ZA v Opavě), sbírka matrik, sign. Mh-IV-5, fol. 26. – Z literatury: (šifra) R. K., *Professor Jan Havelka*, in: 18. Program c. k. vyššího gymnasia slovanského v Olomouci 1887, Olomouc 1887, s. 21–25; Mauric REMEŠ, *Dopisy Jana Havelky*, Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci (dále ČVSMO) 35, 1924, s. 87–96; Richard FISCHER, *Jan Havelka, rodák loštický*, Olomouc 1936; Vítězslav HOUDEK, *Ze života Jana Havelky*, Komenský 16, 1888, s. 302–304; Hynek KOUHOUTEK, *Redaktoři časopisu Komenský*, Komenský 98, 1973–1974, s. 359–364; Bedřich SLAVÍK, *Jan Havelka a Mladá Morava*, Severní Morava 36, Šumperk 1978, s. 20–30; Vladimír FORST, *Jan Havelka*, in: Lexikon české literatury. Osobnosti – díla – instituce 2/I, Praha 1993, s. 101–103.

2 *Valná hromada Matice školské v Olomouci*, Pozor 6/78, 3. října 1877, s. 3.

3 Pohřební obřad dne 22. října vykonal kanovník Anatole d’Orsay. ZA v Opavě, sbírka, matrik, sign. O-V-20, fol. 76.

4 Bedřich SLAVÍK, *To bylo símě hořčičné...*, in: Símě hořčičné. Památník osmdesáti let Slovanského gymnasia v Olomouci 1867–1947, Olomouc 1947, s. 53; podrobněji Miloslav HÝSEK, *Literární Morava v letech 1849–1885*, Praha 1911, s. 146–148 a 177–179.

získala zásluhu o dokumentaci moravského folklóru a Wankel, jeden ze zakladatelů olomouckého muzea, v domě žil takřka jako na výměnku. Kooperaci této trojice postihl ve své době již Karel Jaromír Bukovanský (1844–1932): „*Vlastenecké museum Olomoucké založeno jest na základech pevných. Hned na první pohled sezná každý, že dílo to provedly ruce mistrné, že dílo to provedl muž neobyčejně vzdělaný a učený. Jest to náš dr. Vankl, který s ochotou převzal místo kustoda..., národní vyšívání sbírá a do síní musejních ukládá pečlivá kustodka paní Vlasta Havelková, co zatím její manžel, pan profesor Havelka, literární příspěvky sbírá a v Musejním časopise veřejnosti podává.*“⁵ Ale ani muzeum neopomíjel, vždyť „*v museu trávil nejraději prázdné chvíle své, práce musejní mu byla nejmilejším zaměstnáním.*“⁶ Literatura však poprávu akcentovala Havelkovo redaktorství v Časopise Vlasteneckého spolku musejního, jenž začal vycházet v roce 1884.

Havelkova literární tvorba, rozptýlená v *Lípě moravské*, *Věstníku moravském*, v beletristickém časopise *Koleda*, jež založil, a v dalších dobových periodících se dočkala zásluhou Vítězslava Houdka záhy po Havelkově smrti (1888) knižního vydání, doplněna o jeho vlastní životopis. Havelka ale nenáležel pouze moravské literatuře, nýbrž také moravské vědě, konkrétně pedagogice – jako zakladatel časopisu *Komenský*⁷ a odbornými pojednáními⁸ – a archeologii, byť té na dobové úrovni vědy kotvící v romantických představách, nezřídka mylných, jak ostatně dosvědčují samotné tituly Havelkových archeologických pojednání:⁹ smírčí kříže považoval za vzácné cyrilometodějské památky a u lidového ornamentu, identifikovaném na moravském materiálu, předpokládal jeho společný praslovanský základ. Uzavřenou skupinu Havelkových textů tvoří práce pro děti a mládež, zejména knižně vydané *Obrázky z přírody* (1875) a *Kratičké dějiny Moravy* (1881). Právě provázanost pedagogické, organizační, beletristické a naukové činnosti činila z Jana Havelky nad jiné důležitou a v české společnosti na Moravě letech sedmdesátých a osmdesátých doslova klíčovou osobnost.

Cestopisný charakter části Havelkových textů je dobově symptomatický. Obdobné texty o putování středoškolských profesorů nebo studentů vznikaly v prostředí moravských středních škol let sedmdesátých, aby z dnešního pohledu fungovaly jako specifický dokument, odhalující více než jen dobový vlastenecký zápal: hodnověrně vypovídají o potřebě aktivně trávit volný čas pobytem v krásné, tehdy ještě panenské přírodě a současně propojit prožitek přírodních krás s přírodovědným a historicko-topografickým poznáním. Z autorů takovýchto textů můžeme zmínit Karla Jaromíra Bukovanského; z řad olomouckých studentů vzešly texty dokumentující prázdninové cesty Hynka Babičky (1855–1880), Eduarda Šaršy (1855–1930) a dalších.¹⁰ Od těchto prázdninových cest třeba odlišit jednodenní výlety pořádané do bližšího okolí Olo-

5 K. J. STAROŘÍŠKÝ [Karel Jaromír BUKOVANSKÝ], *Malý úryvek z letošních prázdnin*, Opavský týdeník 17/76, 29. září 1886, s. 1.

6 *Prof. Jan Havelka*, Našinec 18/125, 22. října 1886, s. 1–2. – Srv. též Jan KÜHNDEL, *Jan Havelka, zakladatel českého musejnictví na Moravě*, ČVSMO 53, 1940, s. 91–94.

7 Pozitivní hodnocení Komenského viz (šifra) –na, *Jan Havelka*, Literární listy 2/2, 1. února 1881, s. 18.

8 Jan HAVELKA, *Vybrané spisy vychovatelské a vyučovatelské*, Píseň 1887.

9 Jan HAVELKA, *O starožitnostech, že vykopány byly u svat. Václava v Olomouci*, ČVSMO 1, 1884, s. 27–29; TÝŽ: *O některých památkách cyrilometodějských*, Sborník velehradský 3, 1883, s. 217–224; tamtéž 4, 1885, s. 83–88; TÝŽ: *Lze-li určit, ve kterých místech u Olomouce r. 1241 Mongolové byli poraženi*, in: 14. program c. k. vyššího gymnasia slovanského, Olomouc 1883, s. 11–21; TÝŽ, *O starožitnostech, ježto nalezeny byly v okolí olomouckém*, Pozor 5/103, 30. prosince 1876, s. 1. – Některé texty jsou připomenuty v článku *Jan Havelka*, Světozor 17/27, 1883, s. 318.

10 František TÁBORSKÝ, *Ze studentských cest před půlstoletím. Tři vzpomínky*, Praha, Radhošť 1933.

mouce, zejména na Svatý Kopeček; ty byly spojeny s deklamací, divadelním představením, se zpěvy. A byl to lidský rozměr Havelkovy pedagogické práce, jeho vlídnost a empatie, jež mu zaručily „druhý život“ ve vzpomínkách mnoha jeho někdejších studentů právě na tyto chvíle mimoškolních radovánek, jak poznáváme ze životopisů Františka Táborského (1858–1940), Josefa Klvani (1857–1919), Vítězslava Houdka (1856–1916) a osobností mladší generace, například spisovatele Františka Serafina Procházky (1861–1939). „*Společným znakem mladších*“, charakterizoval tuto generaci Bedřich Slavík, „*byl romantický idealismus, který stupňován Havelkovou láskou k rodnému kraji a jeho pochopením pro svéráz*.“¹¹ Motivace Havelkových cest po Moravě však byl hlubší: „*Chystaje se s kolegou svým prof. Praskem vydat velkou Vlastivědu Moravy a Slezska, pojal velikou částku končin své otčiny, aby studoval mravy, nářečí a kroje lidu moravského*.“¹²

Publikace *Cesta na Praděd* je významnou položkou v dobové moravské cestopisné literatuře; k ní náležejí také jiné Havelkovy samostatně vydané práce, konkrétně zejména první svazek zamýšleného vícesvazkového souboru *Cesty po Moravě* (1883). Naukový akcent na tyto historicko-topografické a přírodovědné výpravy se spojil se snahou o dokumentární zachycení přírodních krás a pamětihodností kresbou či malbou. K této tvůrčí práci byl disponován malířským talentem, jež zdědil po svém otci a dále předal své dceři Miladě, provdané Schusserové (1877–1931), známé malířce.

Havelka nejprve instruuje čtenáře, jak se na cestu řádně vybavit, aby mohl splnit dokumentární funkci putování: Do brašny se mu směstnaly poznámkový sešit vhodný k pořizování záznamů, listy ve složce, určené k uchování rostlin pro herbář, lahve s konzervačním roztokem na sběr hmyzu, sešit s předem připravenými údaji o cestě, vypsány ze starší literatury (F. J. Schwoy, G. Wolný, V. Brandl), dále dalekohled, buzola, aneroid, geologické kladívko nebo provázek s kovovou kuličkou, vhodný k měření hloubky vodních toků nebo terénních depresí. „*Toť tedy cestovní mé museum, cestovní má pracovna*“,¹³ uzavřel pisatel výčet předmětů, jež dokládají terénní výzkum zaměřený na živou i neživou přírodu, na sběr naturfaktů, pořizování preparátů i dokumentaci. Mapu, podle níž skupina pedagogů a studentů putovala, si Havelka nakreslil sám na základě Šemberovy mapy Moravy a dostupných vojenských map. Následně dvě kapitoly pojednávají o dvou cestách, jejichž cílem byla nejvyšší hora Moravy a Slezska. Prvý z výletů se nezdařil; byl přerušen výrazným zhoršením povětrnostních podmínek, což vylučovalo při vybavenosti turistů před sto padesáti lety podniknout namáhavou túru. Druhý, realizovaný o rok později, byl úspěšný: Výprava vystoupila na Praděd, sešla odtud do Karlovy Studánky a přes Rýmařov se vrátila do východiska putování, jímž byl Sobotín. Vzdálenost mezi Sobotínem a Olomoucí poutníci překonali vlakem.

O Janu Havelkovi a olomouckém muzeu se psalo zejména v souvislosti s etnografií;¹⁴ bylo by proto zajímavé doplnit tyto údaje také informacemi o jeho činnosti ve prospěch přírodovědy a historie. Čteme-li *Cestu na Praděd*, musíme ale jen zalitovat, že autor nepopsal terénní výzkum, jeho provádění, a že k trase cesty, jak ji v základních konturách postihuje, připojil pouze výčet rostlinných druhů a převyprávěl některé historické události. Povšimněme si, jak se opakovaně v textu vrací k čarodějnickým procesům, aby jakožto člověk veskrze pokrokový

11 Bedřich SLAVÍK, *Mládí básníka F. S. Procházky*, ČVSMO 52/193–194, 1939, s. 60.

12 Ferdinand ČENSKÝ, Čerstvé rovy české, Osvěta 16/12, 1886, s. 1111–1112.

13 Jan HAVELKA, *Cesta na Praděd. Cestopis z konce 19. století*, Štíty 2018, s. 11.

14 Miloš MELZER, *Jan Havelka, zakladatel českého národopisného hnutí na Moravě*, Severní Morava 39, Šumperk 1979, s. 54–56.

a demokratický nešetřil slovy hany nad temnou minulostí. Při popisu druhé, úspěšné cesty připomněl zájem vynikajícího učenice, přírodovědce a pedagoga Bedřicha Antonína Kolenatého (1812–1862) o jesenickou faunu a flóru: Upozornil na existenci pamětní desky na Čertových kamenech, odhalené členy šumperského spolku *Kosmos*, na boudu, v níž Kolenatý v červenci 1862 zemřel, na hrob v Malé Morávce.¹⁵

Novodobá edice textu Havelkovy *Cesty na Praděd* má tedy hned několik významů: skýtá pro milovníka Jeseníků příjemné čtení, vskutku beletristicky zpracované vyličení počátků jesenické turistiky, poskytuje obraz vnitřního světa moravského intelektuála před sto padesáti lety, je dokumentem o způsobu trávení jeho volného času i o vztahu středoškolské mládeže ke svým učitelům, o prožitcích a představách kulturních elit, jež se pojily s putováním krajem, s jeho příběhy, hmotnými památkami a všelikými stopami minulých epoch.

Pavel Šopák

50 let od úmrtí Lumíra Jisla

V letošním roce si připomínáme 50 let od úmrtí Lumíra Jisla, nejvýznamnějšího archeologa působícího ve Slezsku. Článků a statí o jeho životě najdeme na stránkách časopisů a na internetu

*Lumír Jisl (vpravo) s Jaroslavem Králem před budovou opavské expozitury Archeologického ústavu v 50. letech 20. století
Z rodinného archivu Soni Králové, určila Lucie Šmahelová.*

¹⁵ Jan HAVELKA, *Cesta na Praděd*, Štíty 2018, s. 75–76

velké množství.¹ Přinášejí souhrn jeho děl, předkládají seznam výzkumů, zmiňují badatelský přínos. Vyzdvihnout však musíme i tu stránku jeho osobnosti, která v sobě zahrnovala neuvěřitelnou pracovitost, píli, trpělivost a ryzí charakter neobyčejného člověka. Takového, který pro archeologii českého Slezska doslova žil a na hony mu byla vzdálená pozlátka osobního prospěchu a povrchního uznání. V dnešním měřítku bychom ho charakterizovali jako profesionála, jež nevnímal pracovní dobu jako uzavřenou část dne. Práce pro něj byla především koníčkem. Věnoval ji všechnu svou energii. Jak jinak si vysvětlit, že byl schopen dát do pořádku poválečné archeologické sbírky ve Slezském zemském muzeu, vést nespočet výzkumů s velmi precizní a na poměry té doby vysoce profesionální dokumentací, u toho publikovat, pořádat přednášky pro veřejnost a realizovat mnoho výstav. Ze vzpomínek archeologa Jaroslava Krále na Lumíra Jisla, které vyprávěl své vnučce a současné archeoložce Slezského zemského muzea Soni Králové, se dozvídáme o velice skromném člověku, který se nad nikoho nevyvyšoval. V soukromí měl pověst velkého vypravěče. Rád referoval o svých cestách do Mongolska a Číny, přítomně učil vařit pravý čínský čaj. Byl zpodobněním poválečného intelektuála s dobrým srdcem, jemuž nevadila ani tvrdá manuální práce na terénních archeologických výzkumech. Vedle výtečné a přínosné vědecké činnosti, představoval Lumír Jisl i velkého popularizátora archeologie na Ostravsku. Práce to byla o to těžší, že se jednalo o oblast, kde nevýrobní činnosti nebyly brány nikdy příliš pozitivně a archeologie byla vnímána jako něco zbytečného. Svou roli zde ovšem zvládl dokonale. Jeho příspěvky o archeologii Krnovska, Ostravska aj., publikovány do tehdejších sborníků, časopisů a novin, si brzo našly příznivce u široké veřejnosti.

Jeho cesta do Slezska však nebyla jednoduchá. Narodil se 18. dubna 1921 ve Svijanském Újezdě. V neklidných letech první poloviny 20. století nastoupil v Trutnově na gymnázium, které ukončil v roce 1940 maturitní zkouškou. Během studia projevil zájem zejména o mineralogii, ovšem stranou nezůstala ani archeologie. Ve válečných letech po maturitě nastoupil na místo úředníka pojišťovny v Liberci. Zlomem v jeho kariéře se stalo setkání s profesorem Janem Filipem, jenž ho ovlivnil natolik, že v roce 1945 nastoupil na Filozofickou fakultu Karlovy univerzity, kde vedle dějin umění, srovnávacích věd náboženských a etnografie zahájil i studium archeologie. Ve své rigorózní práci z roku 1948 s názvem Ploché žárové hroby v Čechách v době laténské se již plně věnoval archeologii. O talentu a nadání mladého Jisla nebylo pochyb. Stal se oblíbeným studentem svých profesorů, zejména Jana Eisnera a Jana Filipa a rovněž i tehdejšího docenta Jaroslava Böhma. Byli to právě tyto tři jmenovaní, kteří jej doporučili dr. Karlu Černohorskému na místo vedoucího prehistorického oddělení tehdejšího Zemského muzea v Opavě, kam nastoupil v roce 1947. Jislova cesta do slezské metropole Opavy tím byla dovršena. V roce 1952 se stává ředitelem muzea, ovšem špatný zdravotní stav mu nedovoluje tuto funkci dlouho zastávat a v roce 1954 je nucen rezignovat. V roce 1955 se stal vedoucím opavské expozitury Archeologického ústavu ČSAV, ovšem již v roce 1956 definitivně opouští Opavu a odchází do Prahy.

Jislovo desetiletí ve Slezsku ovšem za sebou zanechalo tak výraznou stopu, že lze o tomto období hovořit jako o vrcholu slezské poválečné archeologie. Jeho přínos tkví především ve studiu pravěkého a středověkého vývoje tehdy opomíjené části Československé republiky. Vedl celou řadu výzkumů (Požaha, Chotěbuz-Podobora, Opava – Kateřinky, Úvalno atd.) a byl autorem stěžejních výstav s archeologickou tematikou (např. Pravěk Slezska z roku 1950).

1 Např. Jaroslav BAKALA, *Lumír Jisl a vědecké bádání ve Slezsku*, Časopis Slezského zemského muzea, série B – vědy historické 19, 1970, s. 1–8; Vratislav JANÁK, *Nedožitý jubileum Lumíra Jisla*, Pravěk NŘ, 1997, s. 304–307; Vladimír PODBORSKÝ, *25. výročí úmrtí Lumíra Jisla*, Pravěk NŘ, 1994, s. 400; Zdeněk VÁŇA, *Věnováno památce Lumíra Jisla*, Archeologický sborník, 1974, str. 7; <http://www.archeologienadosah.cz/o-archeologii/dejiny-oboru/osobnosti-ceske-archeologie/lumir-jisl-1921-1969>. Citováno ke dni 12. 2. 2020.

Odchod Lumíra Jisla do Prahy znamenal rozvoj další velké oblasti jeho zájmu. V letech 1957, 1958 a 1963 navštívil Mongolsko a Čínu. V roce 1961 vydal monografii „Umění starého Mongolska“. Výsledky z poslední expedice již však sám publikovat nestihl. Umírá náhle 22. listopadu 1969 v Praze. To, že je památka Lumíra Jisla stále živá i dnes, dokazuje vydání jeho soukromých vzpomínek z jeho pracovních cest z let 1957 a 1958, které vyšly pod názvem „Čínský deník“ roce 2016.²

Lumír Jisl byl velikánem své doby, člověkem s obrovským přehledem, vzdělaným a znalým mnoha oborů. Jeho práce pro Slezsko je nedoceněna, stejně tak jako přínos pro českou resp. československou archeologii. Práce v regionech má vždy svá úskalí a staví člověka daleko za startovní čáru oproti těm, kteří zůstali v centrech velkých měst. Proto si lidé, kteří šli v neklidných poválečných dobách do pohraničí, musíme vážit nejen po stránce osobní odvahy a odhodlání, ale také po stránce jejich vědomí, že nebudou nikdy dostatečně oceněni a bude na ně nahlíženo z „center výzkumu“ spatra a mnohdy s pohrdáním. Lumír Jisl však přesvědčil a dokázal, že i vědec na periferii dokáže dělat velkou vědu, ačkoliv musí být mnohokrát lepší než „ti“ ostatní.

Jiří Juchelka

*Lumír Jisl s mongolským archeologem Namsrainem Ser-Odjavem před budovou opavské expozitury Archeologického ústavu v 60. letech 20. století.
Z rodinného archivu Soni Králové, určila Lucie Šmahelová.*

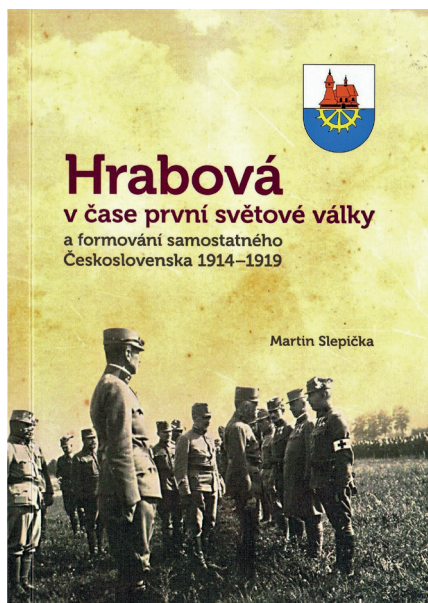
2 Na vydání publikace se podíleli Luboš Bělka a Pavel Šindelář (vydala Masarykova univerzita v Brně).

RECENZE

Martin SLEPIČKA, *Hrabová v čase první světové války a formování samostatného Československa 1914–1919*, Ostrava 2018, 153 s.

ISBN 978-80-907100-6-1

Ostravská obec Hrabová vydala publikaci *Hrabová v první světové válce*. Nemůže nás překvapit, že jejím autorem je Martin Slepíčka, editor obsáhlých dějin obce (*Historie obce Hrabová: dějiny, památky a osobnosti Hrabové od 13. století po současnost*. Ostrava-Hrabová, 2017, 527 s.) a spoluautor publikace o obci ve druhé světové válce (*Slavík, Vladimír-Slepíčka, Martin-Sliva, Milan. Hrabová v období druhé světové války*. Ostrava-Hrabová 2015, 64 s.) Z porovnání obou výtisků o válečných dějinách je na první pohled zřejmé, že publikace o první světové válce je více než o polovinu objemnější, což je způsobeno tím, že je opatřena historií obce. Jiným podstatným rozdílem, kterým se obě publikace odlišují, je to, že novější z nich je podstatně profesionálnější provedená. Nechybí důkladný a zevrubný poznámkový aparát, výčet pramenů, podrobná bibliografie, seznam vyobrazení, jmenný a místní rejstřík, anglické resumé a biografická informace o autorovi.

Publikace je rozdělena do sedmi kapitol. První kapitola, jak již bylo řečeno, pojednává o dějinách obce od nejstarší doby do počátku I. světové války. Ve stručnější podobě se zde objevují informace z obsáhlých dějin Hrabové, avšak kapitola končí podkapitolou o mezinárodní situaci před I. světovou válkou, což v současných dějinách Hrabové chybí.

Další tři kapitoly, jež se týkají I. světové války v Hrabové, přináší zcela nové neznámé informace, které jsou cenné a tvoří jádro recenzované práce. Každá z kapitol je přehledně rozdělena na podkapitoly a první z kapitol pojednává o vyhlášení války, ohlasech této události v obci a o fungování válečné státní správy a samosprávy. Další kapitola se věnuje zřízení lazaretů, hospodářské situaci v obci, zásobovacím potížením, útrapám každodenního života uprostřed války a také všedním denním událostem, které válka přinášela.

Další kapitola je biografická, neboť se snaží zachytit životní osudy významných Hrabovských obyvatel, kteří v obci působili během I. světové války (jmenovitě starosta Antonín Adámek a farář Josef Řezáč), osudy občanů sloužících v c. k. rakousko-uherské armádě a příslušníků československých legií v Rusku, Itálii a Francii. M. Slepíčkovi se podařilo vypátrat a zmapovat životní osudy sedmi Hrabovských vojáků, příslušníků c. k. rakousko-uherské armády a zjistit alespoň základní data o dalších 43 padlých, 35 zajatých Hrabovských vojácích a 26 legionářích. Škoda jen, že autor nevyčerpal všechny otevřené databáze Vojenského historického archivu. Tak pozornosti uniklo 12 legionářů a 5 padlých vojáků z Hrabové, kteří v textu práce chybí. U vojáků, kteří jsou v publikaci uvedeni, jsme ochuzeni o příčinu úmrtí, přesnější místo úmrtí, příslušnost k vojenskému tělesu a případně další údaje, které by bylo možno vyčíst z digitalizátů na stránkách Vojenského historického archivu. Nadto záznamy o jednotlivých legionářích

odkazují na další prameny, jako jsou legionářské spisy a osobní karty. Nabízí se otázka, zdali neměly být i tyto archiválie vytěženy, zvláště když se jedná o heuristiku k takto monotematické a časově vymezené publikaci.

Monografie pokračuje kapitolou věnovanou mezinárodní situaci v předvečer vzniku samostatného státu a ohlasem vzniku Československa v Hrabové. V následující kapitole se autor zabývá historickými událostmi v Hrabové od vzniku republiky do komunálních voleb v červnu 1919. Poslední kapitola pojednává stručně o dění v obci v dalších desetiletích 20. století a prvním desetiletí století následujícího. Z hlediska tematického a časového zaměření publikace se tato kapitola jeví jako nadbytečná. Přínosnější by určitě bylo, zařadit zde stať získanou metodou orální historie, zejména když pamětníků valem ubývá. Text knihy je doplněn celkem 21 fotografiemi, řadu z nich můžeme považovat za unikátní a publikované poprvé.

I přes jisté výhrady je publikace *Hrabová v čase první světové války* solidní prací, která poprvé mapuje období I. světové války v obci a přibližuje denní život a strasti, kterou válka přinášela obyvatelům malé zemědělské obce na pomezí Moravy a Slezska.

Antonín Barcuch

KRONIKA

Digitalizace v paměťových institucích a české muzejnictví

16. – 20. konference „Archivy, knihovny, muzea v digitálním světě“ (2015–2019)

Každým rokem se na přelomu listopadu a prosince koná v konferenčním sále Národního archivu v Praze na Chodovci dvoudenní konference věnovaná problematice spolupráce archivů, knihoven, muzeí, galerií a památkové péče v oblasti informačních a komunikačních technologií pro ochranu a zpřístupnění kulturního dědictví. Akci pořádá ve spolupráci s Národním archivem Svaz knihovníků a informačních pracovníků ČR (SKIP ČR) a Národní knihovna ČR, proto také dlouhodobě hrají prim příspěvky z oblasti knihovnictví, kde implementace informačních technologií a digitalizace postoupila nejdále. Příspěvky týkající se přímo muzejnictví tvoří zpravidla maximálně desetinu z více než třiceti příspěvků, další zabývající se např. mapami, audio a video dokumenty, 3D modely či archeologie, se týkají muzejních sbírek částečně. Konference je také obvyklou platformou prezentace výstupů a celkových výsledků velkých víceoborových projektů z oblasti zpřístupnění digitálních dat, tvorby informačních portálů atd. Velmi často se jedná o projekty Národního a kulturního dědictví vyhlášené Ministerstvem kultury České republiky (NAKI). Část příspěvků se zabývala obecnějšími i specializovanými otázkami trvalé archivace dat, jiní referující se zabývali digitalizačními projekty „šitými na míru“ jejich institucím (např. Památkový katalog Národního památkového ústavu) nebo vědeckým oborům (Bibliografie dějin českých zemí, Česká literární bibliografie, Databáze digitalizovaných mapových sbírek České republiky).

Co se týče trendů v muzejnictví: obvykle bývá muzejní sféra zmiňována v úvodních informacích ministerstva kultury k novým projektům řízeným tímto resortem v oblastech zefektivnění a vyšší transparentnosti veřejné správy nebo zefektivnění prezentace, posílení ochrany a rozvoje kulturního dědictví. Na komplexní aplikaci či portál pro všechny muzejní agendy, která by nahradila stávající dílčí řešení, sice stále čekáme, po desetiletích očekávání je však již po dva roky slibovaný vývoj komplexní sbírkové aplikace pod názvem „ELVIS“. Muzejnictví se také přímo dotýkají příspěvky informující o portálu Centrální evidence sbírek a jeho možnostech <http://www.cesonline.cz/> (2015) a prezentaci muzejních předmětů. Pravidelně se také v posledních letech objevují informace, že se snad někdy připojí muzea zřizovaná kraji do projektu Athena/Europeana, jehož prezentační portál www.esbirky.cz plní funkci online „výkladní skříně“ českého muzejnictví. Z Moravskoslezského kraje se zde (kromě Muzea a Galerie Mlejn s kolekcí mlýnků) již deset let objevují v hojném počtu pouze sbírkové předměty Slezského zemského muzea. Je potěšitelné, že byly nedávno na portál dodány malé ukázky z mobiliárních fondů instalovaných objektů Národního památkového ústavu - zámků v Hradci nad Moravicí a v Raduni.

Opavské paměťové instituce reprezentovalo v posledních letech konkrétně téma Digitálního archivu Zemského archivu v Opavě (dříve známého pod názvem Vademecum), kterým se zabývaly rekapitulační příspěvky Pavla Doležala „Badatelna u vás doma aneb on-line studium archiválií Zemského archivu v Opavě“ (2014) a „10 let Digitálního archivu Zemského archivu v Opavě“ (2017). O digitalizovaných fondech Knihovny Slezského zemského muzea pak přehledně referoval příspěvek pracovníků Moravskoslezské vědecké knihovny v Ostravě „Spolupráce MSVK a muzejních knihoven na digitalizaci knih a periodik“ (2019).

Celý program posledních ročníků konference, včetně prezentací jednotlivých témat, jsou publikovány na webu SKIP ČR <https://www.skipcr.cz/akce-a-projekty/akce-skip/archivy-knihovny-muzea-v-digitalnim-svete/>.

Jiří Šil

Perspektivy teatrologie III

(15. – 17. květen 2019)

Již po třetí se v květnových dnech setkali účastníci na konferenci Perspektivy teatrologie s rozmanitým spektrem historiografických, teoretických a metodologických témat. První dva ročníky se uskutečnily v Praze (2017) a Olomouci (2018). Letošní setkání proběhlo v Dietrichsteinském paláci Moravského zemského muzea v Brně a realizovala ji Teatrologická společnost ve spolupráci s Katedrou divadelních studií Filozofické fakulty Masarykovy univerzity Brno, Divadelním oddělením Moravského zemského muzea, Institutem umění – Divadelním ústavem a časopisem Divadelní revue.

Bohatý program konference byl rozdělen do dvanácti tematických bloků a zaznělo třiatřicet odborných příspěvků a tři příspěvky týkající se odborných časopisů. První blok, který zahájil konferenci, byl věnován Staršímu divadlu. Zde zazněl příspěvek Sylvy Pracné (Slezské zemské muzeum) pod názvem *Proměny německojazyčného Městského divadla v Krnově*, který průřezově představil proměny jednoho z nejmenších městských divadel na Moravě a ve Slezsku. Nastínil jednotlivé etapy spojené zejména s jeho divadelním prostorem a prezentoval specifické podmínky v jednotlivých fázích, v nichž bylo profesionální divadlo v Krnově provozováno. Dále se ujal slova Martin Timko (Divadelní ústav Bratislava), který v příspěvku *Metodológia výskumu, teatrologické predpoklady pri tvorbe monografie Palárik žije! Súborné dramatické dielo Jána Palárika* charakterizoval a analyzoval metodologii výzkumu při práci na monografii věnované Jánovi Palárikovi. Přednášející se zabýval jednotlivými přístupy k tvorbě autora při práci s jeho dramatickými texty. Blok uzavřel se starším divadlem Martin Hanoušek (Kabinet pro studium českého divadla, Institut umění – Divadelní ústav) s příspěvkem *Třetí verze opery Fidelio Ludwiga van Beethovena – šíření a provoz díla v odkazu skladatelovy korespondence*, který prezentoval Beethovenovu korespondenci jako důležitý pramen divadelně-historického výzkumu a přiblížil dění kolem poslední verze Beethovenovy opery Fidelio v letech 1814–1816. V této souvislosti se pokusil objasnit jednání skladatele s libretistou Georgem Friedrichem Treitschkem a s intendanty divadel na území Německa, ale také v Praze a v Brně.

Další dopolední blok byl věnován scénografii, kde svou práci představila Věra Velemanová (Kabinet pro studium českého divadla, Institut umění – Divadelní ústav) v příspěvku *O metodě historika scénografie*. Upozornila na metodologická úskalí, rozvolněnou terminologii a zejména rozdílný přístup kunsthistorika a teatrologa k scénografickému dílu, které by mělo být chápáno jako organická součást inscenace. Následující vstup Zuzany Kobliškové (Slovenská národní galéria) s názvem *Ladislav Východil – výtvarné perspektivy. Teatrologický výskum z pohľadu kunsthistorika*, přiblížil snahu zmapovat tvorbu tohoto významného scénografa u příležitosti jeho 100. výročí narození, které připadne na rok 2020, a zařadit jeho tvorbu do širšího kontextu kulturně-společenského a výtvarného dění.

V odpoledním bloku Prostor a design se představil Martin Maryška (Masarykova univerzita Brno), kde v příspěvku *Divadelní grafický design – vizuální komunikace divadel jako součást divadelní komunikace* nastínil možnosti výzkumu divadelního grafického designu s důrazem na propagační grafiku zejména v tvorbě plakátů a programů. Na něj navázal Vladimír Burian (Ateliér světelného designu DIFA, JAMU), který si kladl řadu otázek v rámci tématu *Světelný design jako poslední kauzální rámec divadla*. Blok uzavřel Miloslav Juráni (časopis *kod* – konkrétně o divadle, Divadelní ústav Bratislava) věnující se propojení divadla a ekologie v příspěvku *Kulisy a postavy, příroda a člověk*.

Následující den se přesunul k problematice moderního divadla. V rámci tohoto bloku vystoupila Mariana Kunešová (Katedra romanistiky, Ostravská univerzita) s příspěvkem *První ne-*

beské dobrodružství pana Antipyrina jako divadelní text věnující se opusu Tristana Tzary z roku 1916, který je pokládán za první dadaistické dílo, a jeho divadelnímu potenciálu prostřednictvím kompozice, jednajících postav, jazyka a komunikace. V referátu *Antoine Vitez: Divadlo z nedramatických materiálů* přiblížila Jitka Goriaux Pelechová (Katedra činoherního divadla DAMU) odkaz francouzského režiséra, herce a pedagoga Antoina Viteze (1930–1990). Karol Mišovic (Divadelný ústav Bratislava) se zaměřil na tvorbu jedné z významných profesionálních slovenských hereček a svůj příspěvek nazval *Herectvo Olgy Borodáčovej Országhovej v modernom repertoári 60. rokov*. Divadelní historička a kritička Tatjana Lazorčáková (Katedra divadelních a filmových studií, FF Univerzita Palackého) představila závěry dílčího výzkumu divadelní kritiky zaměřené na profesionální činoherní divadlo v Ostravě a v Olomouci v období 1956–1970 a ve svém vystoupení *Prostor výzkumu: Dějiny divadelní kritiky na Moravě* popsala parametry politického a mediálního kontextu divadelní kritiky, metodologický přístup i nesnáze v jednotlivých fázích výzkumu.

Tematický blok věnující se avantgardě zahájila Eva Šlaisová (Katedra divadelní vědy, FF Univerzita Karlova) s příspěvkem *Těžká Barbora: Obrazy Pietera Brueghela staršího na scéně Osvobozeného divadla*. Obrazy tohoto vlámského malíře inspirovaly řadu umělců a rovněž v kontextu českého divadla transpozice jeho díla souzněla s poetikou Jiřího Voskovce a Jana Wericha. Martin Bernátek (Katedra divadelních a filmových studií, FF Univerzita Palackého) ve svém vystoupení *Politika estetiky divadelního prostoru: příklad Divadla práce* se oprostil od estetizujícího výkladu meziválečné avantgardy a zaměřil se na ideologické předpoklady, přičemž vyšel z postmarxistického a poststrukturalistického pojmosloví. Blok uzavřel David Drozd (Katedra divadelních studií, FF Masarykova univerzita Brno) s příspěvkem o osobnosti režiséra Jindřicha Honzla a jeho roli v českém divadle v padesátých letech, který nazval „...vždy nám musí být jasno, že tyto výkyvy nebyly nikdy podstatné“.

V dalším bloku Tanec a ideologie vystoupila Kateřina Audy (doktorandka na KTF Univerzita Karlova), s jejímž zaměřením na kulturní dějiny a balet souvisel i referát pod názvem *Historie baletu Národního divadla v Praze v souvislosti s politickými režimy 20. století*, jehož dění sleduje od roku 1923 až do roku 1989. Julie Kočí (Katedra divadelní vědy, FF Univerzita Karlova) se ve svém příspěvku soustředila na aktuální metodologicko-teoretické otázky historiografické analýzy původního tanečního díla – komponovaného večera, který vznikl v době normalizace s cílem oslavy tehdejšího režimu. Příspěvek zazněl pod názvem *Čas člověka – hranice tzv. normalizační propagandy a politického tanečního divadla východního bloku*.

V závěru odpoledne byly představeny projekty, z nichž nejrozsáhlejší prezentovala Dagmar Inštorisová (Katedra mediální komunikace a reklamy, FF Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre) a jednalo se o *Projekt Európskeho sociálneho fondu Vzdelávanie divadlom (2010–2014)* a současně *Projekt Fondu na podporu umenia Milan Rastislav Štefánik v dramatickej tvorbe na Slovensku a v Čechách (2018–2019)*, kdy výstupem prvního projektu bylo čtyřicet pět publikací, dvacet sedm workshopů a řada dalších divadelně-vzdělávacích aktivit. O projektu mezinárodní postdisciplinární letní školy ve východočeské Jaroměři-Josefově referovali Lukáš Kubina a Martin Bernátek v příspěvku pod názvem *Univerzita v Josefově: důvody, témata, metody*. V rámci tohoto bloku vystoupila také Tereza Zálešáková (doktorandka Katedry divadelních studií, FF Masarykova univerzita Brno), která svůj zájem soustředí na studium historického vývoje a estetiky hudebního divadla a nyní se věnuje tématu *Muzikál v současném teatrologickém výzkumu*.

Poslední den konference navázal tematicky na moderní divadlo. Zamyšlení na téma *Rekonstrukce historie divadla jako tvůrčí proces* přinesla Andrea Jochmanová (Moravské zemské muzeum), v kterém se snažila podchytit všechny důležité faktory, s nimiž by měl badatel pracovat a zobrazit při svých vědeckých závěrech. Klára Hanáková (Ediční středisko JAMU) přiblížila

ve svém příspěvku *Zdeněk Pospíšil ve švýcarském exilu* právě probíhající výzkum a práci na připravované monografii věnované režisérovi Pospíšilovi, jednomu z nejvýznamnějších osobností českého studiového a alternativního divadla sedmdesátých let 20. století. Poté Zuzana Augustová a Aleš Merenus (oba Ústav pro českou literaturu) přítomně seznámili s prezentací komentované antologie v příspěvku *Expresionistické drama z českých zemí*, která bude zahrnovat výběr dvaceti divadelních her českých a německy píšících autorů na našem území, jež doplní tři kontextualizační studie.

V bloku věnovaném nezávislé scéně vystoupila Veronika Kyrianová (Národní muzeum) a ve svém vstupu pod názvem *Performerka Kača Olivová a dokumentace její práce (work-in-progress)* přiblížila aktivity této osobnosti. Zároveň informovala o novém projektu Divadelního oddělení NM, který zachycuje české performance a happenings v rámci dokumentace současnosti. V příspěvku *Analýza interakcí v divadle pro jednoho diváka za pomoci smíšených kvalitativně kvantitativních metod* obeznámili Lukáš Brychta (divadelní uskupení Pomezí) a Sarah Komarová (Katedra bezpečnostních studií Institutu politologických studií při FSV Univerzita Karlova) s první fází výzkumu diváckého komponentu v interaktivním divadle, respektive v jeho specifické podobě tzv. one-on-one. Doktorandka Zuzana Timčíková (Centrum vied o umení, Slovenská akadémia vied Bratislava) v rámci tohoto bloku uvedla svůj příspěvek *Súčasná tendencie vo fungovaní a umeleckom smerovaní nezávislej divadelnej scény na Slovensku*. Současně slovenskému divadlu se věnoval také Miroslav Ballay (Katedra kulturologie, FF Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre) a představil *Divadlo Pótoň – Divadlo na periférii: Interpretace sondy do současného nezávislého divadla na Slovensku*, v jehož souvislosti přiblížil tvorbu režisérky Ivety Ditte Jurčové, která do své tvorby vnáší prvky interduhovosti a intertextuality, a zároveň alternativně pracuje se slovem.

Páteční odpoledne patřilo prezentacím jednotlivých institucí a jejím projektům s plynulým provázáním na odborné časopisy. Vstup Libora Vodičky (Národní muzeum) byl spjat s oddělením, které vede od roku 2017 a jeho příspěvek s názvem *Divadelní oddělení Národního muzea – situace, aktuální činnost, plány a perspektivy. / Projekt Divadelní tisky, časopisy, programy a almanachy* představil záměry pracoviště. Následující příspěvek Jaroslava Blechy (Moravské zemské muzeum) se zaměřil na informace související s dlouhodobým koncepčním rozvojem instituce, které shrnul v referátu pod názvem *Věda a výzkum v Oddělení dějin divadla MZM*. Velkorysý projekt *Ostravský divadelní archiv* představila Stanislava Hrušková (Národní divadlo moravskoslezské Ostrava), jehož cílem je prostřednictvím digitální databáze zmapovat historii a činnost všech ostravských profesionálních divadel. Na ni navázala Kateřina Lešková Dolenská (Katedra alternativního a loutkového divadla DAMU), která prezentovala *Činnost výzkumného pracoviště KADL DAMU* a zároveň jako šéfredaktorka časopisu *Loutkář* seznámila přítomně se svými záměry a koncepcí časopisu. S aktuálním stavem a směřováním dalších dvou odborných periodik vystoupili jejich šéfredaktori: Honza Petružela pohovořil o časopisu *Divadelní revue* a Šárka Havlíčková Kysová mimo jiné představila připravované tematické okruhy revue *Teatralia*.

Program konference byl obohacen o prezentaci odborných nakladatelství a jejich knih s divadelní tematikou nebo možností zhlédnout vybraná divadelní představení. Ve čtvrtek 16. května se zároveň uskutečnila valná hromada Teatrologické společnosti a večer proběhlo slavnostní vyhlášení výsledků jubilejního 10. ročníku soutěže o Cenu Václava Königsmarka. Konferenční klání přineslo řadu postřehů a nová témata, která otvírají do budoucna další badatelské cesty prohlubující výzkum divadla a inspirativní pohledy v mezioborovém kontextu.

Sylva Pracná

AUČOŘI / AUTHORS

Mgr. Lukáš Turoň (lukasturon89@seznam.cz)
Doktorand katedry historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity

Mgr. Marta Šopáková (m.sopakova@zao.archives.cz)
Zemský archiv v Opavě

Mgr. Sabina Soušková (s.souskova@olkraj.cz)
Krajský úřad Olomouckého kraje, Odbor sportu, kultury a památkové péče, Oddělení památkové péče

Mgr. Pavel Waisser, Ph.D. (pavel.waisser@upol.cz)
Katedra dějin umění Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci

Bc. Martin Polášek (polasek@szm.cz)
Slezské zemské muzeum

doc. Ing. Miloš Zapletal, Dr. (milos.zapletal@physics.slu.cz)
Fyzikální ústav Slezské univerzity v Opavě

Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D. (kolar@szm.cz)
Slezské zemské muzeum

doc. PhDr. Pavel Šopák, Ph.D. (sopak@szm.cz)
Slezské zemské muzeum

PhDr. Jiří Juchelka, Ph.D. (juchelka@szm.cz)
Slezské zemské muzeum

PhDr. Antonín Barcuch (abarcuch@ostrava.cz)
Archiv města Ostravy

Mgr. Jiří Šíl, Ph. D. (j.sil@zao.archives.cz)
Zemský archiv v Opavě

Mgr. Sylva Pracná (pracna@szm.cz)
Slezské zemské muzeum

